מבחר טקסטים מרקסיסטים
בעריכת חברי ברית הנוער הקומוניסטי הישראלי 2000-2002
בתוספת מבואות, הערות ונספחים

ו. א. לנין

האימפריאליזם - השלב העליון של הקפיטליזם[i]

האימפריאליזם - השלב העליון של הקפיטליזם 1
הקדמה להוצאה הרוסית........ 1
הקדמה להוצאה הצרפתית והגרמנית 2
I........ 2
II........ 2
III........ 3
IV........ 3
V........ 4
I. ריכוז הייצור והמונופולים 5
II. הבנקים ותפקידם החדש........ 10
III. הקפיטל הפיננסי והאוליגרכיה הפיננסית........ 16
IV. יצוא ההון 21
V. חלוקת העולם בין בריתות הקפיטליסטים 23
VI. חלוקת העולם בין המעצמות הגדולות........ 27
VII. האימפריאליזם, כשלב מיוחד בקפיטליזם 31
VIII. הטפילות של הקפיטליזם וריקבונו........ 36
IX. ביקורת האימפריאליזם 39
X. מקומו של האימפריאליזם בהיסטוריה........ 44
הערות 48

הקדמה להוצאה הרוסית

החוברת המובאת בזאת לפני הקורא נכתבה על ידי באביב של שנת 1916, בציריך. בתנאי-העבודה שם הייתי חסר, כמובן, במידה מסוימת, ספרות צרפתית ואנגלית, ובמידה רבה מאוד - ספרות רוסית. מכל מקום ניצלתי את החיבור האנגלי העיקרי על האימפריאליזם, את ספרו של ג׳. א. הובסון, בתשומת-הלב שהוא ראוי לה, לדעתי.

החוברת הזאת נכתבה עבור הצנזורה הצארית. משום כך, לא זו בלבד שנאלצתי להצטמצם בהקפדה בניתוח עיוני-כלכלי בלבד - אלא צריך הייתי גם לנסח בזהירות מרובה, ברמזים, את מעט ההערות ההכרחיות בנוגע לפוליטיקה, לכתוב באותה שפת איזופוס - שפת איזופוס הארורה - שלה נזקקו באשמת הצארים, כל המהפכנים, מדי נטלם את העט לכתיבת חיבור ״לגלי״.

קשה לשוב ולקרוא עכשיו בימי-החירות, אותם המקומות בחוברת, הדחוקים והלחוצים בצבת של ברזל, מסולפים מתוך מחשבה על הצנזורה הצאריות. ברצותי להביע שהאימפריאליזם הוא סף המהפכה הסוציאלית, שהסוציאל-שוביניזם (סוציאליזם בדיבור ושוביניזם למעשה) אינו אלא בגידה מוחלטת בסוציאליזם, הצטרפות

גמורה לצד הבורגנות, שהפילוג הזה בתנועת-הפועלים כרוך בתנאים האובייקטיביים של האימפריאליזם וכו', אנוס הייתי לבחור לי שפת "עבדים", והריני נאלץ עתה להפנות את הקורא המתעניין בשאלה זו אל המהדורה החדשה של המאמרים שכתבתי בחוץ לארץ בשנים 1914-1917, העומדת לצאת בקרוב. בייחוד כדאי לציין פיסקה אחת בעמוד 119-120 [בסוף הפרק התשיעי]: כדי להסביר לקורא בצורה כשרה בעיני הצנזורה, באיזו מצח-נחושה משקרים הקפיטליסטים, והסוציאל-שוביניסטים שעברו לצידם (שקאוטסקי נאבק עמם בחוסר-עקביות כזה), בשאלת הסיפוחים, כיצד הללו *מחפים* בלא-בושה על הסיפוחים של הקפיטליסטים *שלהם*, נאלצתי להביא לדוגמה את... יפן! הקורא הנבון ישים בנקל במקום יפן את רוסיה, ובמקום קוריאה את פינלנד, פולין, קורלנדיה, אוקראינה, חיווה, בוכרה, אסטלנדיה[1] ושאר החבלים המיושבים לא על-ידי רוסים.

רצוני לקוות, כי החוברת שלי תסייע לברר את השאלה הכלכלית היסודית, אשר כל עוד לא נחקור אותה לא נוכל להבין דבר בהערכת המלחמה והפוליטיקה של ימינו: שאלת מהותו הכלכלית של האימפריאליזם.

המחבר

פטרוגרד; 26 באפריל 1917

הקדמה להוצאה הצרפתית והגרמנית[ii]

I

הספר הזה נכתב בשנת 1916 עבור הצנזורה הצארית, כאמור בהקדמה להוצאה הרוסית. אין לי אפשרות בשעה זו לשנות את כל הטקסט ואולי גם אין תועלת בכך, כי עיקר תעודתו של הספר היה ומוסיף להיות: להראות על סמך החומר המקיף של הסטטיסטיקה הבורגנית עליה אין עוררין, ועל סמך הודאותיהם של אנשי המדע הבורגניים בכל הארצות, מה הייתה *תמונת הסיכום* של המשק הקפיטליסטי העולמי, ביחסי-הגומלין הבינלאומיים שלו בראשית המאה העשרים, על סף המלחמה האימפריאליסטית הכלל-עולמית הראשונה.

במידת-מה יהיה זה גם למועיל לקומוניסטים רבים בארצות הקפיטליסטיות המתקדמות, אם ילמדו על-פי דוגמת הספר הזה, *הלגלי מבחינתה של הצנזורה הצארית*, כי יש אפשרות - וגם הכרח - לנצל אף אותם שרידי הלגליות הקלושים, שעדיין נותרו לקומוניסטים באמריקה של ימינו למשל, או בצרפת, - לאחר שנאסרו שם זה לא מכבר כל הקומוניסטים כמעט, - ולהוכיח כמה כוזבות הן ההשקפות הסוציאל-פציפיסטיות והתקוות ל"דמוקרטיה עולמית". את התוספות ההכרחיות ביותר לספר זה, שהוכשר עבור הצנזורה, אנסה לתת בהקדמה זו.

II

הוכח בספר, כי מלחמת שנות 1914-1918 הייתה אימפריאליסטית משני הצדדים (כלומר - מלחמת-כיבוש חמסנית, רצחנית), מלחמה לשם חלוקת העולם, לשם חלוקה וחלוקה מחדש של המושבות, "תחומי השפעה" של הקפיטל הפיננסי וכו'.

כי ההוכחה לאופייה הסוציאלי האמיתי של המלחמה, וביתר דיוק: לאופייה המעמדי האמיתי, צפונה, כמובן, לא בתולדותיה הדיפלומטיות של המלחמה, כי אם בניתוח המצב *האובייקטיבי* של *המעמדות* השליטים *בכל* המעצמות הנלחמות. כדי לתאר את המצב האובייקטיבי הזה יש להביא לא דוגמאות ונתונים בודדים (לפי שתופעות החיים החברתיים הן מורכבות ביותר, אפשר למצוא תמיד כמות דרושה של דוגמאות או עובדות בודדות לאישור כל הנחה שהיא), אלא בהכרח את *מכלול* הנתונים על *יסודות* החיים הכלכליים *בכל* המעצמות הלוחמות *ובכל* העולם כולו.

ואמנם נתונים מסכמים כאלה, שאין לערער עליהם הבאתי בתמונה של *חלוקת העולם* בשנת 1876 ובשנת 1914 (בפרק 6) ושל חלוקת *מסילות הברזל* בכל העולם בשנת 1890 ובשנת 1913 (בפרק 7). מסילות הברזל הרי הן – התוצאות המסכמות השל ענפים העיקריים של התעשייה הקפיטליסטית, תעשיית הפחם ותעשיית הברזל - והן המדדים הבולטים ביותר של התפתחות המסחר העולמי והציוויליזציה הדמוקרטית-בורגנית. בפרקי הספר הקודמים הראיתי כיצד קשורות מסילות הברזל בייצור הגדול, במונופולים, בסינדיקטים, בקרטלים, בתאגידים, בבנקים, באוליגרכיה של הממון. אופן חלוקתה של רשת מסילות הברזל, חלוקה שאינה שוות-מידה,

---

[1] קורלנדיה - כיום חבל במערב לטביה; חיווה, בוכרה - כיום באוזבקיסטן; אסטלנדיה - כיום אסטוניה (הערת המערכת)

ושהתפתחותה אינה שוות-מידה - תוצאות מסכמות הם של הקפיטליזם המונופוליסטי של ימינו בקנה-מידה עולמי. ותוצאות מסכמות אלה מראות כי כל עוד קיים בסיס משקי *כזה, כל עוד* קיימת בעלות פרטית על אמצעי-הייצור, המלחמות האימפריאליסטיות הן בלתי נמנעות.

בניית מסילות ברזל, נראית כמפעל ציוויליזטורי, תרבותי, דמוקרטי, טבעי, פשוט: כך היא נראית בעיני פרופסורים בורגנים, שמקבלים שכר על שהם מקשטים את העבדות הקפיטליסטית, ובעיני הקרתנים הזעיר-בורגניים. לאמיתו של דבר אנו מוצאים כי החוטים הקפיטליסטיים , המקשרים באלפי חוטים את המפעלים האלה עם הבעלות הפרטית על אמצעי-הייצור בכלל, הפכו את הבנייה הזאת למכשיר דיכוי של *מיליארד* בני אדם (המושבות והמושבות למחצה), כלומר - למעלה ממחצית אוכלוסיית העולם בארצות המשועבדות והעבדים בשכר של הקפיטל בארצות "הציוויליזציה".

הקניין הפרטי המיוסד על עמל בעל-המשק הזעיר, התחרות החופשית, הדמוקרטיה, - כל הסיסמאות האלו, שהקפיטליסטים והעיתונות שלהם, מרמים בזאת הפועלים והאיכרים, נשארו הרחק מאחור.

הקפיטליזם הפליג בהתפתחותו והיה בידי קומץ ארצות "מתקדמות" לשיטת דיכוי קולוניאלי וחנק פיננסי, המקיפה את כל העולם, את הרוב העצום של אוכלוסיית כדור הארץ. וחלוקת "השלל" הזה נעשית בין שניים-שלושה טורפים, אדירי עולם, החמושים מכף רגל ועד ראש (אמריקה, אנגליה, יפן) והמושכים את כל העולם כולו לתוך מלחמתם *הם*, למען חלוקת שללם *הם*.

III

חוזה השלום של ברסט-ליטובסק[iii], הכפוי על-ידי גרמנית המלוכנית, ואחריו חוזה השלום של וורסאי[iv], האכזרי והשפל הרבה מן הראשון, הכפוי ע"י הרפובליקות "הדמוקרטיות" אמריקה וצרפת, וכן על ידי אנגליה "החופשית", הביאו תועלת רבה מאוד לאנושות שכן על ידי כך הוסר הלוט מעל פני עבדי-הדיו של האימפריאליזם, וכן מעל פני הבורגנים-הזעירים הריאקציוניים, - ואפילו הם קוראים לעצמם פציפיסטים וסוציאליסטים, - שהיו מפארים את ה"ווילסוניזם"[v] ומוכיחים את האפשרות של שלום ורפורמות במשטר האימפריאליזם.

אולם עשרות מיליוני החללים והנכים, שהניחה המלחמה אחריה, המלחמה לשם הכרעה, מי משתי הקבוצות של החמסנים הפיננסיים, האנגלית או הגרמנית, צריכה לקבל שלל יותר, וכן שני "חוזי השלום" הללו, הנה הם פוקחים במהירות עצומה שלא הייתה כמוה, את עיניהם של מיליוני בני אדם, של עשרות מיליונים נידחים ומדוכאים, מרומים ומתועתעים בידי הבורגנות. וכך אנו רואים, שעל קרקע החורבן העולמי, תוצאת המלחמה, צומח ועולה משבר מהפכני עולמי, אשר גם אם ייתקל על דרכו במעצורים כבדים וממושכים ביותר, מכל מקום זה סופו ההכרחי: מהפכה פרולטרית וניצחונה.

מניפסט-בזל של האינטרנציונל השני, שנתן בשנת 1912 הערכה, למלחמה שפרצה בשנת 1914, למלחמה זו דווקא, ולא למלחמה בכלל (המלחמות, פנים שונות להן, ישנן גם מלחמות מהפכניות), - המניפסט הזה נשאר כמצבת-עדות לפשיטת-הרגל המבישה של גיבורי האינטרנציונל השני, לכל פרשת בגידתם.

על כן אני חוזר ומדפיס את המניפסט ההוא בנספחות למהדורה הזאת, וחוזר ומסב את תשומת-לב הקוראים לכך, שגיבורי האינטרנציונל השני נזהרים ביותר ועוקפים אותם המקומות במניפסט, המדברים בפירוש, בבהירות ובדיוק על הקשר שבין המלחמה הזאת, דווקא, העומדת להתחולל, ובין המהפכה הפרולטרית, - כשם שגנב נזהר ועוקף מקום ששם שלח ידו בגנבה.

IV

תשומת-לב מיוחדת ניתנה בספר הזה לביקורת "הקאוטסקיאניות", זרם רעיוני בין-לאומי שבכל ארצות העולם דוגלים בו "תיאורטיקנים חשובים ביותר", מנהיגי האינטרנציונל השני (אוטו באואר ושות' באוסטריה; רמסיי מקדונלד ואחרים באנגליה; אלבר תומא בצרפת וכו' וכיו"ב), וכן המון סוציאליסטים, רפורמיסטים, פציפיסטים, דמוקרטים בורגניים וכמרים.

זרם רעיוני זה הוא, מצד אחד, תוצאת התנוונותו וריקבונו של האינטרנציונל השני, ומצד שני הריהו יציר הכרחי, פרי אידיאולוגיה של בורגנים-זעירים, אשר כל נסיבות-חייהם אוסרות אותם בשבי משפטים קדומים דמוקרטיים ובורגניים.

השקפות כאלו אצל קאוטסקי והדומים לו יש בהן משום הסתלקות גמורה מאותם היסודות המהפכניים של המרכסיזם, שעליהם הגן הסופר הזה עשרות שנים, ובייחוד - נציין דרך אגב, - במלחמה עם האופורטוניזם הסוציאליסטי (ברנשטיין, מיליירן, היינדמן, הומפרס וכו'). ולפיכך לא מקרה הוא, שעכשיו התאחדו "הקאוטסקיאנים" בכל העולם, מבחינה פוליטית-מעשית עם האופורטוניסטים הקיצוניים (על-ידי האינטרנציונל השני או הצהוב[vi]) ועם הממשלות הבורגניות (על-ידי הממשלות הבורגניות הקואליציוניות בהשתתפותם של סוציאליסטים).

התנועה הפרולטרית, ההולכת ומתפשטת בכל העולם, התנועה הפרולטרית המהפכנית בכלל, והקומוניסטית בפרט, אי-אפשר לה להימנע מניתוחן והוקעתן של השגיאות התיאורטיות של "הקאוטסקיאניות". ובייחוד, מאחר שהפציפיזם ו"הדמוקרטיזם" בכלל, שאינם מתיימרים במרכסיזם בשום פנים, אלא שבדומה לקאוטססקי ושות' הם מטשטשים את עומק הסתירות של האימפריאליזם ואת המשבר המהפכני שהוא מוליד ואשר אין להימנע ממנו, - הזרמים האלה עדיין נפוצים ביותר בכל העולם. והמלחמה בזרמים האלה חובה היא למפלגת הפרולטריון אשר עליה לכבוש חזרה מיד הבורגנות את בעלי-הבתים הזעירים, שהיא מוליכה אותם שולל אחריה, ואת מיליוני העמלים הנתונים בתנאי-חיים זעיר-בורגניים, במידה יתירה או פחותה.

V

ויש צורך לומר כמה מלים על אודות פרק 8: "הטפילות וריקבון הקפיטליזם". כבר צוין בפנים הספר, כי הילפרדינג, "מרכסיסט" לשעבר, ועכשיו איש-ימינו של קאוטסקי ואחד המייצגים העיקריים של הפוליטיקה הרפורמיסטית הבורגנית ב"מפלגה הסוציאל-דמוקרטית הבלתי-תלויה של גרמניה"[vii], צעד בנידון זה צעד לאחור, לעומת הובסון האנגלי הרפורמיסט והפציפיסט *הגלוי*. הפילוג הבין-לאומי של תנועת-הפועלים כולה נתגלע עתה בשלמותו (אינטרנציונל שני ושלישי). כן נתגלעה גם העובדה של מאבק מזוין ומלחמת-אזרחים בין שני הזרמים: תמיכתם של המנשביקים והסוציאליסטים-הרבולוציונרים" במלחמתם של קולצ'ק ודניקין כנגד הבולשביקים ברוסיה, הצטרפותם של אנשי שיידמן ונוסקה ושותפיהם בגרמניה אל מלחמת הבורגנות נגד הספרטקאים[viii], וכן בפינלנד, בפולניה, בהונגריה וכו'. מהו אפוא היסוד הכלכלי לתופעה היסטורית עולמית זו?

אכן, היסוד הוא: הטפילות וריקבון הקפיטליזם, האופייניים לשלב ההיסטורי העליון שלו, היינו, לאימפריאליזם. כפי שהוכח בספר זה, הבדיל עכשיו הקפיטליזם *קומץ* (פחות מחלק עשירי מאוכלוסיית העולם, ולפי חשבון "נדיב" מופרז - פחות מחלק חמישי) של מעצמות אדירות ועשירות, העושקות את כל העולם בדרך פשוטה של "גזירת קופונים". יצוא הון מכניס רווח בשיעור של 8-10 מיליארדי פרנקים בשנה, לפי מחירים שמלפני המלחמה ולפי הסטטיסטיקה הבורגנית שמלפני המלחמה. ועכשיו הרבה יותר, כמובן.

נקל להבין, *שמרווחי-על* כאלה (משום שרווח זה הוא יותר מן הרווח שסוחטים הקפיטליסטים מפועלי ארצם "הם") *אפשר לשחד* את מנהיגי הפועלים ואת השכבה הדקה העליונה של האריסטוקרטיה הפועלית, ואף אמנם משחדים אותה הקפיטליסטים של הארצות "המתקדמות", - משחדים באלפי אופנים, במישרין ובעקיפין בגלוי ובסתר.

שכבה זו של פועלים שהתברגנו או של "אריסטוקרטיה פועלית", שהם זעיר-בורגנים לפי אורח-חייהם, לפי שיעורי השתכרותם, לפי השקפת עולמם - זו המשענת העיקרית של האינטרנציונל השני, ובימינו היא *המשענת הסוציאלית* (לא הצבאית) העיקרית של *הבורגנות*. כיוון שהם משמשים בפועל ממש *סוכנים לבורגנות בתוך תנועת הפועלים*, פועלים שהם פקידי-ניהול של מעמד הקפיטליסטים (labor lieutenants of the capitalist class), מגשימיו הנאמנים של הרפורמיזם והשוביניזם. במלחמת האזרחים של הפרולטריון עם הבורגנות הרי הם מתייצבים, ממילא, במספר לא מועט, לצד הבורגנות, לצד "אנשי וורסאי"[ix] כנגד "הקומונרים".

בלי שנבין את השורשים הכלכליים של התופעה הזאת, בלי שנעריך את ערכה החברתי והמדיני לא נוכל להתקדם אף כדי צעד אחד בפתרון הבעיות המעשיות של התנועה הקומוניסטית ושל המהפכה הסוציאלית הבאה.

האימפריאליזם הנו סף המהפכה הסוציאלית של הפרולטריון. הנחה זו נתאמתה למן שנת 1917 בקנה-מידה עולמי.

נ. לנין

6 ביולי 1920

ב- 15-20 השנים האחרונות, בייחוד אחרי מלחמת ספרד-אמריקה (1898) ומלחמת האנגלים והבורים (1899-1902) אנו מוצאים כי הספרות הכלכלית וגם המדינית בעולם החדש והישן נוקטת לעתים קרובות, יותר ויותר, את המושג "אימפריאליזם" להגדרת התקופה העוברת עלינו. בשנת 1902 יצא לאור בלונדון ובניו-יורק חיבור מאת הכלכלן האנגלי ג'. א. הובסון: "אימפריאליזם". המחבר, המחזיק בהשקפת הסוציאל-רפורמיזם והפציפיזם הבורגני - הדומה, בעצם, לעמדתו הנוכחית של ק. קאוטסקי המרכסיסט-לשעבר - נתן תיאור טוב ומפורט של התכונות הכלכליות והמדיניות היסודיות של האימפריאליזם[x]. בשנת 1910 יצא לאור בווינה חיבור של המרכסיסט האוסטרי רודולף הילפרדינג בשם "הקפיטל הפיננסי". למרות טעותו של המחבר בשאלת התיאוריה של הממון ולמרות נטייה מסוימת מצדו לפשרה בין המרכסיזם ובין האופורטוניזם, יש בחיבור זה משום ניתוח עיוני רב-ערך של "השלב החדש ביותר בהתפתחות הקפיטליזם" - זו כותרת-המשנה לספרו של הילפרדינג[xi]. אכן, אותם הדברים שנאמרו בשנים האחרונות על-אודות האימפריאליזם - בייחוד בהמון מאמרים בירחונים ובעיתונים בנושא זה, וכן בהחלטות, כגון בקונגרסים בחמניץ[xii] ובבזל בסתיו שנת 1912, - ספק אם חרגו מחוג הרעיונות שהורצו, או, ביתר דיוק, שסוכמו על-ידי המחברים הנ"ל...

להלן נשתדל לתאר בקצרה, בצורה פופולרית ככל האפשר, את הקשר ויחסי-הגומלין שבין התכונות הכלכליות היסודיות של האימפריאליזם. לא נתעכב על העניין מן הצד שאינו כלכלי, גם אם הוא ראוי לכך מאוד. את ההסתמכויות על מקורות ספרותיים ושאר הערות העלולות לעניין את הקוראים נביא בסוף החוברת.

I. ריכוז הייצור והמונופולים

גידולה העצום של התעשייה והתהליך המהיר להפליא של התרכזות הייצור במפעלים גדולים יותר ויותר, הם אחת התכונות האופייניות ביותר לקפיטליזם. מפקדי-התעשייה בימינו נותנים לנו ידיעות מלאות ומדויקות ביותר על-אודות התהליך הזה.

כך, למשל, מכל אלף מפעלי-תעשייה בגרמניה היו מפעלים גדולים, כלומר - שיש בהם למעלה מחמישים פועלים שכירים, בשנת 1882 - 3; בשנת 1895 – 6 ובשנת 1907 - 9. מכל מאה פועלים עלו בחלקם: 22, 30 ו- 37. אולם ריכוז הייצור הוא נמרץ בהרבה מריכוזם של הפועלים, משום שפריון העבודה במפעלים גדולים גדול הרבה יותר. על כך מעידים הנתונים על-אודות מכונות-קיטור ומנועי-חשמל. אם נתבונן אל מה שנקרא בגרמניה: תעשייה במשמעה הרחב, כלומר, אם נכלול בחשבון גם את המסחר ואת התחבורה וכד' תהא לפנינו תמונה כזאת. מ- 3,265,623 עסקים ישנם 30,588 גדולים, כלומר - בסך-הכל, 0,9%. ופועליהם - 5,7 מיליון מתוך 14,4 מיליון, כלומר, 39,4%; כוחות-סוס של קיטור - 6,6 מיליון מתוך 8,8 מיליון, כלומר - 75,3%; כוחות חשמל - 1,2 מיליון קילוואט מתוך 1,5 מיליון, כלומר - 77,2%.

מספר עסקים מועט, שהוא פחות מאחוז אחד, מחזיק בידו *למעלה* מ- 3/4 הכמות הכללית של כוחות הקיטור והחשמל! בחלקם של 2,97 מיליון עסקים זעירים (עד 5 פועלים שכירים), שהם 91% מכל מספר העסקים, עולים רק 7% של כוחות הקיטור והחשמל! בידי עשרות אלפי עסקים גדולים – הכל; בידי מיליוני עסקים זעירים - לא כלום.

מפעלים, שהיו בהם מ- 1000 פועלים ומעלה היו בגרמניה בשנת 1907 - 586. בידיהם כמעט החלק *העשירי* (1,38 מיליון) מן המספר הכללי של הפועלים *וכמעט שליש* (32%) מן הכמות הכללית של כוחות הקיטור והחשמל[2]. הקפיטל הכספי והבנקים גורמים, כפי שנראה להלן, שהכרעה זו של קומץ עסקים גדולים ביותר נעשית עוד יותר ניצחת, ובפועל ממש, כלומר - מיליוני "בעלים" זעירים, בינוניים וגם חלק מן הגדולים משועבדים למעשה שעבוד גמור בידי כמה מאות מיליונרים-פיננסיסטים.

בארץ מתקדמת אחרת של הקפיטליזם של ימינו בארצות-הברית של אמריקה הצפונית, נמרץ עוד יותר גידול הריכוז של הייצור. באן מבדילה הסטטיסטיקה את התעשייה במשמעה המצומצם ומחלקת את העסקים לקבוצות לפי שוויה של התוצרת השנתית. בשנת 1904 נמצאו 1900 מפעלים גדולים (מתוך 216,180, כלומר - 0,9%), שתוצרתם עלתה לכדי 1 מיליון דולר ומעלה, ולהם 1,4 מיליון פועלים (מבין 5,5 מיליון, כלומר – 25,6%) ושווי תוצרתם 5,6 מיליארדים (מבין 14,8 מיליארד, כלומר, 38%). מקץ חמש שנים, בשנת 1909, אנו מוצאים מספרים מקבילים אלה: 3060 מפעלים (מבין 268,491; - 1,1%), ולהם 2,0 מיליונים פועלים (מבין 6,6 מיליונים - 30,5%) ו- 9,0 מיליארדים שוויה של התוצרת (מתוך 20,7 מיליארדים; - 43,8%)[3].

---

[2] המספרים לפי Zahn, 1911 Annalen des deutschen Reiches

[3] Statistical Abstract of the United States, 1912

כמעט מחצית כל הייצור של כל מפעלי הארץ הם בידי *חלק המאה* ממספר המפעלים הכללי! ושלושת אלפים מפעלים-ענקים אלה מקיפים 258 ענפי-תעשייה[xiii]. אמור מעתה, כי משמגיע הריכוז לדרגה מסוימת בהתפתחותו, הרי הוא מביא בעצמו, אפשר לאמור, ללא חיץ, לידי מונופולין. לפי שכמה עשרות מפעלים עצומים קל להם לבוא לידי הסכם הדדי, וכן גם עצם שיעורם הגדול של המפעלים מוליד את המגמה למונופולין ומכביד על התחרות. גלגול זה של התחרות במונופולין הוא אחת התופעות החשובות - ואולי התופעה החשובה ביותר - בכלכלת הקפיטליזם המודרני, ועלינו לעמוד עליו בהרחבה. אך תחילה עלינו למנוע טעות אפשרית אחת.

הסטטיסטיקה האמריקנית אומרת: 3000 מפעלים עצומים במאתיים וחמישים ענפי-תעשייה. והרי זה אומר, כביכול, בסך-הכל 12 מפעלים אדירים בכל ענף וענף.

ואולם לא כן הוא. לא בכל ענף-מענפי-התעשייה ישנם מפעלים גדולים; ומצד שני, הרי אחת התכונות החשובות של הקפיטליזם, שהגיע לדרגה העליונה בהתפתחותו, היא *הקומבינציה*, כפי שקוראים לכך, זאת אומרת, שמפעל אחד מאחד בתוכו ענפי-תעשייה שונים, שפעמים כל אחד מהם משמש שלב בעיבוד הגלם (כגון, התכת ברזל-יציקה מתוך עפרות והפיכת ברזל-יציקה לפלדה, ואחרי-כן, אולי, ייצור אי-אלה מוצרים מפלדה), ופעמים ממלא ענף אחד תפקיד מסייע כלפי ענף אחר (כגון, עיבוד פסולת או מיצרים טפלים; ייצור חומרי-אריזה וכדו׳).

״הקומבינציה - כותב הילפרדינג - משווה את ההבדלים בקוניונקטורה, ר״ל ידי כך היא מבטיחה למפעל המצורף יתר קביעות בשיעור הרווח. שנית, גורמת הקומבינציה לביטול המסחר. שלישית, היא מאפשרת שכלולים טכניים, ומתוך כך גם קבלת רווח נוסף לעומת המפעלים ״הטהורים״ (כלומר שאינם מצורפים). רביעית, היא מחזקת את עמדת המפעל המצורף לעומת המפעל ״הטהור״, מגבירה את כוחו במלחמת התחרות בתקופת ירידה קשה (תקלות בעסקים, משבר), כאשר ירידת מחירי הגלם מפגרת אחרי ירידת מחיר המוצרים״.

הכלכלן הבורגני הגרמני היימן שהקדיש חיבור מיוחד לתיאור המפעלים ״המעורבים״, כלומר, המצורפים, בתעשיית-הברזל הגרמנית, אומר: ״המפעלים הטהורים נחרבים, נחנקים מפני המחיר הגבוה לגלם, בו בזמן שמחירי המוצרים נמוכים״. והנה לפנינו תמונה כזאת: ״מצד אחד נשארו חברות גדולות למכרות-פחם, המפיקות כמה מיליונים טונות של פחם, והמאורגנות היטב בסינדיקט הפחם שלהן; וכן בתי-החרושת הגדולים ליציקת-פלדה, הקשורים בחברות-הפחם, קשר אמיץ, ומאוחדים בסינדיקט הפלדה שלהם. המפעלים האדירים האלה, המייצרים 400,000 טונות פלדה בשנה, המפיקים כמות עצומה של עפרות-ברזל ופחם, המייצרים מוצרים לשימוש מפלדה, ולהם 10,000 פועל, שגרים בקסרקטינים ביישובי בתי-החרושת, ולפעמים גם מסילות-ברזל ונמלים משלהם, - הם נציגיה הטיפוסיים של תעשיית-הברזל הגרמנית. והריכוז מתקדם והולך. מפעלים בודדים מוסיפים לגדול; הולך ומתרבה מספר המפעלים, בענף אחד של התעשייה או בענפים שונים, שמתלכדים למפעלים-ענקים, אשר חצי תריסר בנקים בברלין משמשים כמשען להם וכמדריכים. ביחס לתעשיית-המחצבים הגרמנית הוכחה בעליל תורתו של קרל מרכס על-אודות הריכוז; אמנם, הדברים אמורים במדינה אשר התעשייה מוגנת שם על-ידי מכסי-מגן ותעריפי-הובלה. תעשיית-המחצבים של גרמניה בשלה להפקעה״.[4]

לידי מסקנה כזו מוכרח היה להגיע כלכלן בורגני ישר-לב, בבחינת יוצא-מן-הכלל. יש לציין כי הוא מבקש להבדיל את גרמניה לחוד, לפי שתעשייתה מוגנת במכסי-מגן גבוהים. אולם עובדה זו היה בה רק כדי להחיש את הריכוז ואת התהוותם של איגודי-מונופולין של תעשיינים, קרטלים, סינדיקאטים וכדו׳. פרט חשוב ביותר הוא, *שגם* באנגליה, ארץ המסחר החופשי, מביא הריכוז לידי מונופולין, אם כי משהו יותר במאוחר ואולי גם בצורה אחרת. וכך כותב הפרופסור הרמן לוי במחקר מיוחד על ״המונופולים, הקרטלים והתאגידים״, על-פי החומר המצוי על התפתחותה הכלכלית של בריטניה הגדולה:

״שיעורם הגדול של המפעלים בבריטניה הגדולה ורמתם הטכנית הגבוהה, הם שנושאים בתוכם את המגמה למונופולין. מצד אחד גרם הריכוז לידי-כך, שיש צורך להשקיע סכומי-הון עצומים במפעל; ועל-כן עומדים מפעלים חדשים בפני דרישות גבוהות, שהולכות ועולות, מבחינת שיעור הקפיטל ההכרחי, והרי זה מכביד על הופעתם. ומצד שני (ונקודה זו חשובה ביותר בעינינו) הרי כל מפעל, ששואף להגיע לרמת המפעלים האדירים שנוצרו על-ידי הריכוז, צריך לייצר מוצרים בכמות עצומה כל-כך, שמכירתם ברווח אפשרית רק אם הביקוש גדל באופן בלתי-שכיח, שאם לאו, יגרום עודף המוצרים להורדת המחירים עד לרמה שאינה כדאית לא לבית-החרושת החדש ולא לבריתות המונופוליסטיות. שלא כבארצות אחרות, שמכסי-מגן מקלים שם על ההתאגדות לקרטלים, קמים באנגליה איגודים מונופוליסטיים של מפעלי-תעשייה, על-הרוב, רק לאחר שמספר המפעלים המתחרים העיקריים מגיע לכדי שתי עשרות, בערך״. ״השפעת הריכוז על *הופעתם של מונופולים בתעשייה הכבדה מתגלה כאן* בבהירות מלאה[5]. לפני יובל שנים, בזמן שמרכס כתב את הקפיטל שלו, נחשבה התחרות החופשית בעיני הרוב המכריע של הכלכלנים ״כחוק הטבע״. המדע המשועבד-לרשות עשה קנוניה של השתקה, וניסה להמית את חיבורו של מרכס, שהוכיח, על-ידי ניתוח ענייני והיסטורי של הקפיטליזם, כי התחרות החופשית מביאה לידי ריכוז הייצור, וריכוז זה, בדרגה מסוימת בהתפתחותו מביא לידי מונופולין. כיום היה המונופולין לעובדה. הכלכלנים

---

[4] Hans Gideon Heymann: Die gemischten Werke im deutschen. Grosseisengewerbe, Stuttgart. 1904 .

[5] Herman Levy: "Monopole, Kartelle und Trusts", Jena, 1909.

כותבים תלי-ספרים, בתארם גילויים בודדים של המונופולין ובהוסיפם להכריז במקהלה, כי "המרכסיזם הוכחש". אולם העובדות - עקשניות הן, כדברי הפתגם האנגלי, ועל כורחך עליך להתחשב בהן. העובדות מוכיחות כי ההבדלים שבין ארצות קפיטליסטיות שונות, כגון בעניין הפרוטקציוניזם או המסחר החופשי, קובעים רק הבדלים בלתי-עיקריים בצורת המונופולים או בזמן הופעתם, ואילו התהוות המונופולין מתוך ריכוז-הייצור היא בגדר חוק כללי ויסודי בשלב ההווה בהתפתחות הקפיטליזם.

בנוגע לאירופה אפשר לקבוע בדיוק מספיק את זמן הופעתו *המוחלטת* של הקפיטליזם החדש במקומו של הישן: הרי זו - ראשית המאה העשרים. באחד החיבורים המסכמים החדשים ביותר בתולדות "התהוות המונופולין" אנו קוראים:

"אפשר להביא דוגמאות בודדות של מונופולים קפיטליסטיים מתקופה שלפני שנת 1860; אפשר למצוא בהם ניצני אותן הצורות שהן שכיחות כיום; אולם אין כל ספק שהימים ההם - הם ימים טרום-היסטוריים לקרטלים. ראשיתם האמיתית של המונופולים המודרניים חלה, לכל המוקדם, בשנות 1860. התקופה הגדולה הראשונה בהתפתחות המונופולים מתחילה עם הדכדוך הבין-לאומי בתעשייה בשנות 1870, והיא משתרעת עד ראשית שנות 1890". "אם נדון בעניין בקנה-מידה אירופי, כי אז נמצא ששנות הששים והשבעים של המאה התשע-עשרה משמשות כקצה הגבול להתפתחות התחרות החופשית. אז סיימה אנגליה את בניית הארגון הקפיטליסטי שלה שבנוסח הישן. בגרמניה נכנס הארגון הזה למאבק נמרץ עם המלאכה ועם תעשיית-הבית והתחיל ליצור לעצמו צורות-קיום משלו."

"ההפיכה הגדולה מתחילה למן ההתמוטטות של שנת 1873, או, ביתר דיוק, למן הדיכאון שחל אחרי ההתמוטטות הזאת ואשר תופס עשרים ושתיים שנים בתולדותיה הכלכליות של אירופה - בהפסקה קלה בראשית שנות השמונים, ובהפסקה עזה ביותר, אם גם קצרה, סמוך לשנת 1889... בתקופת העלייה הקצרה של שנות 1889/1890 השתמשו מאוד בקרטלים לשם ניצול הקוניונקטורה. פוליטיקה לא שקולה גרמה להעלאת המחירים במהירות גדולה יותר ובחריפות רבה יותר, משהיה הדבר מתרחש בלעדי הקרטלים, וכמעט כל הקרטלים ירדו באי-כבוד "לקבר ההתמוטטות", עברו עוד חמש שנים של עסקים רעים ומחירים נמוכים, אולם בתעשייה לא עוד שרר הלך הרוח הקודם. הדיכאון לא נחשב עוד כמשהו מובן מאליו, וראו בו רק תקופת הפוגה לפני קוניונקטורה נוחה חדשה".

"והנה נכנסה תנועת הקרטלים לתקופתה החדשה. הקרטלים חדלו להיות תופעה חולפת, מעתה הרי הם נעשים יסוד מיסודות החיים הכלכליים. הם כובשים תחום אחר תחום בתעשייה, ובראש וראשונה, תחום עיבוד חומרי-הגלם. כבר בראשית שנות 1890, בזמן שהקרטלים ארגנו את סינדיקט הקוקס, - שלפי דוגמתו נוצר סינדיקט הפחם, - עיבדו באותו ארגון טכניקה קרטלית כזו, אשר למעלה ממנה לא הגיעה עוד התנועה, בעצם. העלייה הגדולה בסוף המאה ה- 19 ומשבר השנים 1900-1903 עומדים - לפחות בתעשיית המחצבים והברזל - בסימן הקרטלים כליל. ואם בעת ההיא עדיין נראה היה איזה חידוש בכך, הנה כיום היה הדבר לאמת מובנת מאליה בהכרת הציבור הרחב, שחלקים גדולים בחיים הכלכליים הוצאו, בדרך כלל, מתחום התחרות החופשית"[6].

ובכן, אלה הם הסיכומים היסודיים של תולדות המונופולין: 1) שנות 1860 ו- 1870 הן דרגת השיא בהתפתחות התחרות החופשית. המונופולים אינם אלא ניצנים שאינם ניכרים. 2) אחרי משבר 1873 מתחילה תקופה רחבה של התפתחות הקרטלים, אך עדיין הם יוצאים מן הכלל. עדיין אינם איתנים. עדיין הם תופעת-חלוף. 3) העלייה בסוף המאה ה- 19 ומשבר השנים 1900-1903: הקרטלים נעשים אחד היסודות של כל החיים הכלכליים. הקפיטליזם נהפך לאימפריאליזם.

הקרטלים נדברים ביניהם על תנאי המכירה, על מועדי התשלום וכו'. הם מחלקים ביניהם את תחומי השיווק. הם קובעים את כמות המוצרים המיוצרים, הם קובעים את המחירים, הם מחלקים את הרווח בין מפעלים בודדים וכד'.

כמות הקרטלים בגרמניה נערכה, דרך אומדנה, במספר 250 בשנת 1896, ו- 385 בשנת 1905, שמקיפים כ- 12000 בתי-חרושת"[7]. אולם הכל מודים שמספרים אלה מופחתים. מתוך המספרים שהבאנו לעיל מן הסטטיסטיקה של התעשייה הגרמנית לשנת 1907 אנו רואים, שאפילו 12000 מפעלים גדולים מרכזים בתוכם, וודאי, למעלה ממחציתה של כמות כוח הקיטור והחשמל. בארצות-הברית של אמריקה הצפונית נאמד מספר התאגידים בשנת 1900 - כדי 185; בשנת 1907 - כדי 250. הסטטיסטיקה האמריקנית מחלקת את כל מפעלי התעשייה לשייכים לאנשים בודדים, לחברות ולקורפורציות. בידי אלה היו בשנת 1904 - 23,6%, בשנת 1909 - 25,9%, ז. א. למעלה מרבע מן המספר הכללי של המפעלים. בתי חרושת אלה הקיפו 70,6% מכלל הפועלים בשנת 1904, ו- 75,69% בשנת 1909, כלומר - שלושה רבעים מן המספר הכללי; שיעורי הייצור היו כדי 10,9 וכדי 16,3 מיליארד דולר, כלומר - 73% ו- 79% מן הסכום הכללי.

---

6 Th. Vogelstein: "Die finanzielle Organisation der kapiatlistischen Industrie und die Monopolbildungen".

7 Dr. Riesser : "Die deutschen Grossbanken und ihre konzentration im Zusammenhange mit der Entsvicklung der Gesammtwirtschaft in Deutschland", 1912 ; R. Liefmann : "Eartelle und Trusts und die Weiterbildung der Volkswirtschaftlichen Organisation, 1910"

לעתים לא-רחוקות מתרכזות בידי הקרטלים והתאגידים שבע או שמונה עשיריות של כל הייצור באחד מענפי-התעשייה. סינדיקט-הפחם הווסטפלי-הרייני ריכז בתוכו בשעת היווסדו בשנת 1893 86,7% של כל ייצור הפחם באזור, ובשנת 1910 כבר ריכז 95,4%[8]. המונופול הנוצר בדרך זו משמש ערובה לרווחים עצומים ומביא להקמת יחידות של ייצור טכני בקנה-מידה עצום. התאגיד הקרוסין המפורסם בארה"ב (Standard Oil Company) נוסד בשנת 1900: "הונו היה 150 מיליון דולר. הוצאו מניות רגילות בסך 100 מיליון דולר ומניות-בכורה ב- 106 מיליונים. על אלו האחרונות שולם דיווידנד בשנים 1900-1907: 48, 48, 45, 44, 36, 40, 40, 40 % ובסה"כ - 367 מיליון דולר. למן 1882 עד 1907 נתקבל *רווח נקי* בסך 889 מיליון דולר: מהם שולמו 606 מיליון כדיווידנד והשאר נזקף לחשבון הון-מילואים.[9] "בכל מפעלי תאגיד-הפלדה (United States Steel Corporation) היו בשנת 1907 לא פחות מ- 210,180 פועלים ופקידים. במפעל הגדול ביותר של תעשיית-המחצבים הגרמנית חברת-המכרות של גלזנקירכן (Gelsenkirchener Bergwerksgesellschaft) היו בשנת 1908 - 46,048 פועלים ופקידים"[10].

עוד בשנת 1902 היה תאגיד-הפלדה מייצר 9 מיליונים טונות פלדה. בשנת 1907 הגיע ייצור-הפלדה של התאגיד לכדי 66,3% מכל ייצור הפלדה בארה"ב, ובשנת 1908 לכדי 56,1%. תפוקת העפרות - 43,9% ו- 46,3% באותן השנים.

הדוח של הועדה הממשלתית האמריקנית על-אודות התאגידים אומר: "יתרונם על מתחריהם מיוסד על היקפם העצום של מפעליהם ועל יתרת הטכניקה שלהם. תאגיד-הטבק שקד למן יום היווסדו להמיר בקנה--מידה רחב בכל מקום את עמל-הכפיים בעבודת-מכונה. לשם כך היה קונה את כל הפטנטים שיש להם איזו נגיעה לעיבוד הטבק והוציא לכך סכומים עצומים. פטנטים רבים נמצאו בתחילה לא ראויים לשימוש והמהנדסים המשמשים את התאגיד הצטרכו לעבד אותם ולשנותם. בסוף שנת 1906 נוצרו שתי חברות-בנות שתכליתן היחידה: קניית-פטנטים. לשם אותה המטרה ייסד התאגיד בתי-יציקה משלו, בתי-חרושת למכונות ובתי-מלאכה לתיקונים. אחד המפעלים האלה, בברוקלין, מעסיק שלוש מאות פועלים, בממוצע. כאן נעשים ניסיונות באמצאות לייצור סיגריות, סיגרים קטנים, טבק-הרחה, אבץ רקוע לאריזה, קופסאות וכו'. כאן גם משתכללות האמצאות[11]. גם תאגידים אחרים מחזיקים אצלם בשירות מהנדסים, אילו המכונים developing engineers (מהנדסים לפיתוח הטכניקה), שתפקידם להמציא דרכי-ייצור חדשות ולבחון שכלולים טכניים. תאגיד-הפלדה משלם למהנדסים ולפועלים שלו פרסים גבוהים בעד אמצאות שיש בהן כדי להעלות את הטכניקה או להפחית את ההוצאות"[12].

בדומה לזה אורגן עניין השיפורים הטכניים בתעשייה הגרמנית הכבדה, לכסיל, בתעשייה הכימית, שהתפתחה באופן עצום כל-כך בעשרות השנים האחרונות. תהליך ריכוז הייצור יצר כבר בשנת 1908 בתעשייה זו שתי "קבוצות" עיקריות, שקרבו אף הן, על-פי דרכן, למונופול. בראשונה היו הקבוצות האלה "בריתות כפולות" של שני צמדי בתי-חרושת גדולים ביותר, כל אחת בעלת הון של 20---21 מילית מארק: מצד אחד, בית-החרושת בהוכסט, לשעבר של מייסטר, ושל קסלה בפרנקפורט על המיין; מצד שני בית-החרושת לאנילין ולסודה בלודוויגסהוון וביהח"ר באלברפלד, לשעבר של בייאר. אחרי כן באו שתי הקבוצות, האחת בשנת 1905, והאחרת בשנת 1908, כל אחת לידי הסכן עם עוד בית-חרושת אחד גדול. כך נוצרו שתי "בריתות משולשות" כל אחת בעלת 40--50 מיליון מארק, ובין שהבריתות* הללו כבר החלו התקרבות, "חוזים" בדבר מחירים וכדו'.

התחרות נהפכת למונופול. כך מתהווה חיברור-הייצור[13] בצעדי התקדמות עצומה. מתחברר, בדרך פרט, גם תהליך האמצאות הטכניות והשכלולים.

והרי זו תמונה אחרת לגמרי מאשר התחרות החופשית הנושנה של בעלי-עסקים מפורדים שאינם יודעים דבר זה על זה, המייצרים לשיווק בשוק לא-ידוע. הריכוז הגיע לידי כך, שאפשר לערוך חישוב קרוב למציאות של כל מקורות-הגלם בארץ מסוימת (כגון של קרקעות נושאות עפרות ברזל), ואפילו, כפי שנראה להלן, בכמה וכמה ארצות, בכל העולם כולו. ולא רק שנעשה חישוב כזה, אלא שהמקורות הללו נתפסים על-ידי הבריתות המונופוליסטיות האדירות לידיהן. נערך חישוב-אומדן של שיעורי השוק, והוא "נחלק" על-פי הסכם-בחוזה, בין הבריתות הללו. יד-המונופולין מוטלת על כוחות-העבודה המאומנים, נשכרים המהנדסים הטובים ביותר, נתפסים דרכי-התחבורה ואמצעיה - מסילות-הברזל באמריקה, חברות-האניות באירופה ובאמריקה. הקפיטליזם בשלבו האימפריאליסטי מביא בהכרח לידי חיברור מקיף ביותר של הייצור; הוא סוחב, אם ניתן לומר כך, את הקפיטליסטים, על אפם, ואף על הכרתם, לתוך איזה משטר חברתי חדש, שהוא משטר-ביניים בין תחרות חופשית לחיברור מלא. הייצור נעשה חברתי, אך הרכישה מוסיפה להיות פרטית. אמצעי-הייצור של החברה מוסיפים להיות קניינם הפרטי של מספר אנשים מועט. המסגרות הכללית של התחרות החופשית, המקובלת באורח רשמי, מוסיפות להתקיים, ולחץ המונופוליסטים המעטים על כל שאר האוכלוסים נעשה כבד פי מאה, נעשה מוחשי ביותר, לבלי-נשוא.

---

8 Dr. Ftitz Kestner : Der Organisationszwang. Eine Untersuchung ueber die Kaempfe zwischen Kartellen und Aussenseitern. 1912

9 R. läfmann : ,Reteiligungs-und Finamierungsgesellschaften, Eine Studie ueber den modernen Kapitalismus und das Bffektenwe-sen", Jena.

10 Dr. S. Tschierschky : "Kartell und Trust", 1903

11 Report of the Commission of Corporations on the Tobacco industry, Washington.

12 שם

13 Vergesellchaftung der Produktion

הכלכלן הגרמני קסטנר הקדיש חיבור מיוחד "למאבק בין הקרטלים ובין אלה אשר מחוץ", כלומר - אנשי תעשייה שאינם מצטרפים לקרטל. הוא קרא לחיבור זה בשם : "כפייה לארגון", בעוד שמן הראוי היה לומר, כדי שלא לקשט את הקפיטליזם, כפייה לקבלת מרותן של בריתות המונופוליסטים. והרי זה מאלף אף להעיף עין בלבד על אמצעי המאבק הציוויליזציוני החדש-ביותר ל"ארגון", שנוקטות בריתות המונופוליסטים: א) שלילת חומרי גלם. ("אחת הדרכים החשובות ביותר לכפות ההצטרפות לקרטל"); ב) שלילת עובדים בעזרת "הסכמים" (הסכמים בין הקפיטליסטים לבין איגודי-הפועלים, שהללו יקבלו עבודה רק במפעלים המאוגדים בקרטלים); ג) שלילת הובלה; ד) שלילת שיווק 1 ה) עשיית חתה עם הלקוח שיבוא במשא-ומתן מסחרי רק עם הקרטלים; ו) הורדת מחירים מתוכננת (כדי להחריב את אלה "אשר מחוץ", כלומר, את המפעלים אשר אינם נכנעים למונופוליסטים, מוציאים מיליונים כדי למכור בזמן מסוים למסה ממחיר הייצור: בתעשיית הבנזין היו מקרים של הורדת מחירים מ- 40 מארק ל- 22, כלומר - כמעט מחצית המחיר!); ז) שלילת אשראי; ח) הכרזת חרם.
לפנינו לא עוד מאבק-תחרות בין מפעלים זעירים וגדולים, בין מהגיים מבחינה טכנית ובין מתקדמים. אנו רואים כאן - שהמונופוליסטים מחניקים את אשר אינו נכנע למונופולין, לדיכויו, לשרירות-רוחו. וכך משתקף התהליך הזה בהכרתו של כלכלן בורגני:
"אפילו בתחום הפעולה המשקית הטהורה - כותב קסטנר - חל היסט מסוים מן הפעולה המסחרית במשמעה הקודם לפעולה ספסרית מאורגנת. להצלחה גדולה ביותר זוכה לא הסוחר, היודע, על סמך ניסיונו הטכני והמסחרי, לקבוע על הצד הטוב ביותר את צרכי הלקוחות, למצוא ו"לגלות", כביכול את הביקוש, השרוי בהעלם, אלא זוכה בכך הגאון (?!) הספסרי, היודע להביא מראש בחשבון, או אפילו רק לנחש את ההתפתחות הארגונית, את האפשרות של קשרים מסוימים בין מפעלים בודדים לבין הבנקים"...
בתרגום ברור לשפת אנוש, פירושו של דבר זהו: התפתחות הקפיטליזם הגיעה לידי כך, שאם כי עדיין "שולט" ייצור הסחורות כקודם, והוא נחשב כקודם ליסוד המשק כולו, הנה, למעשה, הרי הוא מעורער, והרווחים העיקריים נופלים בחלקם של גאוני התעלולים הפיננסיים. היסוד לנכלים ומעשי-הרמאות האלה הוא חיברור-הייצור, אולם ההתקדמות העצומה של האנושות, שהגיעה בעמלה לידי חיברור זה, משמשת לטובת ... הספסרים. להלן נראה את הביקורת הזעיר-בורגנית, הריאקציונית, על האימפריאליזם הקפיטליסטי, כיצד היא חולמת, "על יסוד זהי, לחזור *לאחור*, אל התחרות החופשית, תחרות "בדרך שלום" ו"ביושר".
"עליה ממושכת של המחירים, כתוצאת התהוותם של קרטלים, - כותב קסטנר, - הורגשה עד עכשיו רק באמצעי-הייצור החשובים ביותר, ובייחוד בפחם-אבן, בברזל, באשלגן; ולהיפך, לעולם לא הורגשה במוצרים מוכנים. גם עליית-הרווחים הכרוכה בכך הוגבלה על-ידי התעשייה המייצרת אמצעי-ייצור. להערה הסתכלותית זו יש להוסיף עוד, שהתעשייה המעבדת המרי-גלם (ולא חצאי-מוצרים) לא רק מפיקה תועלת בצורת רווחים גבוהים בגלל התהוותם של הקרטלים, ולרעת התעשייה העסוקה בהמשך עיבודם של חצאי-המוצרים, אלא שהיא הגיעה גם *למצב של שליטה* ביחס לתעשייה זה מצב שלא היה בעת התחרות החופשית".
המלים המודגשות על ידנו מראים אותה מהות-העניין, שהכלכלנים הבורגנים מודים בה לעתים רחוקות כל-כך ולא ברצון, ואשר סנגוריו של האופורטוניזם בימינו וקאוטסקי בראשם שוקדים כל-כך להשתמט ולהתעלם ממנה. יחסי השליטה והכפייה הכרוכה בה - זה הדבר הטיפוסי "לשלב החדש ביותר בהתפתחות הקפיטליזם', זו התוצאה ההכרחית שצריכה הייתה לבוא, ואמנם באה, מתוך התהוותם של כל מיני מונופולים כלכליים.
נביא עוד דוגמה מדרכי פעולתם של הקרטלים. במקום שאפשר לתפוס בידיים את כל מקורות-הגלם, או את המקורות העיקריים, שם תקל ביותר הקמתם של קרטלים והתהוותם של מונופולים. אך תהא זו טעות, אם נחשוב שהמונופולים אינם קמים בענפי תעשייה אחרים, אשר ההשתלטות על הגלם אינה אפשרית שם. בתעשיית המלט מצוי הגלם בכל מקום. אולם גם התעשייה הזאת עברה במידה רבה בגרמניה לידי קרטלים. בתי החרושת התחברו לסינדיקטים לפי האזורים: של דרום-גרמניה, של ווסטפליה על הריין וכו'. המחירים נקבעו מחירי-מונופולין: 230-280 מארק לקרון שייצורו עולה 180 מארק! המפעלים נותנים דיווידנד 12%-16, ואין לשכוח שגאוני הספסרות בימינו יודעים לכוון אל כיסיהם סכומי רווחים גדולים, מלבד מה שמתחלק כדיווידנד. כדי להרחיק תחרות מתעשייה מכניסה כל-כך נאחזים המונופוליסטים אף בהערמות: מפיצים שמועות-שווא על מצב-התעשייה הירוד, מפרסמים בעיתונים מודעות בעילום-שם: "קפיטליסטים! היזהרו מלהשקיע קפיטלים בעסק-המלט"; לבסוף, קונים את בתי-החרושת של "החיצוניים" (אשר אינם משתתפים בסינדיקטים), משלמים להם "דמי-פיצויים" - 60-80-150 אלף מארק[14]. המונופול מפלס לו דרך בכל מקום ובכל מיני אמצעים, למן התשלום "הצנוע" של פיצויים ועד ל"שימוש" האמריקני בדינמיט כלפי המתחרה.
ביטול המשברים בעזרת הקרטלים אינו אלא אגדה בפי הכלכלנים הבורגניים, המקשטים את הקפיטליזם בכל מה שאפשר. ונהפוך הוא, המונופולין המתהווה *באי-אלה* ענפים בתעשייה מגביר ומחריף את הערבוביה האופיינית *לכל* הייצור הקפיטליסטי בכללו. הולכת וגוברת אי-ההתאמה בהתפתחות עבודת האדמה והתעשייה, שהיא אופיינית לקפיטליזם בכלל. מצב-היתרון ששרויה בו התעשייה *הכבדה*, כפי שהיא מכונה שהיא מאוגדת ביותר בקרטלים, בייחוד תעשיית הפחם והברזל, גורם בשאר. ענפי-התעשייה" לחוסר-תכנון חריף עוד יותר", כפי שמודה איידלס[xiv], מחבר אחד החיבורים הטובים ביותר על "יחסם של הבנקים הגרמניים הגדולים לתעשייה[15].
"ככל שבמשק-העם מפותח יותר, - כותב ליפמן, סניגורו השחצני של הקפיטליזם - כן הוא מרבה לאחוז במפעלים שההסתכנות בהם רבה יותר או במפעלי חוץ-לארץ, המצריכים זמן ממושך להתפתחותם, או לבסוף, במפעלים

---

[14] "Zement" von L. Ekchwege. " Die Bank", 1909, 1 עמ' 115 והלאה ("מלט", ל. אשווגה. "הבנק".)

[15] Jeidels : "Das Verhaeltnis der deutschen Grossbanken zur Industrie, mit besonderer Beruecksichtigung der EJsenindustrie". 1905. (איידלס. "יחסם של הבנקים הגרמנים הגדולים אל התעשייה, ובמיוחד אל תעשיית המתכת", לייפציג)

אשר להם ערך מקומי בלבד".[16]
ריבוי-ההסתכנות כרוך סוף-סוף בריבויו העצום של הקפיטל, העובר על גדותיו אם ניתן לאמור כך, זורם לחוץ-לארץ וכו'. בו בזמן מביא ומרבה השגשוג המהיר של הטכניקה יסודות של אי-התאמה בין הצדדים השונים של משק-העם, יסודות של ערבוביה, של משברים.
"יש לשער - נאלץ אותו ליפמן להודות, - שהאנושות צפויה שוב בעתיד הקרוב למהפכות גדולות בתחום הטכניקה, אשר ישפיעו גם על מבנה המשק של העם"... החשמל, הטיס... "כרגיל ובדרך כלל מתפתחת ספסרות עזה בזמנים כאלה של תמורות כלכליות שורשיות"...[17]
ומשברים - מכל המינים, בעיקר כלכליים, אך לא כלכליים בלבד - מגבירים מצדם בקנה-מידה עצום את המגמה לריכוז ולמונופולין. הנה דיונו המאלף מאוד של איידלס על ערך המשבר של שנת 1900, משבר ששימש, כידוע לנו, נקודת-מפנה בתולדות המונופולים החדישים:
"משבר שנת 1900 מצא בצד המפעלים האדירים בענפי-התעשייה העיקריים גם מפעלים רבים בעלי מבנה נושן לפי המושגים של עכשיו. מפעלים "טהורים" (זאת אומרת לא מצורפים) שהתרוממו למעלה על גלי הגאות בתעשייה. ירידת-המחירים, ירידת הביקוש הביאו את המפעלים 'הטהורים' האלה במצב של מצוקה רבה, שלא פגע כלל במפעלים האדירים המצורפים, או שהפגיעה הייתה שם רק למשך זמן קצר מאוד. משום כך הביא משבר שנת 1900 לידי ריכוז בתעשייה במידה גדולה בהרבה משגרם לכך משבר שנת 1873: זה האחרון יצר אף הוא מבחר מסוים של מפעלים טובים ביותר, ואולם ברמת הטכניקה של הימים ההם לא היה מבחר זה עשוי להביא לידי מונופול של מפעלים אשר ידעו לצאת מן המשבר עטורי-ניצחון. והנה למונופול ממושך כזה הגיעו מפעלי תעשיית הברזל והחשמל כיום, בזכות הטכניקה המורכבת שלהם, המבנה המאורגן היטב, עצמת הקפיטל שלהם, וכן במידה פחותה מזו גם מפעלי תעשיית המכונות, מפעלים בענפים מסוימים של תעשיית המתכות, של התחבורה וכו' ".
מונופולין - זה הדיבור האחרון של "השלב החדש ביותר בהתפתחות הקפיטליזם". אולם מושגינו על כוחם וערכם הממשי של המונופולים היו מצומצמים ביותר, לא שלמים, לוקים בחסר, לולא נתנו דעתנו על תפקידם של הבנקים.

II. הבנקים ותפקידם החדש

פעולתם הראשונה והיסודית של הבנקים היא התיווך בתשלומים; לרגל זה הופכים הבנקים קפיטל של ממון לא-פעיל לקפיטל פעיל, ז. א. נושא רווחים, צוברים כל מיני הכנסות כספיות ומוסרים אותן לפקודתו של מעמד הקפיטליסטים.
עם התפתחות עסק הבנקאות והתרכזותו בידי מוסדות מועטים עולים הבנקים וחורגים מתחומי תפקידם הצנוע של מתווכים והופכים לבעלי מונופולין אדירים השולטים כמעט בכל קפיטל הממון של כלל הקפיטליסטים ובעלי-העסקים הזעירים, וכן גם במרבית אמצעי-הייצור ומקורות הגלם באותה ארץ ובשורה שלמה של ארצות. גלגולם זה של המתווכים צנועים לקומץ מונופוליסטים הריהו אחד התהליכים היסודיים של עליית הקפיטליזם לשיא של אימפריאליזם קפיטליסטי, שעל-כן עלינו להתעכב בראש וראשונה על ריכוזו של עסק הבנקאית.
בשנות 1907/1908 הגיעו הפיקדונות בכל הבנקים של חברות-מניות בגרמניה, שהונם למעלה מ- 1 מיליון מארק, לסך של 7 מיליארדים מארק; בשנת 1912/13 - כבר עלה הסכום ל- 9,8 מיליארד. הרי זה גידול כדי 40% במשך חמש שנים, ויש לציין כי מ- 2,8 מיליארד אלה של הגידול עלו 2,75 מיליארד בחלקם של 57 בנקים, אשר הונם היה למעלה מ- 10 מיליון מארק. חלוקת הפיקדונות בין הבנקים הגדולים והקטנים הייתה כך:

אחוז כל סכום הפיקדונות

	ב- 9 בנקים ברלינאים גדולים	*בשאר 48 בנקים שהונם עלה על 10 מיליון מארק*	*ב- 115 בנקים בהון של 1-10 מיליון*	*בנקים קטנים (הון פחות ממיליון)*
ש. 1907/8	47	32.5	16.5	4
ש. 1912/13	49	36	12	3

הבנקים הקטנים נדחקו על-ידי הגדולים, שתשעה מהם מרכזים אצלם כמעט את מחצית כל הפיקדונות. אולם יש כאן תופעות הרבה שעדיין לא הושם לב אליהן, כגון הפיכתם של כמה וכמה בנקים זעירים, לסניפים, למעשה, של הבנקים הגדולים וכיו"ב, שעל כך נעמוד להלן.
בסוף שנת 1913 העריך שולצה-גוורניץ את הפיקדונות בתשעה בנקים ברלינאים גדולים בסך 5,1 מיליארד מארק מן הסך הכללי של 10 מיליארד[xv]. ובשים אל לב לא רק את הפיקדונות כי אם את כל הקפיטל הבנקאי כולו, כתב אותו מחבר: "בסוף שנת 1909 שלטו תשעה בנקים ברלינאים גדולים, *יחד עם הבנקים המצטרפים אליהם* על 11,3 מיליארד מארק כלומר - קרוב ל- 83% של כל סכום הקפיטל הבנקאי הגרמני. הבנק הגרמני ("Deutsche Bank") ששלט, יחד עם הבנקים *המצטרפים אליו*, בסך קרוב לשלושה מיליארדים מארק, הריהו בצד ההנהלה הפרוסית

[16] Liefmann. "Beteiligungs- etc. Ges." , עמ' 434
[17] Liefmann. "Beteiligungs- etc. Ges." , עמ' 465-466

של מסילות-הברזל הממלכתיות, ההצבר הגדול ביותר, הבלתי-מרוכז ביותר, של הקפיטל בעולם הישן".[18]
הדגשנו את עניין הבנקים "המצטרפים", לפי שהוא אחת התכונות החשובות ביותר המציינות את הריכוז הקפיטליסטי בזמן האחרון. מפעלים גדולים, בייחוד בנקים, לא רק בולעים אל קרבם במישרין את הקטנים, אלא גם "מצרפים" אותם אליהם, משעבדים אותם להם, כוללים אותם בקבוצה "שלהם", ב"קונצרן" שלהם - זה המונח הטכני - על-ידי השתתפות בהונם של אלה, על-ידי קניית מניותיהם או החלפתן, על-ידי שיטת יחסי-כוחות וכדו' וכו'. הפרופסור ליפמן הקדיש חיבור גדול בן 500 עמוד לתיאור "חברות ההשתתפות והמימון"[19] של ימינו - אכן, לצערנו הוסיף דיונים "עיוניים" נמוכי-ערך לחומר הגולמי שלעתים לא עובד די צרכו[xvi]. את תוצאת-הסיכום מבחינת הריכוז, שאליה מביאה שיטת השתתפויות זו אנו רואים על הצד הטוב ביותר בחיבורו של "העסקן" הבנקאי ריסר על הבנקים הברלינאים הגדולים[xvii]. אך בטרם נעבור למספרים שהוא מעלה, נביא דוגמה אחת קונקרטית של שיטת "ההשתתפויות".

"קבוצת" "הבנק הגרמני" - היא אחת הגדולות ביותר, ואולי גם הגדולה ביותר מכל קבוצות הבנקים הגדולים. כדי לעמוד על הקשרים העיקריים המקשרים יחד את כל הבנקים של הקבוצה הזאת, יש להבדיל בין "השתתפויות" ממדרגה ראשונה, שנייה ושלישית או בלשון אחרת, יש להבדיל בין תלות (של הבנקים הקטנים ב"בנק הגרמני") ממדרגה ראשונה, שנייה ושלישית. אז תהיה לפנינו תמונה כזאת:

"הבנק הגרמני" משתתף	תלות ממדרגה ראשונה	*תלות ממדרגה שנייה*	*תלות ממדרגה שלישית*
תמיד	ב- 17 בנקים	מהם 9 ב- 34	מהם 4 ב- 7
למשך זמן לא מוגדר	ב- 5 -"-	-	-
מזמן לזמן	ב- 8 -"-	מהם 5 ב- 14	מהם 9 ב- 2
בסה"כ	ב- 30	מהם 14 ב- 48	מהם 6 ב- 9

בכלל 8 הבנקים של "תלות ממדרגה ראשונה", הכפויים ל"בנק הגרמני" "מזמן לזמן", כלולים שלושה בנקים של חוץ-לארץ: אחד אוסטרי ("בנקפריין" של ווינה) ושני בנקים רוסיים ("הבנק למסחר של סיביר" ו"הבנק הרוסי לסחר-חוץ"). בסך-הכל כוללת בתוכה קבוצת "הבנק הגרמני", במישרין ובעקיפין, בשלמות ובמקצת, 87 בנקים, והסכום *הכולל של הקפיטל העצמי והזר שהקבוצה שולטת בו נאמד ב- 3-2 מיליארד* מארק.
ברור, שבנק העומד בראש קבוצה כזו והעושה הסכמים עם חצי תריסר בנקים אחרים, שאינם נופלים בהרבה ממנו, לשם פעולות פיננסיות גדולות ומכניסות ביותר, כגון מלוות ממלכתיים, כבר יצא מתפקיד של "מתווך" ונהפך לברית של קומץ מונופוליסטים.
המספרים שאנו מביאים *בזה* בקיצור מאת ריסר מראים באיזו מהירות התקדם ריכוז הבנקאות בגרמניה בסוף המאה ה- 19 ובראשית המאה העשרים:

ששה בנקים גדולים של ברלין היו להם:

בשנים	***סניפים בגרמניה***	***קופות ולשכות החלפה***	***הפקדה השתתפות בחברות בנקאיות גרמניות***	***מתמדת מניות***	***מוסדות בסה"כ***
1895	16	14	1		42
1900	21	20	8		80
1911	104	276	63		450

אנו רואים כאן באיזו מהירות מתפשטת רשת צפופה של תעלות המקיפות את כל הארץ, המרכזות את כל הקפיטלים וההכנסות הכספיות, והופכות המון משקים מפורדים, אלפים על גבי אלפים, למשק קפיטליסטי לאומי-כללי אחד, ואחרי-כן גם למשק קפיטליסטי עולמי. אותה "דצנטראליזציה", שעליה דיבר שולצה-גוורניץ בשם הכלכלה הפוליטית הבורגנית, בפסקה שהבאנו לעיל, אינה למעשה אלא השתעבדות למרכז אחד, ההולכת ומקפת מספר גדול יותר ויותר של יחידות משקיות שהיו קודם "עצמאיות", באורח יחסי, אח יותר נכה, יחידות מקומיות-מסוגרות. הרי שלמעשה יש כאן *צנטרליזציה*, הגברת תפקידם, ערכם ועצמתם של הענקים המונופוליסטיים.
בארצות קפיטליסטיות ותיקות יותר צפופה "רשת בנקאית" זו עוד יותר. באנגליה ובאירלנד מנו כל הבנקים בשנת 1910 - 7151 סניפים. ארבעה בנקים גדולים היו להם למעלה מ- 400 סניפים לכל אחד (מ- 447 עד 689), 4 אחרים היו להם למעלה ממאתיים לכל אחד, ולעוד 11 היו למעלה ממאה לכל אחד.
שלושת הבנקים הגדולים ביותר בצרפת Credit Lyonnais , Comptair National ו- Société Générale פיתחו את פעולותיהם ואת רשת סניפיהם כדלקמן:

[18] Schulze-Gaevernitz : "Die Deutsche Kreditbank", 1915.
[19] R. Liefmann : "Beteiligungs-und Finanzierungsgesellschaften". Eine Studie ueber den modernen Käpitalismus und das Effektenwesen", Jena, 1909. ("חברות ההשתתפות והמימון. מחקר על הקפיטליזם המודרני ועל מהותן של ניירות הערך")

השנה	***מספר הסניפים***		***הקופות בסה"כ***	***כמות ההון (במליוני פרנקים)***	
	בערי-השדה	בפריס		העצמי	הזר
1870	47	17	64	200	427
1890	192	66	258	265	1245
1909	1033	196	1229	887	4363

לשם תיאור "הקשרים" של בנק גדול בימינו מביא ריסר מספרים על המכתבים הנשלחים והמתקבלים על-ידי "החברה לניכיון" ("Disconto-Gesellschaft"), אחד הבנקים הגדולים ביותר בגרמניה ובעולם כולו (הונו הגיע בשנת 1914 לסך 300 מיליון מארק:

השנה	מספר המכתבים הנכנסים	המכתבים היוצאים
1852	6,135	6,292
1870	85,800	87,513
1910	533,102	626,043

מספר החשבונות בבנק הפריסאי הגדול "Credit Lyonnais" עלה מ- 28,535 בשנת 1875 ל- 633,539 בשנת 1912[20]

המספרים הפשוטים האלה מראים, אולי, באופן יותר מוחשי, מאשר בכוחם של דיונים ארוכים להראות, כיצד משתנה באופן יסודי ערכם של הבנקים, עם גידול המחזור שלהם ועם ריכוז הקפיטל. קפיטליסטים מפורדים מצטרפים יחד ונהיים לקפיטליסט קולקטיבי אחד. הבנק, שמנהל חשבון עובר-ושב בשביל קפיטליסטים אחדים, ממלא בזה, כביכול, פעולה טכנית בלבד, פעולת-עזר בלבד. ומשמגיעה הפעולה הזאת לשיעורים עצומים, הרי אתה מוצא, שקומץ מונופוליסטים משעבד לעצמו את פעולות התעשייה והמסחר של כל החברה הקפיטליסטית, לפי שהוא מגיע לאפשרות בעזרת הקשרים הבנקאיים, החשבונות העו"ש ושאר הפעולות הפיננסיות - תחילה *לדעת בדיוק* את מצב עסקיהם של קפיטליסטים בודדים, ואחרי-כן *לפקח* עליהם, להשפיע עליהם על-ידי הרחבת האשראי או צמצומו, הקלתו או הכבדתו, ולבסוף גם *לקבוע כליל* את גורלם, לקבוע את שיעור הכנסתם, למנוע קפיטל מהם או לתת אפשרות להגדיל מהר את הקפיטל שלהם ובשיעור עצום וכדו'.

לעיל הזכרנו את גודל הקפיטל של "החברה לניכיון", שמגיע ל- 300 מיליון מארק. הגדלה זו של הון החברה הזאת הייתה אחת מפרשות המאבק על הבכורה בין שנים מן הבנקים הברלינאים הגדולים ביותר, "הבנק הגרמני" ו- "החברה לניכיון".

בשנת 1870 היה הראשון עדיין טירון והונו עלה, בסך-הכל, ל- 15 מיליון, - ולשני היו שלושים מיליון. בשנת 1908 היה לראשון הון בסך 200 מיליון, ולשני 170 מיליון. בשנת 1914 הגדיל הראשון את הונו עד ל250- מיליון, והשני הגיע על-ידי התמזגות עם בנק גדול יותר ממדרגה ראשונה, "בנק-הברית של שפהאוזן" ל- 300 מיליון. ומובן מאלינו שמאבק זה על הבכורה מתרחש בעת ובעונה אחת עם "הסכמים" התוכפים ומתחזקים בין שני הבנקים. מהלך-התפתחות זה מעלה את המסקנות הבאות אצל מומחים בעסק הבנקאות, הרואים את השאלות הכלכליות מנקודת-ראות שאינה חורגת מגבולות של שאיפת-תיקונים בורגנית מדוקדקת ביותר ומתונה ביותר.

"ובנקים אחרים ילכו באותה הדרך" - כתב העיתון הגרמני "הבנק"[xviii] בעניין הגדלת הונה של "החברה לניכיון" עד ל- 300 מיליון. - "ומבין 300 האנשים השולטים כיום מבחינה כלכלית על גרמניה יישארו ברבות הימים 50, 25, או גם פחות מזה. אין לשער שתנועת-הריכוז החדשה תצטמצם בעסק בנקאי אחד. קשרים אמיצים בין הבנקים השונים מביאים בדרך הטבע לידי התקרבות בין הסינדיקאטים של התעשייה, שהבנקים האלה פורשים חסותם עליהם... בוקר לא-עבות אחד נקיץ ונראה לפנינו בעיניים משתוממות רק תאגידים בלבד; אנו נראה לפנינו את ההכרח להמיר את המונופולים הפרטיים במונופולים ממלכתיים. ועם כל אלה אין לנו, בעצם, כל עילה לקטרג על עצמנו מלבד מה שנתנו מהלך חפשי להתפתחות העניינים, שהוחש משהו על-ידי הופעת המנייה".[21]

הרי זו דוגמה לחוסר-הישע של הפובליציסטיקה הגרמנית, שממנו נבדל המדע הבורגני רק במידת-הכנות הפחותה ובשאיפה לטשטש את מהות העניין, להקים מסך של עצים ליער. כי כלום לא חוסר-ישע הוא "להשתומם" לתוצאות הריכוז, "לקטרג" על ממשלת גרמניה הקפיטליסטית או על "החברה" הקפיטליסטית ("אנחנו"), לפחד מפני "החשת" הריכוז על-ידי הנהגת המניות, כשם שמומחה גרמני אחד לקרטלים, צ'ירשקי, ירא מפני תאגידים אמריקניים ו"מעדיף" קרטלים גרמנים, לפי שהללו מסוגלים, כביכול, "להחיש את הקדמה הטכנית והכלכלית לא באותו הקצב המופרז אשר לתאגידים". - כלום לא חוסר-ישע הוא?

אולם העובדות - בעינן עומדות. בגרמניה אין תאגידים, וישנם "רק" קרטלים, אולם *נוהגים* בה לא יותר משלוש מאות אילי הקפיטל. ומספרם של אלה הולך, הלוך ופחות. מכל מקום, הבנקים, בכל הארצות הקפיטליסטיות, בכל הצורות השונות של התחיקה הבנקאית - מגבירים ומחישים פי כמה וכמה את תהליך ריכוז הקפיטל והתהוות המונופולים.

"הבנקים יוצרים בקנה-מידה חברתי צורה, אכן רק צורה בלבד, של הנהלת-חשבונות כללית ושל חלוקת-אמצעי-

[20] Jean Lescure: "L'epargne en France", 1914.

[21] A. Lansburgh : "Die bank mit den 300 Millionen"

ייצור כללית" - כתב מרכס לפני יובל שנים ב"קפיטל (תרגום רוסי, כרך ג' חלק 3, עמ' 144). המספרים שהבאנו בדבר גידול הקפיטל הבנקאי, גידול מספר הלשכות והסניפים של הבנקים הגדולים ביותר, גידול מספר החשבונות וכף מראים לנו בעליל את "הנהלת-החשבונות הכללית" הזאת של כ ל מעמד הקפיטליסטים, ואף לא רק של הקפיטליסטים בלבד, כי הבנקים צוברים, ולו רק לזמן-מה, כל מיני הכנסות כספיות גם של בעלי-עסקים זעירים, גם של פקידים ושל שכבת הפועלים העליונה, האפסית. "חלוקה כללית של אמצעי-הייצור" - תופעה זו *צומחת ועולה*, מבחינה חיצונית, מתוך הבנקים של ימינו, אשר בדמות שלושה-ששה בנקים אדירים ביותר בצרפת, ששה-שמונה בגרמניה, הם מצווים על מיליארדים רבים. אכן, חלוקה זו של אמצעי-הייצור לפי *תוכנה* אינה "כללית" בשום פנים, כי אם פרטית, כלומר - מותאמת לטובת הקפיטל הגדול - ובייחוד הגדול ביותר, המונופוליסטי - הפועל בתנאים כאלה, כאשר המון האוכלוסים חי חיי רעב, באשר כל התפתחות החקלאות מפגרת, ללא תקנה, אחרי התפתחות התעשייה, ובתעשייה נוטלת "התעשייה הכבדה" מס מכל שאר ענפיה.
בעניין חיבורו המשק הקפיטליסטי מתחילה תחרות בבנקים מצד קופות-החיסכון ומוסדות הדואר, שבהן גדולה יותר ה"דצנטרליזציה", כלומר - הן פורשות רשתן על מספר-מקומות גדול יותר, על מספר גדול יותר של פינות נידחות, על הוגי-אוכלוסין רחבים יותר. הנה המספרים שאספה ועדה אמריקנית בשאלת ההתפתחות היחסית של *הפיקדונות* בבנקים ובקופות-החיסכון [22]:

פיקדונות (במיליארדי מארקים)

השנה	אנגליה		צרפת		גרמניה		
	בבנקים	בקופות החיסכון	בבנקים	בקופות החיסכון	בבנקים	בחברות האשראי	בקופות החיסכון
1880	8,4	1,6	?	0,9	0,5	0,4	2,6
1888	12,4	2,0	1,5	2,1	1,1	0,4	4,5
1908	23,2	4,2	3,7	4,2	7,1	2,2	13,9

לפי שקופות-החיסכון משלמות רבית לפיקדונות כדי 4 ו- 1/4 4 אחוזים, הרי הן נאלצות לבקש השקעה "מכניסה" לקפיטלים שלהן, והן נכנסות לפעולות של ניכוי שטרות, פעולות אפותיקאיות ושאר פעולות. הגבולות בין הבנקים ובין קופות החיסכון "הולכים ומיטשטשים". לשכות-המסחר, למשל, בבוכום, בארפורט, דורשות "לאסור" על קופות-החיסכון לעסוק בפעולות בנקאיות "טהורות", כגון ניכוי שטרות, וכן הן דורשות להגביל את פעולתם הבנקאית של מוסדות-הדואר[23]. אולם פחד זה אינו חורג מגבולות של תחרות בין שני מנהלי מחלקות בלשכה אחת, אם ניתן לומר כך. כי, מצד אחד, בסופו של דבר, פוקדים *אותם* אדירי הקפיטל הבנקאי, למעשה, גם על המיליארדים של הון קופות-החיסכון ; ומצד שני משמש המונופולין הממלכתי בחברה הקפיטליסטית רק אמצעי להעלאתן ולביצורן של הכנסות המיליונרים הקרובים לפשיטת-רגל באחד מענפי התעשייה.
צאתו של הקפיטליזם הישן, ששלטה בו התחרות החופשית, המפנה את מקומו לקפיטליזם החדש, ששולט בו המונופולין, מתבטא, בין השאר, בירידת ערך הבורסה. "הבורסה - כותב כתב-העת "הבנק" - חדלה זה כבר להיות מתווך הכרחי למשא-ומתן, כאשר הייתה קודם, בזמן שהבנקים עדיין לא יכלו להפיץ את רוב ניירות-הערך שלהם בין לקוחותיהם .[24]
"כל בנק הוא בורסה", - מימרה זו של ימינו, האמת שבה גדולה יותר במידה שהבנק הוא גדול יותר, במידה שהריכוז בעסק הבנקאות עושה חיל יותר".[25]
"בעוד שקודם, בשנות השבעים, ראינו את הבורסה, בהגזמות הנעורים שלה", (רמז "דק" למשבר-הבורסה של שנת 1873[xix], לשערוריות "המייסדים"[xx] וכו') "פותחת את תקופת התיעוש של גרמניה, הנה כיום יכולים הבנקים והתעשייה "לפעול בכוח עצמם". שליטת הבנקים הגדולים שלנו *על* הבורסה... אינה אלא ביטוי למדינת-התעשייה הגרמנית המאורגנת בשלמות. אם בדרך זו מצטמצמת תחום-פעולתם של חוקים כלכליים הפועלים באורח אוטומטי, ומתרחב ביותר תחום הויסות-מדעת על-ידי הבנקים, הרי על-ידי כך עולה לאין שיעור אחריותם של אישים מכוונים מעטים למשק הלאומי" - כך כותב הפרופסור הגרמני שולצה-גוורניץ, מליץ-ישרו של האימפריאליזם הגרמני, בר-סמך לאימפריאליסטים שבכל הארצות, השוקד לטשטש "פרס כלשהו", והוא, ש"ויסות מדעת" זה בעזרת הבנקים פירושו - פשיטת-עורו של הקהל על-ידי קומץ מונופוליסטים "מאורגנים בשלמות". התפקיד שנטל עליו הפרופסור הבורגני הוא לא לגלות את מצפוני כל המכניקה, לא להוקיע את כל תעלולי המונופוליסטים הבנקאיים, אלא לקשט אותם.
כן גם ריסר, כלכלן מוסמך עוד יותר ו"עסקן" בנקאי, פוטר עצמו במליצות שאינן אומרות כלום בעניין העובדות שאי-אפשר להכחישן :
"הבורסה הולכת ומאבדת את התכונה, הנחתה בהחלט לכל המשק ולהפצת ניירות-ערך, להיות לא רק מכשיר-מדידה מדויק ביותר, אלא גם וסת, הפועל באורח אוטומטי כמעט, לתנועות הכלכליות המשתפכות אליה".
בלשון אחרת : הקפיטליזם הישן, הקפיטליזם של התחרות החופשית, יחד עם הבורסה, זה הוסת ההכרחי בשבילו, הולך ונעשה לנחלת-העבר, במקומו בא קפיטליזם חדש, אשר לו קווים מפורשים של תכונת-מעבר, של תערובת תחרות חופשית עם מונופולין. ומאליה עולה השאלה, *לאן* "עובר" הקפיטליזם החדיש הזה. ואולם יראים

---

[22] לפי ידיעות של 1910 , " National Monetary Commission" שהובאו ב "Die Bank"
[23] שם, שנות 1913, 1914.
[24] "Die Bank", 1914
[25] Dr. Oscar Stillich : "Geld -und Bankwesen" , Berlin 1907

המלומדים הבורגנים להשמיע את השאלה הזאת.
"לפני שלושים שנה היו בעלי-העסקים, השרויים בתחרות חופשית זה עם זה, ממלאים 9/10 מאותה עבודה כלכלית שאינה בתחום העבודה הגופנית של ,הפועלים/ כיום ממלאים פקידים 9/10 של עבודה כלכלית רוחנית זו. עסק הבנקאות עומד בראש ההתפתחות הזאת".
הודאתו זו של שולצה-גוורניץ נתקלת שוב ושוב בשאלה, לקראת מה משמש הקפיטליזם החדש מעבר, - הקפיטליזם בשלבו האימפריאליסטי.
בין הבנקים המעטים, שמפני תהליך הריכוז הם מוסיפים לעמוד בראש כל המשק הקפיטליסטי, הולכת וניכרת ומתחזקת, בדרך הטבע, השאיפה להסכם מונופוליסטי, *לתאגיד-הבנקים*. באמריקה אנו מוצאים לא תשעה, כי אם *שני* בנקים גדולים ביותר, של המיליארדרים רוקפלר ומורגן[xxi], שולטים בקפיטל בן 11 מיליארדים מארק[26].
עניין "בנק-הברית של שפהאוזן" בגרמניה, שנבלע על-ידי "החברה לניכיון", כאשר ציינו לעיל, עורר מצד "העיתון הפרנקפורטי"[xxii], עיתון האינטרסים הבורסאיים, את ההערכה הבאה:
"עם גידול הריכוז של הבנקים מצטמצם חוג המוסדות, שאפשר לפנות אליו בכלל בבקשת אשראי, ועל-ידי כך גדלה תלותה של התעשייה הגדולה בקבוצות בנקאיות מועטות. מפני הקשר האמיץ בין התעשייה ובין עולם הפיננסיסטים נמצא מוגבל חופש-התנועה של חברות-התעשייה הזקוקות לקפיטל בנקאי. על-כן רואה התעשייה הגדולה ברגשות מעורבים את התנועה המתגברת לתאגידים של בנקים (התאחדותם או הפיכתם לתאגידים); ואמנם, לא אחת כבר הורגשו ניצני הסכמים מסוימים בין קונצרנים בודדים של בנקים גדולים, הסכמים המביאים להגבלת התחרות".[27]
שוב ושוב אנו חוזרים אפוא לפסוק האחרון בהתפתחות עסק הבנקאות - אל המונופול.
אשר לקשר האמיץ בין הבנקים ובין התעשייה, הרי דווקא בתחום זה מתגלה באופן מוחשי ביותר התפקיד החדש של הבנקים. אם הבנק מנכה שטרותיו של איש-עסקים פלוני, פותח בשבילו חשבון עובר-ושב וכדו', אין הפעולות האלו, כל אחת לחוד, גורעות אף כקוצו של יוד מעצמאותו של איש-עסקים זה, והבנק אינו חורג מתפקידו הצנוע של מתווך. אולם אם הפעולות האלו תוכפות וגוברות, אם הבנק "צוברי לידיו קפיטלים בשיעורים עצומים, אם הנהלת החשבונות העוברים-ושבים של מפעל פלוני מאפשרת לבנק - ואמנם היא מאפשרת, - להכיר, יותר ויותר, במפורט וכשלימות, את מצבו הכלכלי של הלקוח, הרי תוצאת הדבר: תלות מלאה, יותר ויותר, של הקפיטליסט איש-התעשייה בבנק.
יחד עם זה מתפתחת ברית אישית, אם ניתן לאמור כך, של הבנקים עם מפעלי התעשייה והמסחר הגדולים ביותר, התמזגותם של אלה ואלה על ידי בעלות על מניות, על-ידי כניסתם של מנהלי הבנקים כחברים במועצות הפיקוח (או בהנהלות) של מפעלי התעשייה והמסחר ולהיפך. הכלכלן הגרמני איידלס אסף ידיעות מפורטות על-אודות סוג זה של ריכוז הקפיטלים והעסקים. ששה בנקים ברלינאים גדולים ביותר היו מיוצגים על-ידי מנהליהם ב- 344 חברות-תעשייה, ועל-ידי חברי-ההנהלה שלהם ב- 407 עסקים נוספים, ובסך-הכל ב- 751 חברות. ב- 289 חברות היו להם שני חברים במועצות-הפיקוח, או ששימשו שם יושבי-ראש. בין חברות מסחר ותעשייה אלה אנו מוצאים כל מיני ענפי-תעשייה, גם עסק-הביטוח, גם נתיבי-תחבורה, גם מסעדות, תיאטראות, תעשיית חפצי-אמנות נכו/ מצד שני נמצאו במועצות הפיקוח של אותם ששת הבנקים (בשנת 1910) 51 תעשיינים גדולים, ובכללם מנהל חברת קרופ, מנהל חברת-האניות האדירה "Hapag" ("המבורג-אמריקה") וכו' וכדו'. למן שנת 1895 ועד 1910 השתתף כל אחד מששת הבנקים בהוצאת מניות ואגרות-חוב בשביל מאות חברות-תעשייה, היינו: מ- 281 עד 419.
על "הברית האישית" של הבנקים עם התעשייה נוספת עוד "ברית אישית" של חברות אלו ואלו עם הממשלה, איידלס כותב: "מקומות של חברים במועצות-הפיקוח ניתנים מרצון לאנשים בעלי שמות מפורסמים, וכן לפקידי-ממשלה לשעבר, שיש בידם להביא הקלות(!!) לא-מעטות ביחסים עם השלטונות"... "דבר שכיח הוא למצוא במועצת-הפיקוח של בנק גדול איזה ציר מצירי הפרלמנט או חבר בעיריית-ברלין".
התפתחותם ופיתוחם של המונופולים הקפיטליסטיים הגדולים נעשים אפוא במלוא הקיטור, בכל הדרכים "שבטבע" ו"שלמעלה מן הטבע". מתהווה חלוקת-עבודה שיטתית במידה מסוימת בין כמה מאות מלכי-הממון של החברה הקפיטליסטית בימינו:
"בעת ובעונה אחת עם התרחבות תחום-פעולתם של תעשיינים בודדים גדולים" (הנכנסים להנהלות-הבנקים וכדו') "ועם מסירת גליל-תעשייה מסוים בלבד לסמכותם של מנהלי הבנקים בערי-השדה, הולכת וגדלה ההתמחות של העומדים בראש הבנקים הגדולים. התמחות כזו בענף מסוים אפשרית רק כאשר כל המפעל הבנקאי, וקשריו עם התעשייה בייחוד, הם בממדים גדולים. חלוקת-העבודה נעשית בשני כיוונים: מצד אחד מטילים על אחד המנהלים, כעניינו המיוחד, את הקשרים עם התעשייה בכללה; מצד שני מקבל על עצמו כל מנהל את הפיקוח על מפעלים בודדים או על קבוצות מפעלים, הקרובים זה לזה קרבת מקצוע או קרבת אינטרסים"... (הקפיטליזם כבר הגיע בהתפתחותו עד לידי *פיקוח* מאורגן על מפעלים בודדים)... "האחד, מקצוע התמחותו הוא התעשייה הגרמנית, ולפעמים רק של מערב-גרמניה בלבד" (בגרמניה המערבית עיקר התעשייה הגרמנית), "אחרים מטפלים ביחסים עם מדינות-חוץ ותעשיית-חוץ, מרכזים בידיהם את הידיעות על אישיותם של התעשיינים וכו', עסקי הבורסה וכיו"ב. מלבד זה נהוג לעתים קרובות שכל אחד ממנהלי הבנק מקבל להנהלתו מקום תעשייה מיוחד או ענף-תעשייה מיוחד; האחד עובד בעיקר במועצות-הפיקוח של חברות-חשמל, השני - בבתי-חרושת לייצור חימי, בבתי-חרושת לשיכר או לסוכר-סלק, השלישי - במפעלים מבודדים אחדים, ובו בזמן גם במועצת הפיקוח של חברות-ביטוח... כללי של דבר, אין ספק, שככל שגדלים מסדי העסקים של הבנקים הגדולים, ככל

---

[26] בחיבור Schulze-Gaevernitz : "Die Deutsche Kreditbank", Grundriss Sozialoekonomik, 1915.
[27] מובא אצל שולצה-גוורניץ ב"רשימות על הכלכלה החברתית"

שגדל גיוונם של העסקים, כן הולכת ונקבעת אצלם חלוקת-עבודה בין העומדים בראש, - והמטרה היא (והיא גם התוצאה), להעלותם במקצת מעל לעסקי-בנקאית טהורים, אם ניתן לומר בך, לעשותם מסוגלים יותר להוציא משפט ולהבין דבר בשאלות הכלליות של התעשייה ובשאלות המיוחדות של ענפים בודדים בה, להכשירם לפעולה בתחום ההשפעה התעשייתית של הבנק. כהשלמה לשיטה זו של הבנקים באה השאיפה לבחור למועצות-הפיקוח שלהם אנשים הבקיאים יפה בענייני התעשייה, תעשיינים, פקידים-לשעבר, בייחוד אלה ששימשו קודם במחלקת מסילות-הברזל, במחלקת המחצבים וכו׳".[28]
מוסדות דומים לאלה, בשינוי צורה כלשהו, אנו מוצאים במקצוע הבנקאות בצרפת. כך, למשל, אחד משלושת הבנקים הצרפתיים הגדולים ביותר, "הקרדיט של ליאון", ארגן אצלו במיוחד "מחלקה לאיסוף ידיעות פיננסיות" (Service des etudes financiere) , עובדים בה בקביעות למעלה מחמישים איש מהנדסים, סטטיסטיקאים, כלכלנים, משפטנים וכו׳. המחלקה עולה משש עד שבע מאות אלף פראנק לשנה. אף היא מחולקת לשמונה בנות-מחלקה: האחת אוספת ידיעות רק על עסקי תעשייה בלבד, השנייה חוקרת את הסטטיסטיקה הכללית, השלישית - את חברות הרכבות והאניות, הרביעית - עניני ניירות-ערך, החמישית - דינים-וחשבונות פיננסיים. וכן הלאה.[29]
אנו רואים אפוא, מצד אחד, התמזגות של הקפיטל הבנקאי והתעשייתי, שהולכת וגוברת, או, לפי ביטויו המוצלח של נ. א. בוכרין, התערותם ההדדית זה בזה ו ומצד שני צמיחה מופרזת של הבנקים, להיותם מוסדות בעלי "אופי אוניברסלי" ממש. אנו רואים צורך להביא בדיוק את הגדרותיו של איידלס בשאלה זו, דברי סופר שהיטיב לחקור את העניין:
"מתוך התבוננות בקשרי התעשייה בכללותם אנו מגיעים אל *אופיים האוניברסלי* של המוסדות הפיננסיים העובדים למען התעשייה. בניגוד לצורות אחרות של בנקים, בניגוד לדרישות שמעלה הספרות לעתים, כי על הבנקים להתמחות בתחום-עסקים מסוים, או בענף-תעשייה מסוים, שלא תישמט הקרקע מתחת רגליהם, - שואפים הבנקים הגדולים לגוון את קשריהם עם מפעלי-התעשייה גיוון רב ככל האפשר לפי מקומות הייצור וסתיו, שואפים הם לסלק אותה אי-התאמה בחלוקת הקפיטל בין המקומות השונים או בין ענפי התעשייה השונים, שהיא נובעת מתולדותיהם של מפעלים בודדים". "אחת המגמות היא, לעשות את הקשר עם התעשייה לתופעה כללית; המגמה האחרת - לעשות את הקשר הזה מהודק ונמרץ; שתיהן נתגשמו בששת הבנקים הגדולים לא בשלמות, אולם כבר הגיעו למסדים הגונים ובמידה שווה".
מצד חוגי המסחר והתעשייה נשמעות לעתים לא רחוקות טענות על "אלימותם" של הבנקים. ואין תימה שטענות כאלו נשמעות, מאחר שהבנקים הגדולים "מפקדים" לפי הדוגמה שאנו מביאים בזה. ב- 19 בנובמבר שנת 1901 פנה אחד הבנקים הברלינאים מבנקי ד׳ (שמותיהם של ארבעת הבנקים הגדולים ביותר מתחילים באות ד׳) אל הנהלת "הסינדיקט למלט של גרמניה התיכונה המערבית-הצפונית" במכתב הבא: "מתוך ההודעה שפרסמתם ב-18 לחודש זה בעיתון פלוני נראה, שעלינו להביא בחשבון את האפשרות, כי באסיפה הכללית של הסינדיקט שלכם, העומדת להתכנס ב- 30 לח. ז., תתקבלנה החלטות העלולות להביא לידי שינויים במפעלכם, שאין אנו יכולים להסכים להם. משום כך נאלצים אנו, לצערנו הרב, להפסיק לכם אותו אשראי שעמד לשירותכם... אולם אם באסיפה כללית זו לא תתקבלנה החלטות שאינן מקובלות עלינו, ותינתנה לנו ערובות מתאימות מבחינה זו בנוגע לעתיד, הרינו מביעים את נכונותנו להיכנס במשא-ומתן על פתיחת אשראי חדש לכם".[30]
בעצם, כאן אותן הקובלנות שקובל הקפיטל הזעיר על לחץ הקפיטל הגדול, אלא שבכלל "הזעירים" נכלל כאן סינדיקט שלם! המאבק הישן בין הקפיטל הזעיר והגדול מתחדש בדרגת-התפתחות חדשה, גבוהה יותר לאין ערוך. מובן, כי מפעלי-המיליארדים של הבנקים הגדולים יכולים להחיש גם את הקדמה הטכנית באמצעים שהם למעלה מכל השוואה עם הקודמים. כך, למשל, מייסדים הבנקים חברות מיוחדות לחקירות טכניות, אשר בתוצאותיהן משתמשים, כמובן, רק מפעלי-תעשייה "ידידותיים". בין אלה נמנות "החברה לחקר השאלה על מסילות-ברזל חשמליות", "הלשכה המרכזית לחקירות טכניות-מדעיות" וכיו"ב.
אף העומדים בראשי הבנקים, הם עצמם, אי-אפשר להם לבלי לראות, שמתהווים כאן מיני תנאים חדשים למשק הלאומי, אולם המנהלים הללו עומדים חסרי-ישע בפניהם.
איידלס כותב:
"מי שהתבונן במשך השנים האחרונות אל משמרת האנשים החדשה במשרות של מנהלים וחברי מועצות-פיקוח בבנקים הגדולים, ודאי שלא נעלם מעיניו, כי ההנהגה עוברת בהדרגה לידי אנשים הרואים כתפקיד הכרחי לבנקים הגדולים, - תפקיד חיוני, יותר ויותר, - להתערב באופן פעיל בהתפתחות הכללית של התעשייה, ובין האנשים האלה לבין המנהלים הישנים מתגלעים בשל כך חילוקי-דעות על בסיס עסקי, ולעתים גם על בסיס אישי. העניין הוא, בעצם, בשאלה, שמא סובלים הבנקים, כמוסדות אשראי, מהתערבות זו של הבנקים בתהליך-הייצור התעשייתי, שמא מובאים עקרונות הגונים ורווח בטוח כקרבן למען פעולה, שאין לה שום דבר משותף עם התירך בהמצאת אשראי, ואשר מכניסה את הבנק לתחום, ששם הוא כפוף לשלטון העיוור של הקוניונקטורה בתעשייה עוד יותר מאשר בראשונה. כך טוענים רבים מן המנהלים הישנים של הבנקים, ואילו רובם של הצעירים רואים את ההתערבות האקטיבית בשאלות התעשייה כהכרח, בדומה לזה שהוליד יחד עם התעשייה הגדולה של ימינו גם את הבנקים הגדולים ואת המפעל החדש של הבנקאות התעשייתית. אכן שני הצדדים מסכימים, שאין כל עקרונות מוצקים, אף לא מטרה מפורשת לפעולתם החדשה של הבנקים הגדולים".
הקפיטליזם הישן כלו ימיו. החדש משמש מעבר למשהו. מובן מאליו כי אין תקווה למצוא "עקרונות מוצקים

---

28 איידלס, באותו חיבור.
29 מאמר של אוג. קופמן על הבנקים הצרפתיים ב"די בנק" 1909.
30 Dr. Oscar Stillich : "Geld -und Bankwesen" , Berlin 1907

ומטרה מפורשת" כדי להשלים בין המונופולין לבין התחרות החופשית. הודאתם של אנשי-המעשה יש לה צליל אחר לגמרי מאשר לשירי-התשבחות הרשמיים לחמודות הקפיטליזם המאורגן, בפי מליצי-ישרו כגון שולצה-גוורניץ, ליפמן ו"תיאורטיקנים" דומים להם.[xxiii]
מאימתי בפירוש נקבעה בהחלט ראשית "הפעולה החדשה" של הבנקים הגדולים 1 תשובה מדויקת למדי לשאלה חשובה זו אנו מוצאים אצל איידלס:
"הקשרים בין מפעלי התעשייה, בתכנם החדש, בצורותיהם החדשות, במכשיריהם החדשים, הלא הם: הבנקים הגדולים, המאורגנים ארגון צנטרליסטי ודצנטרליסטי בעת ובעונה אחת, הקשרים האלה, כתופעה אופיינית במשק-העם, ספק אם נתהוו לפני שנות 1890; במובן ידוע אפשר גם להזיז נקודת-ראשית זו עד לשנת 1897, שאז חלו "התמזגויות" גדולות של מפעלי-תעשייה, ואז הונהגה בפעם הראשונה הצורה החדשה של ארגון דצנטרלי משום נימוקי הפוליטיקה התעשייתית של הבנקים. נקודת ראשית זו אפשר אולי לדחות למועד מאוחר גם מזה, כי רק משבר שנת 1900 החיש בתנופה עצומה את תהליך הריכוז הן בתעשייה והן בעסק הבנקאות, ביצר את התהליך הזה, הפך בפעם הראשונה את היחסים עם התעשייה למונופולין ממשי של הבנקים הגדולים, עשה את היחסים האלה מהודקים הרבה יותר ונמרצים".
כללו של דבר, המאה העשרים - זו נקודת המפנה מן הקפיטליזם הישן אל החדש, משלטון הקפיטל בכלל אל שלטון הקפיטל הפיננסי.

III. הקפיטל הפיננסי והאוליגרכיה הפיננסית

"חלקו של הקפיטל התעשייתי, חלק ההולך וגדל, - כותב הילפרדינג - אינו שייך לאותם התעשיינים המשתמשים בו. הללו מקבלים שליטה על הקפיטל רק באמצעותו של הבנק, המייצג במגע עמם את בעלי הקפיטל הזה. מצד שני נאלץ גם הבנק לבצר בתעשייה חלק מן הקפיטלים שלו, שהולך וגדל לבלי-הרף. מתוך כך הולך הבנק ונעשה, יותר ויותר, קפיטליסטי תעשייתי. לקפיטל בנקאי כזה - היינה קפיטל בצורת ממון, - שנהפך בדרך זו למעשה לקפיטל תעשייתי, אני קורא קפיטל פיננסי". "קפיטל פיננסי, פירושו: קפיטל הנמצא ברשות הבנקים ונתון בשימושם של אנשי-תעשייה".[31]
הגדרה זו אינה שלמה, במידה שהיא חסרה הטעמת אחד המומנטים החשובים ביותר, היינו: גידול ריכוז הייצור והקפיטל עד למדרגה כזה שהריכוז מביא (ואמנם הביא) לידי מונופולין. אולם בכל הרצאתו של הילפרדינג בכלל, ובפרט בשני הפרקים הקודמים לאותו פרק שממנו הובאה ההגדרה לעיל, מודגש תפקידם של *המונופולים הקפיטליסטיים*.
ריכוז הייצור; המונופולים הנובעים מן הריכוז; התמזגותם של הבנקים עם התעשייה או התערותם זה בזה - אלה תולדות התהוותו של הקפיטל הפיננסי; וכאן עלינו לתאר, כיצד "הנהלת-משק" זו של המונופולים הקפיטליסטיים נעשית בהכרח, במסגרת הכללית של ייצור הסחורות והקניין הפרטי, לשלטון האוליגרכיה הפיננסית. נציין, כי באי-כוח המדע הבורגני הגרמני, - ולא רק הגרמני בלבד - כגון ריסר, שולצה-גיוורניץ, ליפמן וכו' הם כולם מליצי-ישרו של האימפריאליזם והקפיטל הפיננסי. אין הם חושפים, כי אם מטשטשים ומקשטים את "המכניקה" של התהוות האוליגרכיה, שיטותיה, שיעורי הכנסותיה "הכשרות ואשר אינן כשרות", קשריה עם הפרלמנטים וכו' וכדו'. הם נפטרים מן "השאלות הארורות" בעזרת מליצות רמות ומעורפלות, בקריאות אל "רגש-האחריות" של מנהלי הבנקים, בדברי-תשבחות ל"רגש החובה" שבלב הפקידים הפרוסים, בניתוח רציני של פרטים זעירים בהצעות-חוק לא-רציניות כלל בדבר "פיקוח" ו"רגלמנטציה", נפטרים במשחק בעיוני הבל, כגון הגדרה "מדעית" זו, שאליה הגיע בכתיבותיו הפרופסור ליפמן: *"המסחר הוא פעולת-עשייה, המכוונת לאיסוף נכסים לשמירתם ומסירתם לשימוש"*[32] (ההדגשה היא של הפרופסור). יוצא אפוא, שהמסחר היה קיים אצל אדם-בראשית, אשר לא ידע עוד עסקי-חליפין, ויהיה גם בחברה הסוציאליסטית!
אולם העובדות המפלצתיות הנוגעות לשלטון-המפלצת של האוליגרכיה הפיננסית מנקרות כל-כך את העין, עד כי בכל הארצות הקפיטליסטיות, הן באמריקה, הן בצרפת והן בגרמניה, צצה ספרות, המחזיקה בנקודת השקפה *בורגנית*, אך עם זה היא נותנת תמונה אמיתית, בקירוב, וביקורת, בעל-ביתית כמובן, של האוליגרכיה הפיננסית.
בראש וראשונה יש לתת את הדעת על אותה "שיטת ההשתתפויות", אשר כמה מלים נאמרו עליה לעיל. הנה כך מתאר את מהות העניין הכלכלן הגרמני היימן, שהוא היה אולי הראשון שהסב את תשומת הלב אליה.
"העומד-בראש מפקח על חברת היסוד ("חברה-אם" בדיוק מילולי); החברה מצדה *שלטת* בחברות התלויות בה ("חברות-בנות"), הללו שולטות ב"חברות-נכדות" וכו'. בדרך זו אפשר לו למי שיש בידו הון לא גדול ביותר לשלוט בתחומים עצומים של הייצור. ואמנם, אם די תמיד בבעלות על 50% מהונה של חברת-מניות בשביל לשלוט בה, הרי צריך שהעומד-בראש יהיה בידו מיליון אחד, כדי שיוכל לפקח על שמונה מיליונים של קפיטל ב"חברת-הנכדות". ואם "ההשתרגות" הזאת מוסיפה ללכת בדרך זו הרי אפשר בכוחו של מיליון אחד לפקח על ששה-עשר מיליון, על 32 מיליון וכן הלאה".[33]
לאמיתו של דבר מוכיח הניסיון כי די בבעלות על 40% מן המניות כדי לנצח על עסקיה של חברת-מניות[34], כי חלק מסוים של בעלי-מניות זעירים, מפורדים, אין לו למעשה כל אפשרות להשתתף באסיפות הכלליות וכו'

[31] ר. הילפרדינג, "קפיטל פיננסי", 1912
[32] ר. ליפמן בחיבורו הנ"ל
[33] Hans Gideon Heymann: "Die gemischten Werke im deutschen Grosseisengewerbe", 1904
[34] Liehnan, Beteiligungsges. etc.

"הדמוקרטיזציה" של הבעלות על המניות, אשר הסופיסטים הבורגנים ואף "גם-כן סוציאל-דמוקרטים" אופורטוניסטים מצפים ממנה (או טוענים כי מצפים) ל"דמוקרטיזציה של הקפיטל", להגברת תפקידו וערכו של הייצור הזעיר וכדו', - "הדמוקרטיזציה הזאת אינה, בעצם, אלא אחד האמצעים להגברת עצמתה של האוליגרכיה הפיננסית.[xxiv]

משום כך, יש לציין דרך אגב, התירה התחיקה בארצות הקפיטליסטיות המתקדמות יותר, או, נאמר, בארצות הישנות "והמנוסות" יותר, הוצאת מניות בסכומים זעירים. בגרמניה אין החוק מתיר הוצאת מניות שערכן פחות מ- 1000 מארק, ואילי-הכספים הגרמנים מביטים בקנאה על אנגליה, שהחוק מתיר שם מניות במחיר 1 לירה סטרלינג (שהם 20 מארק או 10 רובל בקירוב). סימנס, אחד מאנשי-התעשייה האדירים ביותר בגרמניה, אחד מ"אילי הכספים" בה, הצהיר ב- 7 ביוני 1900 ברייכסטאג, כי "המניה במחיר 1 לירה סטרלינג היא הבסיס לאימפריאליזם הבריטי"[35]. אצל סוחר זה ניכרת הבנה עמוקה יותר, "מרכסיסטית" יותר במהות האימפריאליזם מאשר אצל סופר אחד לא-הגון, הנחשב כמייסד המרכסיזם הרוסי[xxv] והסבור כי האימפריאליזם הוא תכונה רעה של אחד העמים...

אולם "שיטת ההשתתפויות" לא זו בלבד שהיא מסייעת להגדלת שלטון המונופוליסטים בקנה-מידה עצום, אלא שהיא גם מאפשרת לעולל כל מיני עסקים אפלים ומזוהמים ולנצל את הציבור, כי באורח רשמי, על פי החוק, אין מנהלי-החברה אחראים ל"חברה-הבת", הנחשבת לחברה "בפני עצמה", אשר *דרכה* אפשר "לבצע" *הכל*. הנה דוגמה המובאת על ידינו מתוך חוברת מאי של הירחון הגרמני "הבנק" משנת 1914.

"חברת המניות לפלדת קפיצים" בקסל נחשבה לפני שנים אחדות כאחד ממפעלי-התעשייה המכניסים ביותר בגרמניה. ההנהלה הגרועה הביאה את העסק עד לידי-כך, שהדיווידנד ירד מ- 15% עד אפס. נמצא, שהנהלת החברה הלוותה, בלי ידיעת בעלי-המניות, סך *ששה מיליונים מארק* לאחת מ"בנותיה", בשם "חסיה", אשר הקפיטל הרשום שלה לא היה אלא בסך כמה מאות אלפים מארק. על מלווה זה, העולה כמעט פי שלושה על הון המניות של "החברה-האם", לא נאמר דבר במאזנים של החברה האחרונה; מבחינה משפטית הייתה שתיקה זו עניין כשר לגמרי, ויכולה הייתה להימשך שנתיים, כי לא הייתה כאן עבירה על שום סעיף בתחיקה המסחרית. יושב-ראש מועצת-הפיקוח, שהיה חותם, כאיש הנושא באחריות, על מאזני-שקר, היה ומוסיף להיות יושב-ראש לשכת-המסחר של קסל. לבעלי-המניות נודע דבר המלווה הזה לחברת "חסיה" רק כעבור זמן רב, לאחר שנמצא כי היה זה "משגה"... (מן הראוי היה שהמחבר עצמו יכניס מלה זו במרכאות כפולות)... ולאחר ששער מניות "הפלדה לקפיצים", שיודעי-סוד החלו להיפטר מהן, ירד בערך כדי 100%...

..."דוגמה טיפוסית זו של מעשי-להטים במאזנים, דוגמה שכיחה ביותר בחברות-מניות, מסבירה לנו, מה טעם אוחזות הנהלות של חברות מניות בעסקי-סיכון בלב קל יותר משעושים זאת אנשי-עסקים פרטיים. הטכניקה החדישה בעריכת מאזנים נותנת להן את האפשרות לא רק להעלים את העסקים המפוקפקים מדעת בעל-המניות הבינוני, אלא היא גם מאפשרת לאנשים המעוניינים העיקריים להסיר את האחריות מעליהם, על-ידי שהם מוכרים בעוד מועד את מניותיהם, במקרה שהניסוי נכשל, בעוד שבעל-העסקים הפרטי משלם בעצמו את מחיר כשלונותיו...

"המאזנים של חברות-מניות רבות דומות לאותם הגווילים-הפלימפססטים מתקופת ימי-הביניים, שתחילה צריך היה למחוק את הכתוב עליהם, כדי לגלות את סימני האותיות אשר מתחת, השומרים על תכנו האמיתי של כתב-היד" (פלימפססט - קלף, שכתב-היד המקורי נמחק עליה ותוכן אחר נכתב על-גבי המחוק.

"הדרך הפשוטה ביותר, ועל-כן גם הרווחת ביותר, להאפיל על המאזנים, היא לחלק את העסק האחד לכמה חלקים על-ידי יסוד "חברות בנות", או על-ידי צירוף חברות כאלו. היתרונות הכרוכים בשיטה כזו למטרות שונות - כשרות ובלתי-כשרות - הם ברורים כל-כך, שכיום הרי זו תופעה יוצאת מן הכלל, ממש, כאשר חברות גדולות אינן נוקטות שיטה זו בידן".[36]

כדוגמה לחברת-מונופולין גדולה, האוחזת בשיטה זו במידה רחבה מאוד, מביא המחבר את "החברה הכללית לחשמל" (א.א.ג., עליה ידובר להלן). בשנת 1912 העריכו שחברה זו משתתפת ב- 175-200 חברות, ושולטת בהן, כמובן, שעל-ידי כך היא מקיפה קפיטל כולל כדי 1/2 1 מיליארד מארק, בקירוב ".[37]

כל מיני כללי השגחה, פרסום מאזנים, עיבוד סכימה מסוימת למאזנים, ייסוד פיקוח וכדו', כל אותם הדברים שפקידים ופרופסורים בעלי כוונות טובות, - כלומר בעלי כוונה טובה להגן על הקפיטליזם ולקשטו - מעסיקים בהם את תשומת לב הציבור, אי-אפשר שיהא להם כאן איזה ערך שהוא. כי הרי הקניין הפרטי הוא קודש, ואי-אפשר לאסור על מישהו לקנות מניות, למכרן, להחליפן, למשכן אותן וכד'.

על "שיטת-ההשתתפות" ומידותיה בבנקים הרוסים הגדולים אפשר לדון לפי הידיעות הניתנות על-ידי י. אגד, ששימש חמש-עשרה שנה פקיד בבנק הרוסי-הסיני, ופרסם במאי 1914 חיבור בשם לא מדויק כל צרכו: "הבנקים הגדולים והשוק העולמי".[38] המחבר מחלק את הבנקים הרוסים הגדולים לשתי קבוצות יסודיות: א) אלה העובדים לפי "שיטת ההשתתפויות" ו- ב) "בלתי-תלויים", כשהוא קובע על דעת עצמו מושג זה של "בלתי-תלויים" במובן אי-תלות בבנקים *של חוץ-לארץ*; את הקבוצה הראשונה מחלק המחבר שוב לתת-קבוצות: 1) השתתפות גרמנית; 2) אנגלית ו- 3) צרפתית, ובמלה "השתתפות" הוא מתכוון גם לשליטתם של בנקים גדולים שבחוץ-לארץ של אותה אומה. את הקפיטלים של הבנקים מחלק המחבר למושקעים השקעה "פרודוקטיבית" (במסחר ובתעשייה) והשקעה "ספקולטיבית" (בפעולות פיננסיות ובורסאיות), בהיותו סבור, מנקודת-השקפתו

---

[35] Schulze-Gavernitz, Grundriss der Sozialekonomik
[36] L. Eschwege: "Tochtergeselschaiten", "Die Bank" 1914
[37] Kurt Heinig : "Der Weg des EJektrotrusts", "Neue Zeit" 1912
[38] E. Agahd : "Grossbanken und Weltmark" 1914

הרפורמיסטית הזעיר-בורגנית המיוחדת לו, כי אפשר במשטר הקפיטליזם להבדיל בין סוג-ההשקעה הראשון *לשני ולסלק* את הסוג השני.
המחבר מביא מספרים אלה:

האקטיב של הבנקים (לפי הדו"ח לאוקטובר-ינואר 1913)
במיליוני רובלים

קבוצות הבנקים הרוסים	הקפיטלים המושקעים		
	פרודוקטיבית	ספקולטיבית	בסה"כ
א 1) 4 בנקים: הס. פטרבורגי למסחר, הרוסי, הבינלאומי, הבנק-לניכויים	413,7	859,1	1272,8
א 2) 2 בנקים: הבנק למסחר ותעשייה, הרוסי-אנגלי	239,3	769,1	408,4
א 3) 5 בנקים: הרוסי-האסייתי, הס. פטרבורגי הפרטי, האזורי-הדוני, יוניון מוסקבאי, הבנק למסחר הרוסי-הצרפתי	711,8	661,2	1373,0
בסה"כ	1364,8	1689,4	3054,2
ב) 8 בנקים: בנק-הסוחרים, המוסקבאי; הוולגאי-הקמאי; יונקר ושות'; המסחרי של ס.פ.ב., לשעבר של וואולברג; הבנק המוסקבאי של ריאבושינסקי לשעבר; הבנק לניכויים של מוסקבה; המסחרי המוסקבאי והמוסקבאי הפרטי	504,2	391,1	895,3
בסה"כ (19 בנקים)	1869,0	2080,5	3949,5

על פי המספרים האלה אנו רואים כי מסך קרוב ל- 4 מיליארדים, הון "הפעיל" של הבנקים הגדולים, עולים *למעלה* מ- 3/4, יותר משלושה מיליארדים, בחלקם של בנקים, שאינם, בעצם, אלא "חברות-בנות" לבנקים של חוץ-לארץ, בראש וראשונה בנקים פריסאים (השלישייה הבנקאית המפורסמת: "הברית הפריסאית"; "הפריסאי והנידרלנדי"; "החברה הכללית") וברלינאים (בייחוד "הגרמני" ו- "החברה לניכויים"). שני הבנקים הרוסים הגדולים ביותר, "הרוסי" ("הבנק הרוסי לסחר-חוץ") ו"הבינלאומי" (הבנק הס. פטרבטורגי המסחרי הבינלאומי) העלו את סכום הקפיטלים שלהם משנת 1906 ועד 1912 מסך 44 מיליון רובל עד 98 מיליון, ואת הון-המילואים מסך 15 מיליון עד 39 מיליוני "בפעלם ל- 3/4 בקפיטלים גרמנים"; הבנק הראשון שייך ל"קונצרן" של הבנק הברלינאי "הבנק הגרמני", השני - לקונצרן של "החברה לניכויים" הברלינאית. אגד הטוב מתמרמר מאוד, שבידי הבנקים הברלינאים מרבית המניות, ושעל-כן חסרי אונים הם בעלי-המניות הרוסים. ומובן מאליו, שהארץ המוציאה קפיטל מורידה את השמנת: כך, למשל, הכניס "הבנק הגרמני" לברלין את מניות "הבנק-למסחר הסיבירי", החזיק אותן שנה בתיקו ומכרן אחר כך על פי השער של 193 בעד 100, ז. א. כמעט כפליים והרוויח ששה מיליונים רובל, "רווח של מייסדים", לפי לשונו של הילפרדינג.
את כל "עצמתי" הבנקים הפטרבורגיים הגדולים מעריך המחבר בסכום של 8235 מיליון רובל, כמעט 8 1/4 מיליארד, ואת השתתפותם, וביתר דיוק את שלטונם של הבנקים של חוץ-לארץ הוא מחלק כך: בנקים צרפתים 55%; אנגלים 10%; גרמנים 35%. מסך זה של 8235 מיליונים של קפיטל פועל, עולים, לפי חישובי המחבר, 3687 מיליונים, כלומר, למעלה מ- 40% בחשבונם של הסינדיקטים: "פרודאוגול", "פרודמטה"[39], וכן סינדיקטים בתעשיית הנפט, המתכת והמלט. הרי שהתמזגות הבנקים והקפיטל התעשייתי עם התהוות המונופולים הקפיטליסטיים, התקדמה גם ברוסיה התקדמות עצומה.[xxvi]
הקפיטל הפיננסי המרוכז ביד אחת והשולט שלטון-מונופולין למעשה, נוטל לו רווח עצום, שהולך ועולה, מעסקי-ייסוד, מהוצאת ניירות ערך, ממלוות ממשלתיים וכדו', ובזאת הוא מבצר את שלטון האוליגרכיות הפיננסיות, ומטיל על כל הציבור מס לבעלי-המונופולין. הנה אחת הדוגמאות הרבות לאין-ספור ל"הנהלת המשק" של התאגידים האמריקניים, דוגמה המובאת אצל הילפרדינג. בשנת 1887 ייסד הוומייר תאגיד של סוכר על-ידי התמזגותן של 15 חברות קטנות, אשר סכום ההון הכולל שלהן הגיע ל- 6 1/2 מיליון דולר. ואילו הקפיטל של התאגיד היה, לפי הביטוי האמריקני, "מהול במים" ונערך בסך 50 מיליון דולר. "ההפרזה בהערכת הקפיטל" הביאה בחשבון את רווחי המונופולין לעתיד, כשם שתאגיד הפלדה באמריקה מביא בחשבון את רווחי המנופולין לעתיד, כשהוא מרבה בקניית קרקעות נושאי עפרות-ברזל. ואמנם תאגיד הסוכר קבע מחירי מונופולין וקיבל רווחים גדולים כל-כך שיכול היה לשלם 10% דיווידנד על הקפיטל "המהול במים" פי שבעה, כלומר כמעט 70% על הקפיטל שהוכנס למעשה עם ייסוד התאגיד; בשנת 1909 הגיע הון התאגיד ל- 90 מיליון דולר. במשך עשרים ושתיים שנה הוכפל הקפיטל יותר מפי עשרה.
שלטון האוליגרכיה הפיננסית בצרפת ("נגד האוליגרכיה הפיננסית בצרפת" - שם ספרו המפורסם של ליזיס, שיצא בשנת 1908 במהדורה חמישית) קיבל רק צורה שונה מזה במקצת. לארבעת הבנקים הגדולים ביותר "מונופולין מוחלט", ולא יחסי, בהוצאת ניירות-ערך. למעשה הרי זה - "תאגיד הבנקים הגדולים". והמונופולין מקיים רווחי מונופולין מהוצאת הניירות. הארץ המקבלת מלווה מקבלת בדרך כלל לא יותר מ- 90% מן הסכום הכללי; 10% נופלים בחלקם של הבנקים ושאר המתווכים. הרווח של הבנקים מן המלווה הרוסי-הסיני בסך 400 מיליון פראנק היה כדי 8%, מן המלווה הרוסי (1904) בסך 800 מיליון - 10%, מן המרוקני (1904) בסך 62 1/2 מיליון - 18 3/4 %.
הקפיטליזם, שראשית התפתחותו הייתה בקפיטל זעיר המלווה בריבית, מסיים התפתחותו בקפיטל של-נשך עצום. "הצרפתים - הם המלווים-בריבית של אירופה", אומר ליזיס. גלגולו זה של הקפיטליזם חולל תמורה עמוקה בכל תנאי החיים הכלכליים. בשעת קיפאון במצב האוכלוסים, התעשייה, המסחר, התחבורה הימית, יכולה "הארץ" להתעשר מהלוואות-בריבית. "חמישים איש המייצגים קפיטל בסך שמונה מיליון פראנק יכולים

[39] סינדיקטים לפחם ולמתכת

לשלוט *בשני* מיליארדים שבארבעה בנקים". שיטת "ההשתתפויות", שכבר עמדנו עליה, מביאה לידי אותן התוצאות: אחד הבנקים הגדולים ביותר, "החברה הכללית" (Société Générale) מוציא 64000 אגרות-חוב של "החברה-הבת" "בתי-חרושת לסוכר" במצרים. שער ההוצאה - 150%, כלומר, הבנק מקבל רווח 50 קופיקות לרובל. הדיווידנדים של החברה הזאת נמצאו פיקטיביים, "הציבור" הפסיד מ- 90 עד 100 מיליון פראנקים "אחד המנהלים של "החברה הכללית" היה הבר *בהנהלת "בתי-החרושת לסוכר". אין פלא שהמחבר נאלץ לבוא לכלל מסקנה*: "הרפובליקה הצרפתית היא מונרכיה פיננסית"; "שלטון גמור של האוליגרכיה הפיננסית; שלטונה פרוש גם על העיתונות, גם על הממשלה".[40]
הרווח, הגבוה באופן יוצא מן הכלל, הכרוך בהוצאת ניירות-ערך, כאחת הפעולות העיקריות של הקפיטל הפיננסי, ממלא תפקיד חשוב בהתפתחותה של האוליגרכיה הפיננסית והתחזקותה. "אין בתוך הארץ אף עסק אחד שייתן רווח גבוה כל-כך ולו גם בקירוב, כאשר נותן התיווך בהוצאת מלוות של *חוץ-לארץ*" אומר כתב העת הגרמני "הבנק".
"אין אף פעולה בנקאית אחת, אשר תביא רווח גבוה כל כך כהוצאת ניירות-ערך". לפי המספרים של העיתון "הכלכלן הגרמני" עלה הרווח השנתי הממוצע בהוצאת ניירות-ערך של מפעלי-תעשייה:

בשנת 1895 - 38,6%	בשנת 1898 - 67,7%
בשנת 1896 – 36,1%	בשנת 1899 – 66,9%
בשנת 1897 - 66,7%	בשנת 1900 – 55,2%

"בעשר השנים, 1891-1900 "השתכרו" בהוצאת ניירות-ערך של מפעלי-תעשייה גרמניים *למעלה ממיליארד אחד*".
בעוד שבתקופת שגשוג לתעשייה עצומים לאין שיעור רווחי הקפיטל הפיננסי, הנה בתקופת-ירידה נספים העסקים הפעוטים והרופפים, והבנקים הגדולים "משתתפים" בקנייתם בזיל-הזול, או בפעולות "הבראה" ו"ראורגניזציות" נושאות רווח. בפעולות "הבראה" במפעלים נושאי-הפסד "מורידים את סכום הון המניות, לאמור, שההכנסה מתחלקת מעתה על פי קפיטל פחות בכמותו ומעתה היא נחשבת לפיו. או, אם ההכנסה ירדה כדי אפס, מושכים הון חדש לעסק, אשר בהצטרפו להון הקודם מעוט ההכנסה יביא עכשיו הכנסה מספקת. ויש להעיר, - מוסיף הילפרדינג - שכל מעשי ההבראה והראורגניזציה הללו יש להם משמעות כפולה לגבי הבנקים: ראשית, כפעולה נושאת-רווח, ושנית, כשעת-הכושר להעמיד חברות כאלו הנתונות במצוקה במצב של תלות בהם"[41].
הנה דוגמה: חברת המניות של תעשיית המכרות "אוניון" בדורטמונד נוסדה בשנת 1872. הוצא הון מניות בסך קרוב ל40- מיליון מארק, והשער עלה ל- 170%, כאשר נתקבל הדיווידנד לשנה הראשונה בשיעור 12%. הקפיטל הפיננסי נטל לו את השמנת, והרווית סכום "פעוט" כדי 28 מיליון. בייסוד החברה הזאת מילא תפקיד ראשון במעלה אותו בנק גרמני מן הגדולים, "החברה לניכיון", אשר הגיע בשלום להון של 300 מיליון מארק. אחרי-כן יורד הדיווידנד של "אוניון" עד לאפס. בעלי המניות נאלצים להסכים ל"מחיקת" הון, כלומר לאבדן חלק ממנו ובלבד שלא יפסידו את הכל. והנה, כתוצאת שורה של "מעשי-הבראה" כאלה נעלמים במשך שלושים שנה מספרי החברה למעלה מ73- מיליונים מארק. "כיום מהזיקים בידיהם בעלי-המניות הראשונים של ההברה הזאת רק 5% מן השווי הנומינלי של מניותיהם"[42], - ובכל "פעולת-הבראה" הוסיפו הבנקים להרוויח.
גם הספסרות במגרשי-קרקע, בסביבות ערים גדולות המתפתחות מהר, היא פעולה מכניסה ביותר לקפיטל הפיננסי. כאן מתמזג המונופולין של הבנקים עם המונופולין של הרנטה הקרקעית ועם מונופולין על דרכי התחבורה, כי עליית מהירי הקרקעות, האפשרות למכור אותם בצירת מגרשים וכו', תלויה ביותר בתחבורה טובה עם מרכז העיר, ודרכי-התחבורה הן ברשותן של חברות גדולות, הקשורות באותם הבנקים על-ידי שיטת ההשתתפות וחלוקת משרות-המנהלים .ובסיכום אנו מוצאים את התיאור הניתן על-ידי הסופר הגרמני ל. אשווגה מעוזרי כתב העת "הבנק", שחקר במיוחד את הפעולות בסחר המגרשים, משכונם וכו', והוא קורא לכך בשם "ביצה": ספסרות פרועה במגרשי-פרברים, פשיטות-רגל של חברות-לבניין, - כגון החברה הברלינאית "בוסוואי את קנאואר", שמשכה לידה כספים עד 100 מיליון מארק, בעזרתו של "הבנק הגרמני" "הגדול והמהימן ביותר", אשר פעל, כמובן, בשיטת "ההשתתפויות", כלומר, בחשאי מאחורי הגב ,והפסיד "בסך-הכל" 12 מיליון מארק, - וכן הרס של בעלי-בתים זעירים ופועלים, שאינם מקבלים מאומה מאת חברות-הבניין המנופחות, עסקי-קנוניה עם המשטרה הברלינאית "הישרה" ועם הפקידות, כדי לשלוט בשירות הידיעות בדבר מגרשים ובמתן רישיונות מטעם העירייה להקמת בניינים וכו' וכדו'.[43]
"מנהגי אמריקה", שעליהם יישומו בצביעות רבה כל-כך פרופסורים ובורגנים דורשי-טוב באירופה, נעשו בתקופת הקפיטל הפיננסי מנהגיו של כל כרך וכרך גדול בכל ארץ שהיא, בפועל ממש.
בראשית שנת 1914 היו מסיחים בברלין כי עומד לקום שם "תאגיד התחבורה", כלומר, "שותפות של אינטרסים" בין מסילת-הברזל החשמלית העירונית, חברת-הטראם וחברת-האומניבוסים. "אנו ידענו על כוונה כזאת - כותב כתב העת "הבנק" - מאז נודע כי רוב מניותיה של חברת האומניבוסים עברו לידי שתי חברות התחבורה

[40] Lysis : "Contre l'oligarchie financiére en France", 1908
[41] ר. הילפרדינג - "הקפיטל הפיננסי"
[42] בחיבורו של מטיליך, וכן אצל ליפמן
[43] "Die Bank", 1913, L. Eschwege : "Der Sumpf"

האחרות... אפשר להאמין בהחלט לאנשים השואפים למטרה כזו, שעל-ידי ויסות אחיד של מפעל התחבורה הם מקווים לזכות בחסכונות, אשר חלק מהם עשוי לפול בסופו של דבר ברשות הציבור. אולם השאלה מסתבכת, לפי שמאחורי תאגיד התחבורה הזה, המוקם, עומדים הבנקים, אשר ברצותם יכולים הם לשעבד את דרכי-התחבורה, הנתונות בידם במונופולין, לצרכי מסחרם במגרשים. כדי להיווכח בטבעיותה של השערה כזו, יש להיזכר, כי כבר עם ייסוד חברת מסילת-הברזל החשמלית העירונית היו מעורבים כאן אינטרסים של אותו בנק שעודד את ייסוד החברה. היינו: האינטרסים של מפעל-תחבורה זה היו משורגים באינטרסים של סחר-המגרשים. העניין הוא, שהקו המזרחי של מסילה זו נועד להקיף אותן חלקות-הקרקע, שאחרי-כן, לאחר שבניית המסילה כבר הייתה מובטחת, נמכרו על-ידי הבנק ברווח עצום לו ולכמה אנשים שהשתתפו בכך"[44]...

כך דרכו של המונופולין, שכיוון שקם והוא מגלגל במיליארדים, הרי הוא חודר בהכרח מוחלט לתוך *כל* צדדי החיים החברתיים, ואין הדבר תלוי בסדרים המדיניים או באילו "פרטים" אחרים שהם. בספרות הכלכלית הגרמנית רווחת ההתפארות העבדותית בנוגע ליושרה של הפקידות הפרוסית, אגב רמיזות כלפי עניין-"פנמה" הצרפתי[xxvii] או כלפי השחיתות הפוליטית באמריקה. אולם עובדה היא, *שאפילו* הספרות הבורגנית המוקדשת לעסקי-הבנקאות של גרמניה נאלצת תמיד לחרוג הרחק מתחום הפעולות הבנקאיות הטהורות ולכתוב, למשל, על "ההנהירה אל הבנק", לרגל המקרים התוכפים שפקידי ממשלה עוברים לפקידות בבנקים: "מה בדבר ניקיון-כפיו של פקיד ממשלתי השואף בסתר להגיע למקום חמים בברנשטרסה"?[45] (רחוב בברלין, מקום דירתו של "הבנק הגרמני"). המו"ל של כתב העת "הבנק", אלפרד לנסבורג, כתב בשנת 1909 מאמר בשם: "הערך הכלכלי של הביזנטיניות", והוא דן, דרך אגב, בעניין נסיעתו של וילהלם השני לפלסטין ובדבר "התוצאה הישירה של הנסיעה הזאת, בניית מסילת-הברזל הבגדדית, זה המפעל הגורלי הגדול של "היזמה הגרמנית", האשם ב"הקפה" יותר משגרמו לכך כל חטאינו הפוליטיים יחד" (עניין ההקפה מכוון לפוליטיקה של אדוארד השביעי ששאף לבודד את גרמניה ולהקיף אותה טבעת של ברית אימפריאליסטית אנטי-גרמנית).

אשווגה, סופר אותו כתב העת, שכבר הבאנו את שמו לעיל, כתב בשנת 1912 מאמר: "הפלוטוקרטיה והפקידות", ובו, למשל, הוקיע את מקרה הפקיד הממשלתי פלקר, שהיה חבר הועדה לקרטלים והצטיין במרצו, וכעבור זמן-מה נמצא שהוא נושא משרה מכניסה-יפה בקרטל הגדול ביותר, - בסינדיקט-הפלדה. מקרים כגון זה, שאינם הזול כלל, אילצו אותו סופר בורגני להודות, כי "החופש הכלכלי המובטח על-ידי החוקה הגרמנית נהפך בתחומים רבים של החיים הכלכליים למליצה חסרת תוכן", וכי בשלטון-הפלוטוקרטיה שנוצר "לא יוכל גם החופש הפוליטי הנרחב ביותר להצילנו מזה, שבסופו של דבר ניהפך לעם של אנשים משוללי חופש".

אשר לרוסיה, נסתפק בדוגמה אחת בלבד: לפני שנים אחדות נתפרסמה ידיעה בכל העיתונים, שמנהל "לשכת-האשראי הממשלתית" דווידוב עוזב את משרתו הממשלתית ומתמנה לפקיד באחד הבנקים הגדולים, במשכורת שצריכה להגיע לפי החוזה במשך שנים אחדות לסך העולה על מיליון רובל. "לשכת-האשראי" היא מוסד, שתפקידו "לאחד את פעולת כל מוסדות האשראי של המדינה" ואשר נותן הקצבות לבנקים שבעיר-הבירה בסך עד 1000-800 מיליון רובל.[46]

מתכונת הקפיטליזם הוא בכלל להבדיל בין קניין של קפיטל ובין שימושו של קפיטל בייצור, להבדיל בין קפיטל של ממון ובין קפיטל תעשייתי או מייצר, להבדיל בין איש-הרנטה המתפרנס רק מהכנסת קפיטל של ממון ובין איש-העסקים וכל האנשים המשתתפים במישרין בשליטה בקפיטל. האימפריאליזם או שלטון קפיטל-הממון הוא אותו השלב העליון של הקפיטליזם, כאשר הבדלה יו מגיעה לשיעורים עצומים. שלטון-הבכורה של הקפיטל הפיננסי על פני שאר צורות הקפיטל, פירושו - עמדת שלטון לאיש-הרנטה ולאוליגרכיה הפיננסית י פירושו, היבדלותן של מדינות מעטות, אשר להן "עצמה" פיננסית גדולה, כמואר המדינות. על שיעורי התהליך הזה אפשר לדון על-פי הסטטיסטיקה של הוצאת כל מיני ניירות-ערך.

ב"בידיעון של המכון הסטטיסטי הבינלאומי" פרסם א. ניימרק ידיעות מפורטות ביותר ומלאות, הניתנות להקבלה, בדבר הוצאת ניירות ערך בכל העולם. ידיעות אלו הובאו אחרי-כן לא-אחת, חלקים-חלקים, בספרות הכלכלית[xxviii]. הנה סיכומי ארבע עשרות שנים:

סכום ניירות הערך המוצאים, במיליארדי-פראנק, לעשר שנים:

1880-1871		76,1
1890-1881		64,5
1900-1891		100,4
1910-1901		197,8

בשנות 1870 עלה הסכום הכללי של ניירות-הערך המוצאים בכל העולם, בייחוד משום המלוות לרגל מלחמת צרפת-ברוסיה ובגלל תקופת הייסוד שבאה אחרי-כן בגרמניה. בדרך כלל אין הגידול בשלוש עשרות השנים האחרונות של המאה הי"ט מהיר ביותר, ורק בעשר השנים הראשונות של המאה העשרים חל גידול עצום, כמעט כדי הכפלה במשך עשר שנים. הרי שראשית המאה העשרים היא תקופת-מפנה לא רק מבחינת גידול המונופולים

---

[44] "Verkehrstrust", "Die Bank", 1914

[45] "Der Zug zur Bank", "Die Bank", 1909

[46] E. Agahd

בלבד (הקרטלים, הסינדיקטים, התאגידים), אשר על כך כבר דיברנו לעיל, כי אם גם מבחינת גידול הקפיטל הפיננסי.
ניימרק מעריך את הסכום הכללי של ניירות-הערך בעולם בשנת 1910 בסך 815 מיליארד פראנק, בקירוב. מן הסך הזה הוא מנכה חזרות ומפחית את הסכום עד 575-600 מיליארד פראנק. וזו החלוקה לפי הארצות (ננקוט סך של 600 מיליארד):

סכום ניירות-הערך בשנת 1910 (מיליארדים פראנקים):

אנגליה	142	479 (אנגליה, ארה"ב, צרפת, גרמניה)
ארה"ב	132	
צרפת	110	
גרמניה	95	
רוסיה	31	
אוסטרו-הונגריה	24	
איטליה	14	
יפן	12	
הולנד	12,5	
בלגיה	7,5	
ספרד	7,5	
שוויצריה	6,25	
דנמרק	3,75	
שוודיה נורבגיה, רומניה ואחרות	2,5	
בסה"כ	600,0	

על-פי המספרים האלה רואים מיד את התבלטותן העזה של ארבע המעצמות הקפיטליסטיות העשירות ביותר, המחזיקות בידיהן, כל אחת, ניירות-ערך בסך 100 ועד 150 מיליארד פראנק בקירוב. שתים מן הארבע, אנגליה וצרפת - הן הארצות הקפיטליסטיות הישנות ביותר, וכפי שנראה להלן, הן גם העשירות ביותר במושבות; השתיים האחרות - ארצות קפיטליסטיות הצועדות בראש מבחינת מהירות התפתחותן ושיעור התפשטותן של המונופולים הקפיטליסטיים בייצור - ארצות-הברית וגרמניה. ארבע הארצות האלה יחד מחזיקות בידיהן 479 מיליארד פראנק, כלומר - 80% של הקפיטל הפיננסי העולמי. כמעט כל שאר העולם ממלא, בצורה זו או אחרת, תפקיד של לווה ונושא-מס לארצות האלה - שהן הבנקאים הבינלאומיים, ארבע "עמודי-התווך" של הקפיטל הפיננסי העולמי.
בייחוד יש לעמוד על התפקיד שממלא יצוא ההון ביצירת הרשת הבינלאומית של תלות וקשרים בקפיטל הפיננסי.

IV. יצוא ההון

הקפיטליזם הישן, בשלטונה המלא של התחרות החופשית, - טיפוסי היה לו יצוא *הסחורות*. היצוא שנעשה טיפוסי לקפיטליזם החדיש, בשלטון המונופולים, הוא יצוא *ההון*.
הקפיטליזם הנהו ייצור-סחורות בשלב-התפתחותו העליון, כאשר גם כוח-העבודה נעשה סחורה. גידול החליפין הן בפנים הארץ והן בייחוד החליפין הבין-לאומיים, הוא קו אופייני מובהק לקפיטליזם. אי-השוויון ותכונת-הקפיצות בהתפתחותם של מפעלים בודדים, של ענפי-תעשייה בודדים ושל ארצות בודדות הם תופעה שאין להימנע ממנה בקפיטליזם. אנגליה נעשתה ראשונה, לפני שאר הארצות, ארץ קפיטליסטית, ובהנהיגה מסחר חפשה התיימרה, בסמוך למחצית המאה התשע-עשרה, לשמש "סדנה לעולם כולו", מספקת מוצרי-תעשייה לכל הארצות, שהיו צריכות לספק לה, תמורתם, חומרי-גלם. אולם כבר ברבע האחרון של המאה התשע-עשרה נתערער מונופול *זה*, כי כמה וכמה ארצות אחרות מצאו להן מחסה במכסי-"מגן" והתפתחו למדינות קפיטליסטיות עצמאיות. על סף המאה העשרים מתהווה סוג-מונופולין אחר: ראשית, נוצרות בריתות של קפיטליסטים בכל ארצות הקפיטליזם המפותח; שנית, נוצר מצב מונופוליסטי של ארצות מעטות עשירות ביותר, אשר הצבר הקפיטל הגיע שם לממדים עצומים. בארצות המתקדמות נתהווה "עודף-קפיטל" עצום.
מובן מאליו, שאילו יכול היה הקפיטליזם לפתח את החקלאות, המפגרת בהרבה מאחרי התעשייה בכל הארצות, אילו יכול היה להעלות את רמת-חייהם של המוני האוכלוסים, המוסיפים להיות בכל מקום עניים ורעבים-למחצה, למרות ההתקדמות הטכנית הכבירה, - ודאי שלא היה מקום לדבר על עודף של קפיטל. ו"טענה" זו מעלים בכל מקום מבקריו הזעיר-בורגניים של הקפיטליזם. אבל אילו כך, לא היה הקפיטליזם - קפיטליזם, כי גם אי-השוויון בהתפתחות וגם רמה של רעב-למחצה בחיי ההמונים הם תנאים מוקדמים הכרחיים לדרך-ייצור זו. כל עוד מוסיף הקפיטליזם להיות קפיטליזם, מכוון עודף-הקפיטל לא להעלאת רמת החיים של ההמונים בארץ, - כי דבר זה היה גורם להפחתת הרווחים של הקפיטליסטים, - אלא להעלאת הרווחים על-ידי יצוא הקפיטל לחוץ-לארץ, לארצות נחשלות. בארצות נחשלות אלו, שיעור-הרווח הוא גבוה בדרך כלל, לפי שהקפיטלים מועטים שם,

מחיר הקרקע אינו גדול בערך, שכר-העבודה נמוך, חומרי-הגלם זולים. האפשרות של יצוא-הקפיטל נוצרת על-ידי ששורת ארצות נחשלות כבר נכנסה למחזור הקפיטליזם העולמי וכבר נבנו שם מסילות הברזל העיקריות או הוחל בבנייתן, הובטחו התנאים הבסיסיים להתפתחות התעשייה וכו׳. ההכרח ביצוא הקפיטל נוצר על-ידי כך, שבארצות מועטות "בשל" הקפיטליזם "יותר מדי", והקפיטל אין לו כר-פעולה להשקעה "מכניסה" (כל עוד אין החקלאות מפותחת וההמונים נשארים בעניותם).
הנה מספרים בקירוב בדבר הקפיטל המושקע בחוץ-לארץ על ידי שלוש הארצות העיקריות.

הקפיטל המושקע בחוץ-לארץ
(במיליארדי פראנקים)

שנים	אנגליה	צרפת	גרמניה
1862	3,6	-	-
1872	15	(1869) 10	-
1882	22	(1880) 15	?
1893	42	(1890) 20	?
1902	62	37-27	12,5
1914	100-75	60	44,0

מכאן אנו רואים שיצוא הקפיטל הגיע להתפתחותו הכבירה רק בראשית המאה העשרים. לפני המלחמה הגיע הקפיטל המושקע בחוץ-לארץ על-ידי שלוש הארצות העיקריות לסך 200-175 מיליארד פראנק. ההכנסה מן הסכום הזה, לפי השיעור הצנוע של 5%, צריכה לעלות לסך של 8-10 מיליארד פראנק! אכן, זהו בסיס הגון לדיכוי האימפריאליסטי ולניצול רוב האומות הארצות תבל, לטפילות הקפיטליסטית של קומץ המדינות העשירות ביותר.
איך מתחלק בין הארצות השונות הקפיטל הזה המושקע בחוץ לארץ, *היכן* הוא מושקע? על שאלה זו אפשר לתת תשובה רק בקירוב, ואולם יש בה בתשובה כדי להפיץ אור על כמה יחסי-גומלין וקשרים של האימפריאליזם בימינו:

חלקי-תבל, שביניהם מחולקים (בקירוב) הקפיטלים של חוץ-לארץ
(סמוך לשנת 1910)

	אנגליה	צרפת	גרמניה	בסה״כ
	(מיליארדי מארקים)			
אירופה	4	23	18	45
אמריקה	37	4	10	51
אסיה, אפריקה ואוסטרליה	29	8	7	44
בסה״כ	70	35	35	140

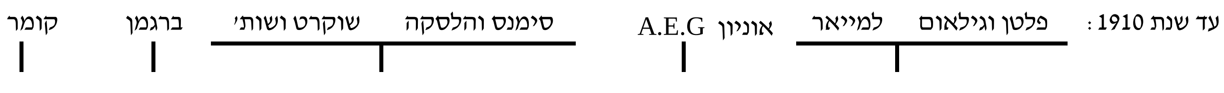
באנגליה תופסות מקום ראשון בנידון זה אחוזותיה הקולוניאליות, שהן גדולות מאוד גם באמריקה (למשל, קנדה), כל שכן באסיה וכף. היצוא העצום של הון קשור כאן ביותר במושבות הכבירות, שעל ערבן לגבי האימפריאליזם עוד נדבר להלן. לא כן בצרפת. ההון ההולך לחוץ לארץ מושקע כאן בעיקר באירופה, ובראש וראשונה ברוסיה (לא פחות מ- 10 מיליארדים פראנקים), ובעיקר הרי זה קפיטל של *מלווה*, בצורת מלוות ממלכתיים, ולא קפיטל המושקע במפעלי-תעשייה. בהבדל מן האימפריאליזם האנגלי, הקולוניאלי, אפשר לקרוא לצרפתי - אימפריאליזם מלווה-בריבית. בגרמניה - גוון שלישי: מושבותיה אינן גדולות, והקפיטל שלה המושקע בחוץ לארץ מתחלק בצורה שווה ביותר בין אירופה לאמריקה.
יצוא ההון משפיע על התפתחות הקפיטליזם ומחיש אותה מאוד באותן הארצות שההון מייצא לשם. על-כן, אם כי היצוא הזה עלול להביא, עד לשיעור מסוים, לידי מידת-מה של קיפאון בהתפתחות בארצות המוציאות את ההון, הרי זה נעשה רק במחיר הרחבתה והעמקתה של התפתחות הקפיטליזם בכל העולם.
הארצות המוציאות הון מגיעות כמעט תמיד לזכות ב"טובות-הנאה" מסוימות, שאופיין מפיץ אור על תכונתה המיוחדת של תקופת הקפיטל הפיננסי והמונופולים. הנה, למשל, מה שכתב כתב העת הברלינאי "הבנק" באוקטובר 1913:
"בשוק הבין-לאומי של הקפיטלים מתחוללת בזמן האחרון קומדיה הראויה למכחולו של אריסטופנס*. שורה שלמה של מדינות-חוץ, למן ספרד ועד הבלקנים, למן רוסיה ועד ארגנטינה, ברזיל וסין, מתייצבות בגלוי או בסתר לפני שוקי הכסף הגדולים בדרישות, לפעמים תקיפות למאוד, לקבל מלווה. מצבם של שוקי-הכספים כיום אינו מזהיר ביותר, והסיכויים הפסימיים אינם ורודים. אך אף אחד משוקי-הכסף אינו מעז לסרב מתת מלווה, מחשש שמא יקדימהו השכן ויסכים להלוות, ובו בזמן גם יבטיח לעצמו טובה מסוימת תחת טובה. בשעת עשיית עסקים בינלאומיים כאלה נופל כמעט תמיד משהו לטובת המלווה: הנחה בחוזה* המסחר, תחנת פחם, בניית נמל, איזה זיכיון שמן, הזמנה לתותחים".
הקפיטל הפיננסי יצר את תקופת המונופולים. והמונופולים מביאים עמם תמיד יסודות מונופוליסטיים: ניצול

״קשרים״ לשם עסק טוב בא במקום התחרות בשוק החופשי. עניין רגיל ביותר: נקבע תנאי לקבלת מלווה - הוצאת חלק ממנו לקניית מוצרים מאת הארץ המלווה, בייחוד לצרכי חימוש, אניות וכיו״ב. צרפת נהגה לאחוז באמצעי זה לעתים קרובות מאוד בשתי עשרות השנים האחרונות (1890-1910). הוצאת הון לחוץ לארץ נעשית אמצעי לעידוד יצוא סחורות לחוץ-לארץ. תכונת העסקים הנעשים בין מפעלים גדולים ביותר היא לפעמים כזה שלפי ביטויו ״הרך״ של שילדר הם עומדים ״על גבול השיחוד״. קרופ בגרמניה, שניידר בצרפת, ארמסטרונג באנגליה - אלו הן דוגמאות של חברות הקשורות קשר הדוק עם הבנקים האדירים ועם הממשלה, שלא קל ״לפסוח״ עליהם בשעת מתן מלווה.
צרפת, שנתנה מלוות לרוסיה, ״לחצה״ אותה בחוזה הסחר מיום ה- 16 בספטמבר 1905, בסחטה לעצמה הנחות מסוימות עד שנת 1917; וכן בחוזה הסחר עם יפן מיום ה- 19 באוגוסט 1911. מלחמת-המכס בין אוסטריה לסרביה, שנמשכה משנת 1906 עד לאחר שנת 1911, בהפסקה של שבעה חדשים, נגרמה במקצת בשל התחרות בין אוסטריה לצרפת בעניין אספקת ציוד-מלחמתי לסרביה. פול דטשנטל הודיע בינואר 1912 בבית-הנבחרים, כי חברות צרפתיות סיפקו בשנים 1908-1911 חומרי-מלחמה לסרביה בסך 45 מיליון פראנק.
בדין-וחשבון של הציר ההונגרי בסן פאולו (ברזיל) נאמר: ״בניית מסילות-הברזל בברזיל נעשית ברובה בהון צרפתי, בלגי, בריטי וגרמני; בשעת פעולות כספיות, הכרוכות בבניית המסילות, קובעות הארצות האלו לעצמן את הזכות לספק חומרי-בנייה למסילות-הברזל״.
כך אנו רואים, שהקפיטל הפיננסי פורש, בפועל ממש, את מצודותיו על פני כל ארצות תבל. תפקיד גדול בנידון זה ממלאים הבנקים הנוסדים במושבות וסניפי הבנקים. האימפריאליסטים הגרמנים מביטים בקנאה על הארצות הקולוניאליות ״הוותיקות״, שהבטיחו עצמן בנידון זה ״בהצלחה יתירה״: בשנת 1904 היו לאנגליה 50 בנקים קולוניאליים, ולהם 2,279 סניפים (1910: 72 ו- 5,449 סניפים); לצרפת - 20 בנקים ו- 136 סניפים; להולנד - 16 ו- 68, ואילו לגרמניה ״בסך-הכל״ 13 בנקים ו- 70 סניפים. הקפיטליסטים האמריקנים, אף הם מקנאים באנגלים ובגרמנים: ״באמריקה הדרומית - כך התאוננו בשנת 1915 - יש 40 סניפים לחמישה בנקים גרמנים ושבעים סניפים לחמישה בנקים אנגלים... אנגליה וגרמניה השקיעו ב- 25 השנים האחרונות בארגנטינה, ברזיל ואורוגוואי ארבעה מיליארדים דולר, בערך, וכתוצאה מזה הם זוכים ב- 46% מכל סחר שלוש הארצות האלו״.[47]
הארצות מוציאות-ההון חילקו ביניהן את העולם בדרך השאלה. אולם הקפיטל הפיננסי הביא לידי חלוקת-העולם *במפורש*.

V. חלוקת העולם בין בריתות הקפיטליסטים

הבריתות המונופוליסטיות של הקפיטליסטים, הקרטלים, הסינדיקטים, התאגידים, מחלקות ביניהן בראש ובראשונה את השוק הפנימי, בתפסן לרשותן המלאה, במידה פחותה או יתירה, את ייצורה של הארץ המדוברת. ואולם במשטר הקפיטליזם קשור השוק הפנימי בהכרח בשוק החיצוני. הקפיטליזם יצר זה כבר שוק עולמי. וככל שגדל יצוא הקפיטל ונתרחבו כל מיני קשרי-חוץ וקשרים קולוניאליים ו״תחומי-השפעה״ של הבריתות המונופוליסטיות הגדולות ביותר, היה הדבר בא ״בדרך הטבע״ להסכם עולמי ביניהן, ליצירת קרטלים בין-לאומיים.
והרי זה שלב חדש לריכוז העולמי של הקפיטל והייצור, גבוה בהרבה לאין-שיעור מן השלבים שלפניו. נראה-נא את דרך-צמיחתו של שיא-מונופולין זה.
תעשיית-החשמל - היא התעשייה הטיפוסית ביותר להישגי הטכניקה החדישים, לקפיטליזם של סוף המאה התשע-עשרה וראשית המאה העשרים .*והיא נתפתחה יותר מכל בשתי הארצות המתקדמות* ביותר שבין הארצות הקפיטליסטיות החדשות - בארצות-הברית ובגרמניה. בגרמניה השפיע ביותר משבר שנת 1900 על גידול הריכוז בענף זה. הבנקים, שהתערו כבר בעת ההיא למדי בתעשייה, החישו עד מאוד והעמיקו בתקופת המשבר הזה את כיליונם של המפעלים הקטנים באופן יחסי, את דבר היבלעותם על-ידי המפעלים הגדולים. ״הבנקים - כותב איידלס - מנעו יד-עזרה דווקא מאותם המפעלים שהיו זקוקים לה ביותר, שעל ידי-כך היו מביאים תחילה לידי עליה מטורפת, ואחרי-כן ליד תמוטה נואשת של אותן החברות, שלא היו קשורות עם הבנקים קשר אמיץ למדיי.
כתוצאה מזה התקדם הריכוז אחרי שנת 1900 בצעדים כבירים. עד שנת 1900 היו שמונה או שבע ״קבוצות״ בתעשיית החשמל, שכל אחת מהן כללה חברות אחדות (כולן היא בסך-הכל, 28), ומאחורי כל אחת מן הקבוצות עמדו מ- 2 בנקים עד 11. סמוך לשנות 1908-1912 נתמזגו כל הקבוצות האלו והיו לשתים או לאחת. הנה כך נתחולל התהליך הזה:

קבוצות בתעשיית החשמל

[47] The Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol. LIX, 1915

התמוטטה ב- 1900 | ברגמן | סימנס והלסקה-שוקרט | A.E.G | פלטון ולמייאר

לשנת 1912 : סימנס והלסקה-שוקרט | A.E.G (חברת החשמל הכללית)

שיתוף-פעולה מהודק למן 1908

א. א. ג. (חברת-החשמל הכללית) המפורסמת, שעלתה בדרך זה שלטת ב- 175-200 חברות (לפי שיטת "ההשתתפויות") ומנצחת על קפיטל בסך כללי קרוב *למיליארד וחצי* מארק. סוכנויות-חוץ ישירות לה 34, מהן 12 חברות-מניות, - יותר מאשר ב- 10 מדינות. עוד בשנת 1904 נאמד ההון המושקע בחוץ-לארץ על-ידי תעשיית החשמל הגרמנית, בסך 233 מיליון מארק, מהם 62 מיליון ברוסיה. ברור, ש"חברת-החשמל הכללית" היא מפעל "מצורף" עצום - הכולל בקרבו, בין השאר, 16 חברות-תעשייה, - ומייצר מוצרים ממוצרים שונים, למן חוטי-כבל ומבדדים ועד למכוניות ומטוסים.
אולם הריכוז באירופה היה גם חלק אורגני בתהליך הריכוז באמריקה. וכך נתהווה הדבר :

חברת החשמל הכללית (General Electric Co.)

אמריקה: טומסון הודסון קו' מייסדת חברה בשביל אירופה | אדיסון קו' מייסדת חברה בשביל אירופה: "החברה הצרפתית של אדיסון", המוסרת פטנטים לחברה גרמנית

גרמניה: "חברת אוניון לחשמל" | חברת החשמל הכללית (A.E.G.)

חברת החשמל הכללית (A.E.G.)

כך נתחוללו *שתי* "מעצמות" של חשמל : "חברות חשמל אחרות, שאינן תלויות בהן *כל-עיקר*, אין בעולם", - כותב היינינג במאמרו "דרכו של התאגיד לחשמל". על שיעור המחזור וגודל המפעלים של שני התאגידים אנו מקבלים מושג, לא מלא בשום פנים, מתוך המספרים הבאים :

			מחזור הסחורות (מיליוני מארקים)	מספר הפקידים	הרווח הנקי (מיליוני מארקים)
אמריקה	"ג'נרל אלקטריק קו'"	1907	252	28000	35,4
		1910	298	32000	45,6
גרמניה	"חב' החשמל הכללית"	1907	216	30700	14,5
		1911	362	60800	21,7

והנה, בשנת 1907 נחתם חוזה בין התאגיד האמריקני ובין הגרמני על חלוקת העולם. התחרות מתבטלת. "ג'נרל אלקטריק קו'" "מקבלת" את ארצות-הברית ואת קנדה; "א. א. ג. "זוכה" בגרמניה, אוסטריה, רוסיה, הולנד, דנמרק, שוויצריה, תורכיה, בלקנים. חוזים מיוחדים - חשאיים, כמובן, - נכרתו בנוגע ל"חברות-בנות", החודרות לענפי-תעשייה חדשים ולארצות "חדשות", שלא חולקו עדיין באורח רשמי. נקבעו חליפי-גומלין באמצאות ובניסיונות.
מובן מאליו, כמה קשה התחרות בתאגיד הזה, שהוא, למעשה, תאגיד אחד, עולמי, השולט בקפיטל בן כמה מיליארדים ולו "סניפים" משלו, נציגויות, סוכנויות, קשרים וכו' בכל קצווי עולם. אולם חלוקת העולם בין שני התאגידים האדירים אינה מונעת, כמובן, אפשרות של *חלוקה חדשה*, משתחול תמורה ביחסי-הכוחות - משום קצב-התפתחות שונה, משום מלחמות, תמוטות וכיו"ב.
דוגמה מאלפת לניסיון של חלוקה חדשה כזו, של מאבק לחלוקה חדשה אנו רואים בתעשיית הנפט.
"שוק-הנפט העולמי - כתב איידלס בשנת 1905 - מחולק גם כיום בין שתי קבוצות פיננסיות גדולות : בין "תאגיד הנפט" האמריקני (סטנדרד אויל קומפני) של רוקפלר ובין בעלי הנפט הרוסי של באקו, רוטשילד ונובל. שתי הקבוצות שרויות במגע מהודק, ואולם חמישה אויבים מאיימים על מצבן כמונופולין : א) דלדול מקורות-הנפט האמריקניים ; ב) חברת מנטשוב בבאקו, המתחרה ; ג) מקורות-הנפט באוסטריה ; ד) ברומניה 1 ה) מקורות-הנפט שמעבר לאוקיינוס, בייחוד במושבות ההולנדיות (החברות העשירות של סמיואל ושאל, הקשורות גם בקפיטל אנגלי). שלוש שורות-המפעלים האחרונות קשורות בבנקים גרמנים גדולים, וב"בנק הגרמני" הגדול ביותר,

בייחוד. הבנקים הללו פיתחו בכוח עצמם ובצורה מתוכננת את תעשיית-הנפט, כגון ברומניה, כדי שתהיה להם נקודת-אחיזה "משלהם". כמזת ההון הזר בתעשיית-הנפט הרומנית נאמדה בשנת 1907 בסך 185 מיליון פראנק, מהן 74 מיליון גרמנים.
התחיל מאבק, שזה שמו, אמנם, בספרות הכלכלית: מאבק ל "חלוקת העולם". מצד אחד פועל "תאגיד הנפט" של רוקפלר, שברצותו לתפוס *הכל* בידו, ייסד חברה-בת בהולנד *עצמה*, כשהוא קונה מעיינות-נפט בהודו ההולנדית, ומתכוון להכות באויבו העיקרי: בתאגיד ההולנדי-האנגלי של "שאל". מצד שני חתרו "הבנק הגרמני" ושאר הבנקים הברלינאים "להציל להם" את רומניה ולאחד אותה עם רוסיה כנגד רוקפלר. בידיו של זה האחרון היה קפיטל גדול יותר לאין-ערוך וארגון נהדר להובלת הקרוסין ואספקתו לצרכנים. המאבק צריך היה להסתיים וגם נסתיים בשנת 1907 במפלה גמורה של "הבנק הגרמני", שלא הייתה בפניו אלא ברירה אחת: לחסל את "עסקי-הנפט" שלו אגב הפסדי מיליונים, או להיכנע. בחרו במוצא השני ועשו חוזה עם "תאגיד-הנפט", מאוד לא-נוח ל"בנק הגרמני". לפי חוזה זה נתחייב "הבנק הגרמני" לא "לעשות כל דבר לרעת האינטרסים האמריקניים", עם זה הובאה מראש ההסתייגות, האומרת, כי החוזה ניטל תקפו במקרה שבגרמניה ייצא חוק בדבר מונופולין ממלכתי על הנפט.
ועתה מתחילה "קומדיה של נפט". אחד מאילי-הכספים של גרמניה, פון-גווינר, מנהל "הבנק הגרמני", פותח, בעזרת מזכירו הפרטי, שטאוס, בתעמולה למונופולין ממלכתי על הנפט. כל המנגנון העצום של הבנק הברלינאי הגדול ביותר, כל "הקשרים" הנרחבים מובאים לידי תנועה, העיתונות נוטפת בקריאות "פטריוטיות" נגד "שעבוד" לתאגיד האמריקני, והרייכסטאג מקבל ב- 15 במרץ 1911 החלטה, כמעט פה אחד, הקוראת לממשלה לעבד תכנית בדבר מונופולין לנפט. הממשלה נאחזה ברעיון "פופולרי" זה, ודומה היה, ש"הבנק הגרמני", שביקש לרמות את הקונטראגנט האמריקני שלו ולתקן את עסקיו בעזרת מונופולין ממלכתי, זכה במשחקו. מלכי-הנפט הגרמנים כבר טעמו מראש טעמם של הרווחים העצומים, לא פחותים מרווחי בתי-החרושת הרוסים לסוכר...
אולם התלקח ריב בין הבנקים הגרמנים הגדולים על חלוקת השלל, ו"החברה לניכיון" הוקיעה את שאיפות-הבצע של "הבנק הגרמני"; מלבד זה נבהלה הממשלה מפני מאבק עם רוקפלר, כי היה ספק רב בדבר, אם תשיג גרמניה נפט בלעדיו (ייצורה של רומניה לא רב הוא); שלישית, באה הקצבת שנת 1913 להכנתה המלחמתית של גרמניה. תכנית-המונופולין נדחתה לפי שעה. "תאגיד הנפט" של רוקפלר ניצח במאבק.
כתב העת הברלינאי "הבנק" כתב בנידון זה, שגרמניה הייתה יכולה להיאבק עם "תאגיד הנפט" רק אילו הייתה מנהיגה מונופולין לזרם-החשמל והופכת את כוח-המים לחשמל זול. אולם - הוסיף הכותב - "המונופולין על החשמל יבוא בשעה שיהא נחוץ למייצרים; היינו, בשעה שההתמוטטות הגדולה הבאה בתעשיית החשמל תעמוד על הסף, וכאשר אותן תחנות החשמל היקרות, הכבירות, הנבנות עכשיו בכל מקום על-ידי "קונצרנים" פרטיים בתעשיית-החשמל, ואשר לשמן מקבלים "הקונצרנים" הללו כבר עכשיו מונופולים חלקיים מסוימים מן הערים, המדינות וכו', לא תוכלנה עוד לעבוד ברווח. אז יהא הכרח להניע את כוחות-המים; אולם אי-אפשר יהיה להפכם לחשמל זול על חשבון המדינה, ויהא צורך למסור אף אותם ל"מונופולין פרטי, בפיקוח המדינה", משום שהתעשייה הפרטית כבר עשתה כמה וכמה חוזים והבטיחה לעצמה פיצויים גדולים... כך היה הדבר בעניין המונופולין על קליום, והוא הדבר במונופולין על נפט, וכך יהיה במונופולין על חשמל. הגיעה השעה, שהסוציאליסטים הממלכתיים שלנו, הנותנים לאחוז עיניהם בעקרון נאה, יבינו סוף-סוף, שמעולם לא שמו המונופולים בגרמניה למטרה להם, ומעולם לא הייתה זו תוצאת פעולתם, להביא יתרונות לצרכנים, או אפילו להניח למדינה חלק מן הרווח הכרוך ביזמה, אלא תמיד שימשו אך ורק בשביל להבריא על חשבון המדינה את התעשייה הפרטית, שהגיעה כמעט עד לפשיטת רגל".[48]
דברי-הודאה יקרי-ערך כאלה נאלצים להשמיע הכלכלנים הבורגנים של גרמניה. אנו רואים כאן בעליל, כיצד משתלבים המונופולים הפרטיים והממלכתיים יחד בתקופת הקפיטל הפיננסי, כיצד אלה ואלה משמשים רק חוליות בודדות בתוך המאבק האימפריאליסטי שבין בעלי-המונופולין הגדולים ביותר על חלוקת העולם.

גם בספנות המסחרית הביא הגידול העצום של הריכוז לחלוקת העולם, בגרמניה התבלטו שתי חברות גדולות ביותר: "המבורג-אמריקה" ו"הלויד הגרמני הצפוני"; כל אחת מן השתים הון לה בסך 200 מיליון מארק (מניות ואגרות-חוב), ואניות ששוויין 185-189 מיליון מארק. מצד שני נוצר באמריקה, ב- 1 בינואר 1903, תאגיד, "החברה הבין-לאומית לסחר-ים", זה המכונה התאגיד של מורגן, וחברה זו מאחדת בתוכה 9 חברות-אניות אמריקניות ואנגליות, וברשותה הון בסך 120 מיליון דולר (480 מיליון מארק). כבר בשנת 1903 נחתם חוזה בין הבנקים הגרמנים ובין התאגיד האמריקני-האנגלי הזה על חלוקת העולם בעניין חלוקת הרווחים. החברות הגרמניות הסתלקו מתחרות בהובלה בין אנגליה לאמריקה. נקבע בדיוק אילו נמלים "שייכים" למי, נוצר ועד-פיקוח משותף וכו'. החוזה נחתם למשך עשרים שנה, בהערת-הסתייגות, שבמקרה מלחמה ניטל תקפו של החוזה.
מאלפות מאוד גם תולדות התהוותו של הקרטל הבינלאומי לפסי ברזל. כבר בשנת 1884, בתקופת ירידה גדולה ביותר בעסקי-התעשייה, ניסו בפעם הראשונה בתי-חרושת לפסי-ברזל, אנגלים, בלגים וגרמנים לייסד קרטל כזה. הוסכם ביניהם לא להתחרות בשוק הפנימי של הארצות שבאו לידי הסכם, ולחלק את שווקי החוץ לפי מכסה: 66% לאנגליה, 27% לגרמניה ו- 17% לבלגיה. הודו נמסרה כולה לאנגליה. אסרו מלחמה משותפת כנגד פירמה אנגלית אחת שנשארה מחוץ להסכם, ואת ההוצאות למלחמה זו כיסו על-ידי גביית אחוז מסוים מכלל המכירות. אולם בשנת 1886, לאחר ששתי פירמות אנגליות פרשו מן הברית, נתפלגה זו לגמרי. אופייני הדבר, שבתקופות העלייה בתעשייה שבאו אחר-כך לא הצליחו להגיע לידי הסכם.

---

[48] "Die Bank", 1912, 1913

בראשית שנת 1904 נוסד סינדיקט הפלדה בגרמניה, בנובמבר שנת 1904 נתחדש הקרטל הבינלאומי לפסי-ברזל, לפי מכסות אלו: לאנגליה 53,5%, לגרמניה – 28,43%, לבלגיה - 17,67%. אחרי-כן הצטרפה גם צרפת במכסות של 4,8%, 5,8%, ו- 6,4% בשנה הראשונה, השנייה והשלישית, למעלה מ- 100%, כלומר - לפי סכום של 104,8% וכו' בסה"כ. בשנת 1905 הצטרף "תאגיד הפלדה" של ארה"ב ("הקורפורציה לפלדה"), אחרי-כן הצטרפו אוסטריה וספרד. בשעה זו - כתב פוגלשטיין בשנת 1910 - נסתיימה חלוקת כדור-הארץ, והצרכנים הגדולים, בראש וראשונה מסילות הברזל הממלכתיות יכולים לחיות, כמשורר, בשמי זאוס - מאחר שהעולם כבר מחולק ולענייניהם לא הושם לב".
נזכיר עוד את הסינדיקט הבינלאומי לאבץ, שנוסד בשנת 1909, ואשר חילק בדיוק את שיעורי הייצור בין שלוש קבוצות של בתי-חרושת: גרמניים, בלגיים, צרפתיים, ספרדיים ואנגליים; - כן נציין את התאגיד הבינלאומי לאבק-שרפה, - "זו הברית המהודקת, ברוח זמננו כולה", - כלשונו של ליפמן, - "הברית בין כל בתי-החרושת הגרמנים לחומרי נפץ, שבאו אחרי-כן לידי הסכם על ארגונים דומים לזה של בתי-החרושת הצרפתיים והאמריקניים לדינמיט וחילקו ביניהם, אם ניתן לומר כך, את כל העולם".
לפי חישוביו של ליפמן היו בשנת 1897 כארבעים קרטלים בינלאומיים בהשתתפותה של גרמניה, וסמוך לשנת 1910 היה מספרם קרוב למאה.
סופרים בורגניים אחדים (ואליהם הצטרף עכשיו גם ק. קאוטסקי, ששינה לגמרי את עמדתו המרכסיסטית, למשל, משנת 1909) הביעו את הדעה, שהקרטלים הבינלאומיים, שהם אחת ההתגלמויות הבולטות ביותר של בינאום ההון, נותנים מקום לתקוות-שלום בין העמים במשטר הקפיטליזם. דעה זו היא הבלותית לגמרי מבחינה עיונית, ולמעשה אינה אלא סופיזם ודרך של הגנה לא-ישרה על אופורטוניזם גרוע ביותר. הקרטלים הבינלאומיים מוכיחים עד לאיזו מידה צמחו ועלו כיום המונופולים הקפיטליסטיים, ובגלל מה מתחולל המאבק בין בריתות הקפיטליסטים. פרט אחרון זה הוא החשוב ביותר; רק הוא המבאר לנו את הפשר הכלכלי ההיסטורי של המתרחש, יען כי *צורת* המאבק עלולה להשתנות, ומשתנה כל הזמן, בהשפעתם של גורמים שונים זמניים ופרטיים באורח יחסי, ואילו *מהות* המאבק, *תוכנו* המעמדי *אי-אפשר* לה בפועל ממש, להשתנות, כל עוד קיימים המעמדות. מובן שהבורגנות הגרמנית, למשל, שלמחנה עבר בעצם גם קאוטסקי בדיוניו התיאורטיים (על כך נדבר להלן), מעוניינת לטשטש את תוכן המאבק הכלכלי של ימינו (חלוקת העולם) ולהדגיש פעם *צורה* זו ופעם *צורה* אחרת של המאבק. אותה שגיאה שוגה גם קאוטסקי. והמדובר הוא, כמובן, לא בבורגנות הגרמנית אלא בבורגנות העולמית. הקפיטליסטים מחלקים את העולם לא מרשעותם, אלא משום שדרגת-הריכוז מכריחה לאחוז בדרך זו לשם קבלת רווחים; והם מחלקים אותו "לפי הקפיטל", "לפי הכוח" - אופן חלוקה אחר אינו אפשרי בשיטת ייצור-הסחורות והקפיטליזם. ואולם הכוח משתנה בהתאם להתפתחות הכלכלית והמדינית; כדי להבין את המתהווה יש לדעת, אילו שאלות נפתרות על-ידי שינויי-הכוח, ואולם השאלה, אם השינויים האלה הם כלכליים-"צרופים", או שינויים *שמחוץ* לתחום הכלכלי (כגון, שינויים צבאיים), היא שאלה ממדרגה שנייה, שאין בה כדי לשנות דבר בהשקפות היסודיות על תקופת הקפיטליזם החדשה ביותר. מי שבא לשים במקום שאלת *תוכן* המאבק והקנוניות בין בריתות הקפיטליסטים, את השאלה בדבר *צורת* המאבק והקנוניות (היום מאבק בדרך שלום, מחר שלא בדרך-שלום, מחרתיים שוב לא בדרך-שלום), הרי זה יורד לדרגת סופיסט.
תקופת הקפיטליזם החדש מראה לנו כי בין בריתות הקפיטליסטים נקבעים יחסים מסוימים *על בסיס* של חלוקת-עולם כלכלית, ובו בזמן, בקשר לזה, נקבעים יחסים מסוימים בין בריתות מדיניות, בין מדינות, על בסיס של חלוקת-עולם טריטוריאלית, של מאבק בעד מושבות, "מאבק בעד טריטוריה משקית".

VI. חלוקת העולם בין המעצמות הגדולות

הגיאוגרף א. סופן, בספרו על "ההתפתחות הטריטוריאלית של המושבות האירופיות"[49], עושה סיכום קצר להתפתחות זו בסוף המאה ה- 19:

שיעור שטח הקרקע (באחוזים), השייך למעצמות הקולוניאליות האירופיות (גם לארה"ב):

	1876	1900	הגידול
באפריקה	10,8%	90,4%	+ 79,6%
בפולינזיה	56,8%	98,9%	+ 42,1%
באסיה	51,5%	56,6%	+ 5,1%
באוסטרליה	100%	100%	-
באמריקה	27,5%	27,2%	- 0,3%

"אמור מכאן - מסיק המחבר - שהקו האופייני לתקופה זו הוא חלוקת אפריקה ופולינזיה".
כיון שבאסיה ובאמריקה אין שטחי-ארץ בלתי-תפוסים, כלומר - לא-שייכים לשום מדינה, יש להרחיב את מסקנתו של סופן ולאמור, שהקו האופייני לתקופה הנדונה הוא חלוקתו הגמורה של כדור-הארץ; גמורה, לא במובן זה שאין אפשרות *לחלוקה אחרת*, - אדרבא חלוקות חדשות אפשריות ואין להימנע מהן, - אלא גמורה במובן זה, שהפוליטיקה הקולוניאלית של הארצות הקפיטליסטיות *השלימה עד גמירה* את כיבוש השטחים הבלתי-תפוסים על פני כדור-ארצנו. העולם נמצא עתה מחולק כולו, עד כי מעתה עלולים לחול *רק* שינויים- בחלוקה, כלומר - מעבר מ"בעלים" ל"בעלים", ולא מעבר מחוסר-בעלות ל"בעל-בית".
הרי שאנו עומדים בתקופה מיוחדת במינה של הפוליטיקה הקולוניאלית העולמית, תקופה הקשורה קשר אמיץ ב"דרגה החדשה של התפתחות הקפיטליזם" - בקפיטל הפיננסי. שעל-כן יש לעמוד קודם-כל במפורט על המספרים העובדתיים, כדי לעמוד בדיוק ככל האפשר הן על הקו המבדיל בין תקופה זו ובין התקופות שקדמו לה, והן על מצב העניינים כיום. בראש ובראשונה עולות כאן שתי שאלות עובדתיות: האם מורגשת התגברות הפוליטיקה הקולוניאלית, החרפת המאבק על המושבות, דווקא בתקופת הקפיטל הפיננסי, וכיצד מחולק העולם מבחינה זו כיום.
הסופר האמריקני מוריס, בספרו על תולדות הקולוניזציה[50], מנסה לסכם את שיעורי הנחלאות הקולוניאליות של אנגליה, צרפת וגרמניה בפרקים שונים במאה ה- 19.[xxix] הנה הסיכומים, בקיצור:

שיעורי הנחלאות הקולוניאליות

שנים	אנגליה		צרפת		גרמניה	
	השטח (מיליוני מיל מר')	אוכלוסים (מיליונים)	השטח (מיליוני מיל מר')	אוכלוסים (מיליונים)	השטח (מיליוני מיל מר')	אוכלוסים (מיליונים)
1815-1839	?	126,4	0,02	0,5	-	-
1860	2,5	145,1	0,2	3,4	-	-
1880	7,7	267,9	0,7	7,5	-	-
1899	9,3	309,0	3,7	56,4	1,0	14,7

אנגליה, הייתה לה תקופת עלייה עצומה של כיבושים קולוניאליים בשנים 1860-1880, וכן היה בנידון זה פרק רב-ערך למדי בעשרים השנים האחרונות של המאה ה- 19. לצרפת ולגרמניה הייתה תקופה זו באותן עשרים השנים. לעיל ראינו שתקופת קצה-התפתחותו של הקפיטליזם שעד ימי המונופולין, הקפיטליזם שהתחרות החופשית מכרעת בו, חלה בשנות 1860 ובשנות 1870. אנו רואים כעת, *שדווקא אחרי אותה תקופה* מתחילה "עלייה" עצומה בכיבושים קולוניאליים, מחריף עד מאוד המאבק על חלוקת-עולם טריטוריאלית. אין ספק, אפוא, בעובדה, שהמעבר של הקפיטליזם לדרגת הקפיטליזם המונופוליסטי, לקפיטל הפיננסי, *כרוך* בהחרפת המאבק על חלוקת העולם.
הובסון בחיבורו על האימפריאליזם מבדיל את תקופת 1884-1900 כתקופת "אקספנסיה" (הרחבת השטח) מוגברת של מעצמות-אירופה. לפי חשבונו רכשה אנגליה במשך הזמן הזה 3,7 מיליון מילין מרובעים, שאוכלוסיהם 57 מיליון, צרפת - 3,6 מיליון מילין מרובעים, שאוכלוסיהם 1/2 36 מיליון, גרמניה - 1,0 מיליון מילין מר', שאוכלוסיהם 16,7 מיליון; בלגיה - 900 אלף מילין מר' ואוכלוסיהם 30 מיליון, פורטוגל - 800 אלף מילין מר' ואוכלוסים 9 מיליונים. הרדיפה אחרי מושבות בסוף המאה ה- 19, בייחוד למן שנות 1880, מצד כל

[49] A. Supan : "Die territoriale Entwicklung der europaeischen Kolonien", 1906
[50] Henry C. Morris : "The history of Colonization", 1900

המעצמות הקפיטליסטיות, היא עובדה חברתית בתולדות הדיפלומטיה והפוליטיקה החיצונית.
בתקופת השגשוג הגדול ביותר לתחרות החופשית באנגליה, בשנים 1840-1860, היו ראשי המדינאים הבורגניים שלה *נגד* הפוליטיקה הקולוניאלית, והם חשבו כי שחרור המושבות, היבדלותן הגמורה מאנגליה היא עניין הכרחי ומועיל. מ. בר מציין, במאמרו משנת 1898 על "האימפריאליזם האנגלי החדש ביותר"[51], את אשר אמר בשנת 1852 עסקן מדינאי אנגלי כד׳ישראלי שבדרך כלל נוטה היה לאימפריאליזם: "המושבות - הן אבני-רחיים על צווארנו". ואילו בסוף המאה ה- 19 היו גיבורי-השעה של אנגליה ססיל רודס וג׳וזף צ׳מברלן, שהטיפו בגלוי לאימפריאליזם ונקטו פוליטיקה אימפריאליסטית בציניות גדולה ביותר!
יש עניין בכך, שהמדינאים החשובים האלה של הבורגנות האנגלית ראו כבר אז ברור את הקשר שבין השורשים הכלכליים הטהורים, אם ניתן עומר כך, ובין השורשים הסוציאליים-המדיניים של האימפריאליזם החדש. צ׳מברלן הטיף לאימפריאליזם, באשר ראה בו "פוליטיקה נכונה, נבונה ואקונומית", בהדגישו בייחוד אותה התחרות, שנתקלת בה אנגליה כיום בשוק העולמי מצד גרמניה, אמריקה, בלגיה. הישועה היא במונופולין - דיברו הקפיטליסטים, בייסדם קרטלים סינדיקטים, תאגידים. הישועה היא במונופולין - החזיקו אחריהם המנהיגים הפוליטיים של הבורגנות, בהזדרזם לשים ידם על אותם חלקי-העולם שעדיין לא חולקו. על ססיל רודס מספר ידידו הקרוב, העיתונאי סטר, שהלה השמיע באוזניו בשנת 1895 את הדברים הבאים בנוגע לרעיונותיו האימפריאליסטיים: "הייתי אתמול באיסט-אנד הלונדוני (פרבר של פועלים) וביקרתי אסיפת מחוסרי-עבודה. אחרי ששמעתי שם את הנאומים הפרועים, שלא היו אלא זעקה אחת: לחם, לחם! הרהרתי בדרכי הביתה על אשר ראיתי, ונוכחתי עוד יותר מבראשונה בחשיבותו של האימפריאליזם... אדיר חפצי הוא לפתור את השאלה הסוציאלית, ובדרך זו: כדי להציל ארבעים מיליונים תושבי הממלכה המאוחדת ממלחמת-אזרחים קטלנית, חייבים אנו, המדינאים הקולוניאליים, לכבוש ארצות חדשות, להושיב שם את עודף האוכלוסים, לרכוש על-ידי כך שטחים חדשים למכירת הסחורות המיוצרות בבתי-החרושת ובמכרות. האימפריה, כך דיברתי תמיד, היא שאלת הקיבה. אם אין אתם רוצים במלחמת-אזרחים, הרי אתם חייבים להיות אימפריאליסטים".
אלה הדברים דיבר בשנת 1895 ססיל רודס, מיליונר, מאילי-הממון, האשם העיקרי במלחמת האנגלים-הבורים; והלא הגנתו את האימפריאליזם היא רק צינית, גסה במקצת, ואילו במהותה אינה נבדלת כלל מן "התיאוריה" של ה. ה. מסלוב, זיודקום, פוטרסוב, דויד, וכן גם של מייסד המרכסיזם הרוסי ועוד ועוד. ססיל רודס היה רק סוציאל-שוביניסט ישר יותר במקצת...
כדי לתת תמונה מדויקת ככל האפשר של חלוקת-העולם הטריטוריאלית ושל השינויים שחלו בנידון זה בעשרות השנים האחרונות, נשתמש באותן הידיעות שמביא סופן בחיבור האמור בשאלת הנחלאות הקולוניאליות של כל מעצמות *העולם*. *סופן נוקט* את השנים 1876 ו- 1900; אנו ננקוט שנת 1876 - נקודה שנבחרה יפה, כי אכן סמוך לזמן זה אפשר לחשוב, בדרך כלל, את גמר התפתחותו של הקפיטליזם של מערב-אירופה בשלבו שמלפני-המונופולין - ואת שנת 1914, ונחליף את המספרים של סופן במספרים חדשים מהם, על-פי "הלוחות הסטטיסטיים-הגיאוגרפיים" של היבנר. סופן דן רק במושבות; אנו חושבים למועיל - כדי להעלות תמונה מלאה של חלוקת העולם, - להוסיף בקיצור ידיעות גם על ארצות לא קולוניאליות ועל מושבות-למחצה, שאליהן אנו מייחסים את פרס, סין ותורכיה: הראשונה מבין אלה נהפכה כמעט כולה למושבה, השנייה והשלישית הולכות ונהיות למושבות.[xxx]
והנה הסיכומים:

---

[51] "Die Neue Zeit", 1898

הנחלאות הקולוניאליות של המעצמות הגדולות (מיליונים של קילומטרים מרובעים ומיליוני אוכלוסים)

	מושבות				מטרופולין		בסך הכל	
	1876		1914		1914		1914	
	קמ״ר	אוכלוסים	קמ״ר	אוכלוסים	קמ״ר	אוכלוסים	קמ״ר	אוכלוסים
אנגליה	22,5	251,9	35,5	393,5	0,3	46,5	33,8	440,0
רוסיה	17,0	15,9	17,4	33,2	5,4	136,2	22,8	169,4
צרפת	0,9	6,0	10,6	55,5	0,5	39,6	11,1	95,1
גרמניה	-	-	2,9	12,3	3,5	64,9	3,4	77,2
ארה״ב	-	-	0,3	9,7	9,4	97,0	9,7	106,7
יפן	-	-	0,3	19,2	0,4	53,0	0,7	72,2
בסה״כ 6 מעצמות גדולות	40,4	273,8	65,0	523,4	16,5	437,2	81,5	960,6
המושבות של יתר המעצמות (בלגיה הולנד ואחרות)							9,9	45,3
המושבות-למחצה (פרס, סין, תורכיה)							14,5	361,2
יתר הארצות							28,0	289,9
העולם כולו							139,9	1657,0

אנו רואים כאן בעליל, כיצד ״הושלמה״ חלוקת העולם על גבול המאה התשע-עשרה והעשרים. הנחלאות הקולוניאליות התרחבו אחרי שנת 1876 בשיעורים עצומים: יותר מאשר בחמישים אחוז, למן 40 מיליון קמ״ר עד ל- 65 מיליון, אצל שש המעצמות הגדולות ביותר; הגידול הוא ב- 25 מיליון קמ״ר, שטח גדול פי אחד ומחצה משטח המטרופולין (16 1/2 מיליון). שלוש מעצמות לא היו להן בשנת 1876 כל מושבות, ולרביעית כמעט שלא היו. סמוך לשנת 1914 רכשו ארבע המעצמות האלו מושבות בשטח של 14,1 מיליון קמ״ר, היינו, בקירוב, פי אחד וחצי משטחה של אירופה, ובהם כמעט 100 מיליון תושבים. אי-השוויון בהרחבת הנחלה הקולוניאלית גדול מאוד. אם נשווה, למשל, זו לזו, את צרפת, גרמניה ויפן, שאינן נבדלות ביותר אתת מחברתה בגודל השטה ובכמות האוכלוסים, נמצא שהראשונה בשלוש ארצות אלו רכשה מושבות כמעט פי שלושה יותר (בשטח) מן השתים האחרות יחד. ואולם גם לפי שיעור הקפיטל הפיננסי הייתה אולי צרפת עשירה פי כמה מגרמניה ויפן יחד, בראשית התקופה הנידונה. על מידת הנחלאות הקולוניאליות משפיעים, מלבד התנאים הכלכליים הצרופים, ועל יסוד התנאים האלה, גם תנאים גיאוגראפיים וכו׳. אם כי בעשרות-השנים האחרונות התאזנה בהרבה דמותו של העולם והושוו תנאי המשק והחיים בארצות שונות, בלחץ התעשייה הכבדה, החליפין והקפיטל הפיננסי בכל-זאת עוד רב ההבדל, ואנו מוצאים בין שש הארצות האמורות, מצד אחד, ארצות קפיטליסטיות צעירות, המתקדמות במהירות בלתי שכיחה (אמריקה, גרמניה, יפן); ומצד שני - ארצות ההתפתחות הקפיטליסטית הישנה, שהתקדמותן בזמן האחרון הייתה אטית בהרבה משל הקודמות (צרפת ואנגליה); ומצד שלישי, ארץ נחשלת ביותר מבחינה כלכלית (רוסיה), אשר האימפריאליזם הקפיטליסטי-החדש משורג שם ברשת צפופה של יחסים שמלפני הקפיטליזם.

בצד הנחלאות הקולוניאליות של המעצמות הגדולות העמדנו את המושבות המעטות של המדינות הקטנות, שהן, אפשר לומר, הנושא הקרוב ביותר ל״חלוקה חדשה״ של המושבות, דבר שהוא בגדר האפשר ומתקבל על הדעת. על-הרוב מקיימות המדינות הקטנות הללו את מושבותיהן בידיהן, משום שבין המעצמות הגדולות יש ניגודי-אינטרסים, חיכוכים וכו׳ המונעים הסכם לחלוקת השלל. אשר למדינות ״הקולוניאליות-למחצה״ הרי הן נותנות דוגמאות לאותן צורות-הביניים שאנו מוצאים בכל תחומי הטבע והחברה. הקפיטל הפיננסי הוא כוח גדול כל כך, ניתן לומר, כוח מכריע בכל היחסים הכלכליים והבין-לאומיים, עד כי מסוגל הוא לשעבד, ואמנם הוא משעבד לו, אף מדינות שעצמאותן המדינית היא שלמה; מיד נראה דוגמאות לכך. אך מובן מאליו ש״נוחיות״ גדולות ביותר ויתרונות גדולים ביותר שואף הקפיטל הפיננסי משעבוד כזה, שכרוך בנטילת העצמאות הפוליטית מאת הארצות והעמים הכפופים. הארצות הקולוניאליות-למחצה הן טיפוסיות כ״דרגת-ביניים״ מבחינה זו. מובן, שהמאבק בגלל הארצות הללו המשועבדות למחצה היה צריך להחריף ביותר בתקופת הקפיטל הפיננסי, לאחר ששאר העולם כבר חולק.

הפוליטיקה הקולוניאלית והאימפריאליזם היו במציאות גם לפני השלב החדש של הקפיטליזם ואפילו לפני הקפיטליזם. רומא, שהייתה מיוסדת על העבדות, הייתה לה ״פוליטיקה קולוניאלית״ והיא הגשימה אימפריאליזם. אולם כל המחקרים ״הכלליים״ על אימפריאליזם, מתוך הסחת דעת מן ההבדל השורשי בתצורות הכלכליות-החברתיות, או מתוך המעטת ערך ההבדל הזה, נהפכות ממילא לדברי-הבל נדושים או לרברבנות, מעין השוואת ״רומא הגדולה אל בריטניה הגדולה״[52]. אף הפוליטיקה הקולוניאלית הקפיטליסטית של השלבים

[52] C. P. Lucas : "Greater Rome and Greater Britain", 1912 ; Earl * of Cromer : "Ancient and modern imperialism", 1910

הקודמים בקפיטליזם נבדלת במהותה מן הפוליטיקה הקולוניאלית של הקפיטל הפיננסי.
תכונתו היסודית של הקפיטליזם החדש היא שליטת הבריתות המונופוליסטיות של בעלי-העסקים הגדולים ביותר. מונופולים שכאלה הם חזקים ביותר, כאשר גוף אחד שם ידו על *כל* מקורות-הגלם, ולעיל ראינו באיזו להיטות מכוונות הבריתות הבין-לאומיות של הקפיטליסטים את מאמציהן, כדי למנוע מאת היריב כל אפשרות של תחרות, כדי לקנות, למשל, את כל הקרקעות המכילות עפרות-ברזל או את מקורות-הנפט וכו׳. רק השליטה במושבה, היא בלבד נותנת ערובה מלאה להצלחת המונופולין, בעמדו בפני כל מיני מקרים במאבק עם היריב - בכלל זה גם המקרה, כשהיריב מבקש להתגונן בעזרת חוק על מונופולין ממלכתי. ככל שהתפתחות הקפיטליזם גבוהה יותר, כן מורגש יותר המחסור בגלם, כן חריפה יותר התחרות והרדיפה אחרי מקורות-הגלם בכל העולם, כן נואש יותר המאבק על רכישת מושבות.
״אפשר להניח הנחה, - כותב שילדר - שבעיני אי-אלה אנשים תיראה אולי פרדוכסלית, והיא: שהמעצור שיעמוד אולי בזמן קרוב, פחות או יותר, בפני גידול האוכלוסייה העירונית-התעשייתית יהיה יותר משום מחסור בחומרי-גלם מאשר משום מחסור במצרכי-מזון. כך, למשל, מחריף המחסור בעץ, שהולך ומתייקר, - המחסור בעורות, - בגלם לתעשיית האריגה. ״בריתות אנשי-התעשייה מתאמצות להקים שיווי-משקל בין המשק החקלאי והתעשייה בגבולות כל המשק העולמי; כדוגמה לכך אפשר להביא את איגוד-האיגודים של בתי-החרושת למטווה-כותנה בכמה מדינות-תעשייה חשובות ביותר, - התאגדות הקיימת למן שנת 1904; וכן ברית אחרת, שנוסדה בשנת 1910 לפי דוגמתה של זו, - איגוד האיגודים האירופיים של טווי-פשתן״.
מובן מאליו, שהרפורמיסטים הבורגניים, ובכללם, בייחוד, הקאוטסקיאנים של עכשיו, מנסים להחליש ערכן של עובדות מסוג זה, בטענה, כי ״אפשר היה״ להשיג גלם בשוק החופשי, ללא פוליטיקה קולוניאלית ״יקרה ומסוכנת״, ש״אפשר היה״ להגדיל עד מאוד את היצע הגלם על-ידי שיפור ״פשוט״ של תנאי המשק החקלאי בכלל. ואולם הערות כאלו נהפכות לסנגוריה לאימפריאליזם, לקישוטו, כי הן מיוסדות על הסחת-הדעת מתכונתו העיקרית של הקפיטליזם החדש: מן המונופולים. השוק החופשי הולך ונעשה לנחלת העבר, הסינדיקטים המונופוליסטיים והתאגידים מקצצים בו מיום ליום, ושיפור ״פשוט״ של תנאי המשק החקלאי, פירושו, שיפור מצבם של ההמונים, העלאת שכר-העבודה והפחתת הרווח. ואולם, היכן, מלבד בדמיונם של רפורמיסטים מנעימי-מלל, אתה מוצא תאגידים, המסוגלים לדאוג למצבם של ההמונים תחת לדאוג לכיבוש מושבות?
בשביל הקפיטל הפיננסי יש ערך לא רק למקורות-הגלם שכבר נתגלו, אלא גם למקורות האפשריים; כי הטכניקה מתפתחת בימינו במהירות בלתי-משוערת, וקרקעות שלא תצלחנה היום, אפשר יהיה אולי להכשירן מחר, אם תימצאנה שיטות חדשות (ולשם כך יכול בנק גדול לצייד משלחת מיוחדת של מהנדסים, אגרונומים וכו׳), אם תיעשינה השקעות-הון גדולות. והוא הדין בנוגע לחיפושי אוצרות מינראליים, בנוגע לדרכים חדשות בעיבודם וניצולם של חומרי-גלם שונים וכו׳ וכדו׳. מכאן נובעת ממילא שאיפת הקפיטל הפיננסי להרחבת הטריטוריה המשקית, ואפילו להרחבת הטריטוריה בכלל. כשם שהתאגידים הופכים את נכסיהם לקפיטל לפי הערכה כפולה או משולשת, בהביאם בחשבה את הרווחים ״האפשריים״ בעתיד (ולא שבהווה), את תוצאות-המונופולין להבא, - כך שואף גם הקפיטל הפיננסי בכלל לתפוס קרקעות מריבות ככל האפשר, כל קרקעות שהן, ובכל מקום שהוא, ובכל אופן שהוא, בהביאו בחשבון את מקורות הגלם האפשריים, בחששו לפגר במאבק המשתולל על הנתחים האחרונים שלא חולקו עדיין בעולם, או על חלוקה חדשה של הנתחים המחולקים כבר.
הקפיטליסטים האנגלים משתדלים בכל מיני אופנים לפתח את ייצור הכותנה במושבה *שלהם*, במצרים: בשנת 1904 אנו מוצאים כי מ- 2,3 מיליון הקטארים של אדמה מעובדת במצרים היו כבר 0,6 מיליון, כלומר - למעלה מרבע, מיוחדים לכותנה; וכן גם הרוסים במושבה *שלהם*, בתורכסטן; כי בדרך זו נקל להם יותר לנצח את מתחריהם מחוץ-לארץ, בדרך זו נקל יותר להטיל מונופולין על מקורות-הגלם, ליצור תאגיד טכסטיל חסכוני יותר ונושא רווחים יותר, תאגיד של ייצור ״מצורף״, בריכוז *כל* שלבי ייצור הכותנה ועיבודה ביד אחת.
גם ענייני יצוא הקפיטל מניעים לכיבוש מושבות, כי בשוק הקולוניאלי קל יותר (ואולי שם בלבד גם האפשרות היחידה) לסלק בדרכים מונופוליסטיות את היריב, להבטיח את ההזמנה לך, לבצר את ״הקשרים״ המתאימים וכו׳.
בנין-העל הלא-כלכלי, העולה וקם על יסוד הקפיטל הפיננסי, הפוליטיקה שלו, האידיאולוגיה, מגבירים את השאיפה לכיבושים קולוניאליים. ״הקפיטל הפיננסי מבקש לא חופש כי אם שלטון״, אומר הילפרדינג בצדק. וסופר צרפתי בורגני אחד בא כאילו לפתח ולהשלים את רעיונותיו של ססיל רודס שהובאו לעיל, והרי הוא כותב, כי אל הגורמים הכלכליים בפוליטיקה הקולוניאלית של ימינו יש להוסיף גם גורמים סוציאליים: ״מחמת סבך-החיים ההולך וגדל ולחצם, הלוחץ לא רק את המוני הפועלים, כי אם גם את המעמדות הבינוניים, מצטברים בכל ארצות הציוויליזציה הישנה קוצר-רוח, רוגז ,שנאה, המאיימים על שלום החברה; יש למצוא שימוש למרץ הנדחף מתוך המסלול המעמדי המסוים, יש לתת עניין לפניו מחוץ לתחום הארץ, שלא תבוא התפוצצות מבפנים״.[53]
כינן שאנו דנים בפוליטיקה הקולוניאלית של תקופת האימפריאליזם הקפיטליסטי, חייבים אנו לציין, שהקפיטל הפיננסי והפוליטיקה הבינלאומית המתאימה לו, המתבטאת במאבק המעצמות האדירות על חלוקת עולם כלכלית ופוליטית, יוצרים כמה וכמה צורות-*ביניים* של שעבוד מדיני. טיפוסיות לתקופה זו לא רק שתי קבוצות-יסוד של ארצות: אלו השולטות במושבות והמושבות עצמן, אלא גם כל מיני צורות של ארצות כפופות, שבאורח רשמי הן עצמאיות מבחינה פוליטית, אולם למעשה הן סבוכות ברשתות שעבוד פיננסי ודיפלומטי. לעיל הצבענו על אחת הצורות - מושבות-למחצה. דוגמה לצורה אחרת תשמש לנו ארגנטינה.
״אמריקה הדרומית, ובייחוד ארגנטינה, - כותב שחלצה-גוורניץ בחיבורו על האימפריאליזם הבריטי - תלויה כל-

[53] Wahl: "La France aux Colonies", 1905

כך מבחינה פיננסית בלונדון, שמן הראוי לקרוא לה מושבת-מסחר אנגלית".[54] שילדר העריך את הקפיטלים המושקעים בידי אנגליה בארגנטינה, לפי ידיעות מאת הקונסול האוסטרי-הונגרי בבואנוס-איירס לשנת 1909, בסך 3/4 8 מיליארד פראנק. לא קשה לשער, באילו קשרים חזקים זוכה בגלל זה הקפיטל הפיננסי של אנגליה - ו"ידידתו" הנאמנה, הדיפלומטיה, - קשרים עם הבורגנות של ארגנטינה, עם החוגים העומדים בראש כל חייה הכלכליים והפוליטיים.

צורה אחרת של תלות פיננסית ודיפלומטית, בצד אי-תלות פוליטית, אנו מוצאים בדוגמת פורטוגל. פורטוגל - מדינה עצמאית, ריבונית, ואולם במציאות הרי היא נתונה זה למעלה ממאתיים שנה, למן המלחמה על הירושה הספרדית (1700-1714), לשלטון-חסות של אנגליה. אנגליה הגנה עליה ועל אחוזותיה הקולוניאליות, לשם ביצור עמדתה היא, בהיאבקות עם יריבותיה, ספרד וצרפת. תמורת זה קיבלה אנגליה יתרונות מסחריים, תנאי-העדפה ליצוא סחורות וביהוד ליצוא הון לפורטוגל ולמושבותיה, אפשרות להשתמש בנמליה ובאייה, ובכן בכבלי-הטלגרף שלה וכו' וכדו'. יחסים מסוג זה בין מדינות גדולות בודדות למדינות קטנות היו מצויים תמיד, אולם בתקופת האימפריאליזם הקפיטליסטי הם נעשים שיטה כללית והם מצטרפים, כחלק, לסכום היחסים של "חלוקת העולם", נהפכים לחוליות בפעולות הקפיטל הפיננסי העולמי.

בטרם נסיים את הדיון בשאלת חלוקת העולם, עלינו עוד לציין פרט זה. הן הספרות האמריקנית, אחרי מלחמת אמריקה-ספרד, והן האנגלית, אחרי מלחמת האנגלים עם הבורים, בסוף המאה התשע-עשרה ובראשית המאה העשרים, העלו שאלה זו בגלוי ובמפורש; וכן גם הספרות הגרמנית, שהייתה "קנאית" ביותר בעקבה אחרי "האימפריאליזם הבריטי", העריכה את העובדה הזאת באורח שיטתי. אף גם בספרות הבורגנית הצרפתית הועמדה שאלה זו בצורה מפורשת ורחבה למדי, במידה שהדבר אפשרי מנקודת-השקפה בורגנית. נסתמך על ההיסטוריון דריו, שכתב את הדברים הבאים בספרו "הבעיות המדיניות והסוציאליות בסוף המאה ה- 19" (בפרק על "המעצמות הגדולות וחלוקת העולם"):

"בשנים האחרונות נתפסו כל המקומות הפנויים על פני האדמה, פרט לסין, על-ידי מעצמות אירופה ואמריקה הצפונית. מתוך כך כבר חלו בשטח זה כמה סכסוכים וחילופי-השפעה, המבשרים התפוצציות איומות יותר בעתיד הקרוב. כי יש להזדרז: אומות שלא הבטיחו עצמן עומדות בפני הסכנה שלא תקבלנה את חלקן, ולא תיטולנה חלק באותו הניצול העצום של האדמה, שיהיה אחת העובדות הממשיות ביותר במאת השנים הבאה (המאה העשרים). וזו הסיבה, שאירופה ואמריקה היו אחוזות בזמן האחרון בולמוס של התפשטות קולוניאלית, של "אימפריאליזם", שהיא התכונה האופיינית הבולטת ביותר של סוף המאה ה- 19". והמחבר מוסיף ואומר: "בחלוקת-עולם זה ברדיפה פרועה זו אחרי אוצרותיה ושווקיה הגדולים של האדמה, אין כוחן היחסי של האימפריות שנוסדו במאת-השנים הזאת, המאה ה- 19, הולם כלל וכלל את המקום שתופסות באירופה האומות אשר ייסדו את האימפריות הללו. המעצמות המכריעות באירופה, החותכות את גורלה, אינן מכריעות באותה מידה בעולם כולו ומכיוון שהעצמה הקולוניאלית, התקווה לשלוט בנכסים שעדיין לא הובאו בחשבון, תשפיע כנראה השפעה חוזרת על כוחן היחסי של מעצמות אירופה, יגרום הדבר, שהשאלה הקולוניאלית – "האימפריאליזם", לכשתרצו, - שכבר שינתה את התנאים המדיניים של אירופה גופא, תוסיף לשנותם עוד ועוד".[55]

VII. האימפריאליזם, כשלב מיוחד בקפיטליזם

עכשיו ננסה לסכם במידת-מה את האמור למעלה על-אודות האימפריאליזם. האימפריאליזם צמח ועלה כהתפתחותן והמשכן הישיר של תכונות הקפיטליזם היסודיות בכלל. אולם הקפיטליזם נעשה אימפריאליזם קפיטליסטי רק בדרגה מסוימת גבוהה מאוד בהתפתחותו, בזמן שכמה מתכונות היסוד של הקפיטליזם התחילו לקבל צורה של היפוכן, כאשר בכל נתהוו ונתגלו קווים של תקופת-מעבר מן הקפיטליזם אל מבנה כלכלי-חברתי גבוה יותר. הדבר העיקרי בתהליך זה מבחינה כלכלית - אלה המונופולים הקפיטליסטיים שבאו במקום התחרות החופשית הקפיטליסטית. התחרות החופשית היא תכונת-יסוד של הקפיטליזם ושל ייצור-הסחורות בכלל; המונופולין הוא היפוכה הגמור של התחרות החופשית, אולם זו האחרונה התחילה להיהפך לעינינו ולהיות למונופולין, בהקימה את הייצור הגדול, בדחקה את רגלי הייצור הזעיר, בהחליפה את הייצור הגדול בגדול ביותר, בהביאה את ריכוז הייצור והקפיטל לידי כך, שהמונופולין התחיל לצמוח מתוכו והוא מוסיף לגדול: קרטלים, סינדיקטים, תאגידים, והקפיטל המתמזג עמם של עשרות בנקים ההופכים במיליארדים. ובעוד שהמונופולים צצים ועולים מתוך התחרות החופשית, אין הם מסלקים אותה, אלא פועלים מעליה ובצדה, ומחוללים על-ידי כך כמה וכמה ניגודים, חיכוכים וסכסוכים חריפים וקשים ביותר. המונופולין הוא מעבר מקפיטליזם אל משטר גבוה ממנו.

לו היינו צריכים לתת הגדרה קצרה ככל האפשר לאימפריאליזם, מן הראוי היה לומר, כי האימפריאליזם הוא שלב-המונופולין בקפיטליזם. הגדרה כזו הייתה מכילה את העיקר, כי, מצד אחד, הלא הקפיטל הפיננסי הוא קפיטל בנקאי של בנקים גדולים ביותר, מועטים-מונופוליסטיים, שהתמזג עם הון האיגודים של התעשיינים; ומצד שני אין חלוקת-העולם אלא מעבר מפוליטיקה קולוניאלית, המתפשטת ללא מעצור על חבלים שלא נתפסו

[54] Schulze-Gaevernitz: "Britischer Imperialismus und Englischer Freihandel im Beginn des 20 Jahrhunderts", 1906

[55] J.-E. Driault : "Problems Politiques et Sociaux", 1907

אף בידי אחת המעצמות הקפיטליסטיות, אל פוליטיקה קולוניאלית של שליטת-מונופולין על כדור-הארץ המחולק עד גמירא.
ואולם הגדרות קצרות ביותר, אף שהן נוחות, לפי שהן מסכמות את העיקר - אין די בהן, בכל-זאת, מאחר שיש להסיק מהן במיוחד את התכונות החשובות מאוד של התופעה הדורשת הגדרה. לפיכך, גם אם אין אנו שוכחים את הערך המותנה והיחסי של כל הגדרות בכלל, שלעולם אין בכוחן להקיף את כל הקשרים רבי-הפנים של התופעה בהתפתחותה המלאה, יש להגדיר את האימפריאליזם הגדרה כזו, שתכלול חמישה סימני-יסוד אלה שלו: א) ריכוז הייצור והקפיטל, שהגיע לדרגת-התפתחות גבוהה כל-כך, שיצרה מונופולים הממלאים תפקיד מכריע בחיים הכלכליים; ב) התמזגות הקפיטל הבנקאי עם התעשייתי, והיווצרותה של אוליגרכיה פיננסית על בסיס "הקפיטל הפיננסי" הזה; ג) יצוא הקפיטל, הנבדל מיצוא הסחורות, מקבל ערך חשוב במיוחד; ד) מתהוות בריתות מונופוליסטיות בין-לאומיות של קפיטליסטים, המחלקות את העולם; ה) נסתיימה החלוקה הטריטוריאלית של העולם בידי המעצמות הקפיטליסטיות הגדולות ביותר. האימפריאליזם הוא קפיטליזם בשלב-התפתחות זה, אשר בו נוצר שלטון המונופולים והקפיטל הפיננסי, עת אשר ליצוא הקפיטל נודע ערך בולט, עת אשר התחילה חלוקת העולם בין התאגידים הבין-לאומיים ונסתיימה חלוקת כל אדמת כדור-הארץ בין הארצות הקפיטליסטיות הגדולות ביותר.
להלן עוד נראה, איך אפשר וצריך להגדיר את האימפריאליזם אחרת, בשים לב לא רק למושגים הכלכליים-הצרופים היסודיים (שבהם מצטמצמת ההגדרה שהובאה לעיל), אלא למקומו ההיסטורי של שלב זה בקפיטליזם ביחסו לקפיטליזם בכלל, או ליחס שבין האימפריאליזם ובין שני הכיוונים היסודיים בתנועת-הפועלים. כאן יש לציין מיד, שהאימפריאליזם, בתפיסה האמורה, הוא, בלי ספק, שלב מיוחד בהתפתחות הקפיטליזם. כדי לתת לקורא מושג מבוסס ככל האפשר על האימפריאליזם, השתדלנו במתכוון להביא דעות רבות ככל האפשר משל הכלכלנים *הבורגניים*, הנאלצים להודות בעובדות שבכלכלה החדשה של הקפיטליזם, עובדות שנקבעו ללא ערעור. לתכלית זו הובאו מספרים סטטיסטיים מפורטים, המראים עד לאיזה שיעור גדל הקפיטל הבנקאי וכו', במה, בעצם, התבטא המעבר מן הכמות אל האיכות, המעבר של הקפיטליזם המפותח לאימפריאליזם. ודאי שלמותר הוא לציין, כי כל הגבולות בטבע ובחברה הם יחסיים ונתונים לשינויים, ואין טעם, למשל, להתווכח ולומר כי בשנה זו וזו, או בעשור זה וזה חל ייצובו המוחלט של האימפריאליזם.
ואף-על-פי-כן יש להתווכח על הגדרת האימפריאליזם, ובראש ובראשונה יש לעורר ויכוח עם התיאורטיקן המרכסיסטי המובהק מתקופת האינטרנציונל השני, כביכול, היינו מחצי יובל השנים 1889-1914, - עם ק. קאוטסקי.
על הרעיונות היסודיים המובעים בהגדרתנו לאימפריאליזם השיג קאוטסקי בתוקף נמרץ גם בשנת 1915, ואף גם בנובמבר 1914, בהצהירו כי יש לגרוס את האימפריאליזם לא כ"פרק" או שלב משקי, אלא כפוליטיקה, לאמור, פוליטיקה מסוימת, "הרצויה ביותר" לקפיטל הפיננסי, וכי אין "לזהות" את האימפריאליזם עם "הקפיטליזם של זמננו", וכי אם נראה במושג אימפריאליזם את "כל תופעות הפוליטיקה של ימינו", - הקרטלים, הפרוטקציוניזם, שלטון הפיננסיסטים, הפוליטיקה הקולוניאלית, - תיהפך השאלה, אם האימפריאליזם הוא תוצאה הכרחית מן הקפיטליזם, ל"כפל לשון שטחי ביותר", כי אם כך, הרי "מובן, שהאימפריאליזם הוא הכרח חיוני לקפיטליזם" וכו'. אנו נדייק ביותר בהבעת רעיונו של קאוטסקי אם נביא את הגדרתו הוא את האימפריאליזם, המכוונת בפירוש כלפי עיקר הרעיונות שאנו מרצים בזה (כי ההשגות ממחנה המרכסיסטים הגרמנים, שהעלו רעיונות כאלה זה כמה וכמה שנים, ידועות לקאוטסקי מכבר כהשגות של זרם מסוים במרכסיזם).
הגדרתו של קאוטסקי אומרת:
"האימפריאליזם הוא פרי הקפיטליזם התעשייתי המפותח למאוד. הוא מתבטא בשאיפת כל אומה קפיטליסטית תעשייתית לספח אליה או לשעבד לה שטחים *חקלאיים* (ההדגשה של קאוטסקי) מרובים ככל האפשר, בלי לתת את הדעת על האומות היושבות שם".[56]
הגדרה זו לא תסכון כלל, לפי שהיא מבליטה באופן חד-צדדי, כלומר - שרירותי, רק את השאלה הלאומית בלבד (שהיא אמנם חשובה עד מאוד, הן כשלעצמה והן ביחסה לאימפריאליזם), וכורכת אותה באורח שרירותי *ומוטעה רק* בקפיטל התעשייתי שבארצות המספחות אומות אחרות, ומבליטה, שוב באורח שרירותי ומוטעה, את כיבוש החבלים החקלאיים.
האימפריאליזם הוא שאיפה לכיבושים - זו מהותו של החלק *הפוליטי* בהגדרתו של קאוטסקי. הוא נכון, אך לוקה מאוד בחסר, כי האימפריאליזם מבחינה פוליטית הוא שאיפה לאלימות ולריאקציה בכלל. ואולם אותנו מעסיק כאן הצד *הכלכלי* שבדבר, שהכניס קאוטסקי *בעצמו* בהגדרה *שלו*. השגיאות שבהגדרת קאוטסקי מנקרות את העין. לא הקפיטל התעשייתי הוא האופייני לאימפריאליזם, כי אם הפיננסי. לא מקרה הוא, שדווקא התפתחותו המהירה ביותר של הקפיטל הפיננסי בצרפת, בעת ובעונה אחת עם החלשת הקפיטל התעשייתי, היא שגרמה, למן שנות השמונים של המאה הקודמת, החרפה יתירה של הפוליטיקה הכיבושית (הקולוניאלית). אופיינית דווקא לאימפריאליזם השאיפה לא רק לכיבושם של שטחים חקלאיים *בלבד*, אלא אף של שטחים תעשייתיים ביותר (תאבונה של גרמניה לבלגיה, של צרפת ללוטרינגיה), כי, ראשית, חלוקת-כדור-הארץ המוגמרת מאלצת, בשעת *שינויים - בחלוקה*, לשלוח יד *לכל* שטחים שהם; שנית, לגבי האימפריאליזם חשובה תחרותן של כמה מעצמות גדולות בשאיפתן לשלטון-בכורה, היינו - לתפיסת ארצות לא אך לצרכיהן אלא כדי להחליש את היריב ולחתור תחת ההגמוניה *שלו* (בלגיה חשובה בייחוד לגרמניה, כנקודת-משען נגד אנגליה; בגדד חשובה לאנגליה כנקודת-משען נגד גרמניה וכו').
קאוטסקי מסתמך בייחוד - ולא אחת - על האנגלים, שכאילו קבעו את הוראתה הפוליטית הטהורה של המילה

[56] "Die Neue Zeit" מיום 11 בספטמבר, 1914

אימפריאליזם במשמעות זו שנתן לה הוא, קאוטסקי .והרי לפנינו איש אנגלי, הובסון, שהוציא לאור, בשנת 1902, חיבור בשם "אימפריאליזם", ובו אנו קוראים:

"האימפריאליזם החדש נבדל מן הישן, ראשית, בזה, שבמקום שאיפותיה של אימפריה אחת, ההולכת ומתפשטת, הוא מעלה, להלכה ולמעשה, אימפריות מתחרות, שכל אחת מהן פועלת מתוך אותם המאוויים להתרחבות פוליטית ולהפקת תועלת מסחרית; שנית - הוא מצטיין בשליטתם של האינטרסים הפיננסיים, או הנוגעים בהשקעת הון, על האינטרסים המסחריים".

אנו רואים כי לאמיתו של דבר לא צדק קאוטסקי בשום פנים בהסתמכו על האנגלים בכלל (אולי יכול היה להסתמך על האימפריאליסטים האנגלים הוולגריים או על סנגוריו המפורשים של האימפריאליזם). אנו רואים, שקאוטסקי, הטוען כי הוא מוסיף להגן על המרכסיזם, צועד למעשה צעד לאחור לעומת הובסון *הסוציאל-ליברל*, העומד *בצורה נכונה יותר* על שתי התכונות "ההיסטוריות-הממשיות" של האימפריאליזם החדש (קאוטסקי בהגדרתו מתקלס בהחלט בממשות ההיסטורית!): א) התחרותם של *כמה* אימפריאליזמים; ב) יתרונו של הפיננסיסט על הסוחר. אך אם המדובר הוא בעיקר על כך, שארץ-תעשייה כובשת ארץ חקלאית, הרי מובלט בזה התפקיד המכריע של הסוחר.

הגדרתו של קאוטסקי לא זו בלבד שהיא אינה נכונה ואינה מרכסיסטית, אלא שהיא משמשת מסד למערכת-דעות שלמה, הפורשות בתכלית הן מן ההלכה המרכסיסטית והן מן הפרקטיקה המרכסיסטית, אשר על כך עוד ידובר להלן. אין כל ממש בויכוח על המלים, שעורר קאוטסקי: אם יש לקרוא אימפריאליזם לדרגה החדשה של הקפיטליזם, או יש לקרוא לו דרגת הקפיטל הפיננסי. קראו לכך כרצונכם; אין כל הבדל בדבר. העיקר הוא, שקאוטסקי מפריד בין הפוליטיקה של האימפריאליזם לבין הכלכלה שלו, בדברו על הסיפוחים כעל פוליטיקה "רצויה ביותר" לקפיטל הפיננסי, ובהקבילו לעומתה פוליטיקה בורגנית אחרת, האפשרית כביכול, על אותו הבסיס של הקפיטל הפיננסי. לפי זה יוצא, שהמונופולים בכלכלה ייתכנו בעת ובעונה אחת עם אורח-פעולה לא מונופוליסטי, לא אלים, לא כובש, בפוליטיקה. יוצא, שהחלוקה הטריטוריאלית של העולם, שהושלמה בדיוק בתקופת הקפיטל הפיננסי, והמשמשת יסוד לתכונתן המיוחדת של צורות-התחרות הנוכחיות בין המדינות הקפיטליסטיות הגדולות ביותר, תיתכן יחד עם פוליטיקה לא-אימפריאליסטית. והרי זה טשטוש הסתירות השורשיות ביותר שבדרגה החדשה של הקפיטליזם, נטילת עוקצן, תחת לחשוף את עומקן; הרי זה רפורמיזם בורגני תחת מרכסיזם.

קאוטסקי מתווכח עם קונוב, הסנגור הגרמני לאימפריאליזם ולכיבושים, שהלך-מחשבתו הוא ציני ותפל, לאמור: האימפריאליזם הוא הקפיטליזם של ימינו; התפתחות הקפיטליזם היא בלתי-נמנעת והיא תופעה פרוגרסיבית; אמור מעתה, שהאימפריאליזם הוא פרוגרסיבי; הרי שיש להתרפס לפני האימפריאליזם ולפאר את שמו! משהו מעין אותה הקריקטורה, שהיו מציירים "הנרודניקים" הרוסים בגנותם של המרכסיסטים הרוסים בשנים 1894-1895: לאמור, מאחר שהמרכסיסטים סבורים כי הקפיטליזם ברוסיה הוא בלתי-נמנע והנהו תופעה פרוגרסיבית, הרי שעליהם לפתוח בית-מרזח ולהתחיל בטיפוח הקפיטליזם. קאוטסקי משיב לקונוב: לאו, האימפריאליזם איננו הקפיטליזם של ימינו, כי אם אחת מצורות הפוליטיקה של הקפיטליזם בימינו, ויכולים וצריכים אנו להילחם בפוליטיקה זו, להילחם באימפריאליזם, בסיפוחים וכו'.

התגובה נראית הגונה למדי, ואילו למעשה אינה אלא הטפה דקה יותר, מצועפת יותר (ומשום כך מסוכנת יותר) להשלמה עם האימפריאליזם, כי "המאבק" עם הפוליטיקה של התאגידים והבנקים, שאינה נוגעת ביסודות הכלכלה של התאגידים והבנקים, אינו, בעצם, אלא רפורמיזם ופציפיזם בורגני, אינו אלא בגדר משאלות טובות ותמימות. להתעלם מן הסתירות הקיימות, להסיח את הדעת מן החשובות שבהן, תחת לחשוף אותן לכל עומקן - הנה זוהי התיאוריה של קאוטסקי, שאין כל דבר בינה לבין המרכסיזם. ומובן, ש"תיאוריה" כזו משמשת רק להגנת רעיון האחדות עם הקונובים!

מבחינה כלכלית טהורה, - סובר קאוטסקי, - אין זה מן הנמנע, שהקפיטליזם יידע עוד שלב חדש: העברת המדיניות של הקרטלים למדיניות-החוץ, שלב של "אולטרה-אימפריאליזם"[57], כלומר - יש "לבחון את האפשרות, שהמדיניות האימפריאליסטית הנוכחית תידחה מפני מדיניות חדשה, אולטרה-אימפריאליסטית, המביאה במקום המלחמה ההדדית של הקפיטלים הפיננסיים הלאומיים את הניצול המשותף של העולם על-ידי הקפיטל הפיננסי הבינלאומי המאוחד".[58]

על אותה "תיאוריה של אולטרה-אימפריאליזם" עוד נצטרך לעמוד להלן, כדי להראות, באיזו מידה היא פורשת לגמרי ולחלוטין מן המרכסיזם. כאן - בהתאם לתכנית הכללית של המסה הזאת - עלינו להציץ בעובדות הכלכליות המדויקות הנוגעות בשאלה זו. האם "מבחינה כלכלית טהורה", "האולטרה-אימפריאליזם" הוא בגדר האפשר, או שאלו הם אולטרה-הבלים?

אם נראה את "הבחינה הכלכלית-הטהורה" כהפשטה "טהורה", הרי כל מה שאפשר לומר יתמצה בהנחה זו: ההתפתחות מוליכה אל מונופולים, הווה אומר, אל מונופול עולמי אחד, אל תאגיד עולמי אחד. דבר זה אינו מוטל בספק, אבל הרי זה גם מחוסר כל מובן, הרי זה בדומה להנחה, ש"ההתפתחות מוליכה" אל ייצור מצרכי מזון במעבדות. במובן זה אין "התיאוריה" בדבר אולטרה-אימפריאליזם אלא דברי-הבאי, בדומה ל"תיאוריה בדבר אולטרה-חקלאות" לשעבר.

אך אם אנו מדברים על התנאים "הכלכליים-הטהורים" של תקופת הקפיטל הפיננסי, כעל תקופה היסטורית-מפורשת שבראשית המאה העשרים, הרי התשובה הטובה ביותר להפשטות המתות של ה"אולטרה-אימפריאליזם" (המשמשות אך ורק למטרה ריאקציונית ביותר - להסחת הדעת מעומק הסתירות שבעיין) היא:

---

[57] "Die Neue Zeit",1914

[58] "Die Neue Zeit" מיום ה- 30.4.1915

להקביל לעומתן את המציאות הכלכלית הממשית של המשק העולמי בימינו. הדיבורים הנבובים של קאוטסקי על אולטרה-אימפריאליזם מעודדים, דרך אגב, אותו רעיון מוטעה ביותר היוצק מים על גלגלי הטחנה של סנגורי האימפריאליזם, הרעיון, שכאילו שלטון הקפיטל הפיננסי *מחליש* את ההדורים והסתירות בתוך המשק העולמי, בעוד שלמעשה הוא *מגביר* אותם.[xxxi]
ר. קלוור בספר לא-גדול שלו "מבוא למשק העולמי"[59], ניסה לסכם את הידיעות העיקריות הכלכליות-הטהורות, המאפשרות לתאר בעליל את יחסי-הגומלין בקרב המשק העולמי על גבול המאות התשע-עשרה והעשרים. הוא מחלק את העולם כולו לחמישה "חבלים משקיים עיקריים":
א) חבל אירופה התיכונה (כל אירופה, חוץ מרוסיה ואנגליה); ב) חבל בריטניה; ג) חבל רוסיה; ד) חבל מזרח-אסיה; ה) וחבל אמריקה, בכללו את המושבות בתוך "חבלי" אותן המדינות אשר להן המושבות שייכות, ו"בהניחו מן הצד" ארצות מועטות, שלא חולקו בין החבלים, כגון פרס, אפגניסטן, ערב באסיה, מרוקו וחבש באפריקה וכיו"ב.
הנה, בקיצור, הידיעות הכלכליות על החבלים האלה:

החבלים המשקיים העיקריים בעולם	השטח (מיליוני קמ"ר)	אוכלוסים (מיליונים)	דרכי התחבורה: מסילות ברזל (אלפי ק"מ)	דרכי התחבורה: צי הסוחר (מיליוני טונות)	המסחר יבוא ויצוא יחד (מיליארדי מארק)	התעשייה, תפוקת: פחם אבן (מיליוני טונות)	התעשייה, תפוקת: ברזל יצוק (מיליוני טונות)	מספר הנולים בתעשיית הכותנה (מיליונים)
א. אירופה התיכונה[60]	27,6 (23,6)	388 (146)	204	8	41	251	15	26
ב. בריטניה	28,9 (28,6)	398 (355)	140	11	25	249	9	51
ג. רוסיה	22	131	63	1	3	16	3	7
ד. מזרח-אסיה	12	389	8	1	2	8	0,02	2
ה. אמריקה	30	148	379	6	14	245	14	19

אנו רואים כאן שלושה חבלים, שהקפיטליזם הגיע שם להתפתחות גבוהה (התפתחות רבה הן של דרכי-התחבורה, הן של המסחר והן של התעשייה): חבל אירופה התיכונה, חבל בריטניה וחבל אמריקה. בכללם שלוש מדינות השולטות בעולם: גרמניה, אנגליה, ארצות-הברית. התחרות האימפריאליסטית וההיאבקות ביניהן החריפו מאוד, לפי שהחבל אשר לגרמניה הוא קטן מאוד ומושבותיה מועטות: התהוותה של "אירופה התיכונה" היא עדיין עניין לעתיד והיא באה לעולם אגב מאבק נואש. לפי שעה, זה סימנה של אירופה כולה - התפצלות פוליטית. ואילו בחבל הבריטי ובאמריקני יש, להיפך, ריכוז פוליטי, ועם זה אי-התאמה עצומה בין המושבות רחבות-הידיים של האחת ובין אלו האפסיות - של האחרת. המאבק על אמריקה הדרומית מחריף והולך.
שני חבלים מצוינים בהתפתחות רפויה של הקפיטליזם - חבל רוסיה וחבל מזרח-אסיה. בראשון - צפיפות-האוכלוסין קלושה מאוד, בשני - הצפיפות רבה ביותר; בראשון - גדול הריכוז הפוליטי, בשני - הוא נעדר כל-עיקר. אך זה הוחל בחלוקת סין, והמאבק עליה בין יפן, ארצות-הברית וכו' הולך ומחריף.
עתה הקבילו-נא לעומת המציאות הזאת - של תנאים כלכליים ופוליטיים מגוונים ביותר, של אי-התאמה גמורה במהירות גידולן של ארצות שונות, של מאבק פרוע בין המדינות האימפריאליסטיות, - הקבילו נא לעומת המציאות הזאת את משל-האגדה הנואל של קאוטסקי בדבר אולטרה-אימפריאליזם ב"דרך שלום". האין זה ניסיון ריאקציוני של זעיר-בורגני נפחד להסתתר מעין המציאות האיומה? האם הקרטלים הבינלאומיים, הנראים לקאוטסקי כניצנים של "אולטרה-אימפריאליזם", (כשם ש"אפשר" להכריז על ייצור גלולות במעבדה כעל ניצנים של אולטרה-חקלאית), אינם משמשים לנו דוגמה לחלוקת-העולם ו"לחלוקתו החדשה", למעבר מחלוקה בדרך-שלום לחלוקה שלא בדרך שלום ולהיפך? האם הקפיטל הפיננסי של אמריקה ושל אחרים, שעסק בחלוקת העולם כולו בדרך שלום, בהשתתפותה של גרמניה, כגון, למשל, בסינדיקט הבינלאומי לפסי-ברזל, או בתאגיד הבינלאומי של הספנות המסחרית, האם לא ישוב עתה *לחלק מחדש* את העולם על יסוד יחסי-כוחות חדשים, המשתנים *לא* בדרך-שלום כלל?
הקפיטל הפיננסי והתאגידים אינם מחלישים, אלא מגבירים את ההבדלים במהירות גידולם של חלקים שונים במשק העולמי. ומאחר שיחסי הכוחות נשתנו היכן יימצא אפוא, *במשטר הקפיטליזם*, פתרון לסתירות, שלא על-ידי *הכוח*? מספרים מדויקים ביותר על מהירותו השונה של גידול הקפיטליזם והקפיטל הפיננסי בכל המשק העולמי יש לנו בסטטיסטיקה של מסילות-הברזל[61]. בעשרות-השנים האחרונות של ההתפתחות האימפריאליסטית נשתנה אורך מסילות-הברזל, בצורה זו[xxxii]:

מסילות-הברזל
(אלפי ק"מ)

---

[59] R. Calwer : "Einfuehrung in die Weltwirtschaft", 1906
[60] **בסוגריים - השטח והאוכלוסים של המושבות**
[61] Stat. Jahrbuch für das Deutsche Reich, 1915, Archiv für Eisenbahnwesen, 1882

	1890		1913		+	
אירופה	224		346		+122	
ארה״ב של אמריקה	268		411		+143	
כל המושבות	82	}	210	}	+128	}
מדינות עצמאיות וחצי-עצמאיות באסיה ובאמריקה	43	125	137	347	+94	+222
ס״הכ	617		1104			

התפתחות מסילות-הברזל הייתה, אפוא, מהירה ביותר במושבות ובמדינות אסיה ואמריקה העצמאיות (והעצמאיות-למחצה). ידוע, שהקפיטל הפיננסי של 4-5 המדינות הקפיטליסטיות הגדולות ביותר מושל כאן ממשל גמור. מאתיים אלף קילומטר של מסילות-ברזל חדשות במושבות ובשאר ארצות אסיה ואמריקה - פירושן, למעלה מ- 40 מיליארד מארק של השקעת-הון חדשה בתנאים נוחים ביותר, בערובות מיוחדות להכנסה, בצירוף הזמנות נושאות-רווחים לבתי-חרושת לפלדה וכו׳ וכדו׳.
מהיר ביותר גידול הקפיטליזם במושבות ובארצות שמעבר לאוקיינוס. ביניהן צצות ועולות מעצמות אימפריאליסטיות *חדשות* (יפן). המאבק בין האימפריאליזמים העולמיים מחריף. גדל ועולה המס, שנוטל הקפיטל הפיננסי מן המפעלים הקולוניאליים ומאלה שמעבר לאוקיינוס, המכניסים ביותר. בחלוקת ה״שלל״ הזה נופל חלק גדול ביותר בידי ארצות, שלא תמיד הן עומדות במקום ראשון מבחינת מהירות ההתפתחות של כוחות הייצור. במעצמות הגדולות ביותר, יחד עם מושבותיהן, היה אורך מסילות הברזל כדלקמן :

(אלפי ק״מ)

	1890	1913	+
ארה״ב של אמריקה	268	413	+145
האימפריה הבריטית	107	208	+101
רוסיה	32	78	+46
גרמניה	43	68	+25
צרפת	41	63	+22
ס״הכ ב- 5 המעצמות	491	830	+339

* fuer Archiv ,1915 ,Reich deutsche das fuer Jahrbuch 8181 1882. ,Eisenbahnxvesen

ובכן, קרוב ל- 80% של כל אורך מסילות-הברזל מרוכזים ב- 5 המעצמות הגדולות ביותר. אולם ריכוז *הבעלות* על המסילות האלו, ריכוז הקפיטל הפיננסי גדול מזה לאין-ערוך, כי, למשל, מיליונרים אנגלים וצרפתים מחזיקים בידיהם כמות עצומה של מניות ואגרות-חוב של מסילות-ברזל אמריקניות, רוסיות ואחרות.
בזכות מושבותיה הגדילה אנגליה את רשת מסילות-הברזל "שלה" ב- 100 אלף קילומטר, פי ארבעה מאשר גרמניה. עם זה ידוע, שהתפתחות כוחות-הייצור *של* גרמניה, ובייחוד התפתחות ייצור הפחם והברזל, הייתה באותו זמן בקצב נמרץ יותר לאין-ערוך מאשר באנגליה, כל שכן מאשר בצרפת וברוסיה. בשנת 1892 ייצרה גרמניה 4,9 מיליון טונות ברזל יצוק, לעומת 6,8 שיוצרו באנגליה; ואילו בשנת 1912 כבר ייצרה גרמניה 17,6 מיליון לעומת 9,0 , כלומר יתרון עצום על אנגליה[62]! ויש לשאול אפוא, מה אמצעי אחר, מלבד מלחמה, יכול להיות *על קרקע הקפיטליזם*, כדי לסלק את אי-ההתאמה בין התפתחות כוחות-הייצור לבין הצבר הקפיטל, מצד אחד, ולבין חלוקת המושבות ו"תחומי ההשפעה" בשביל הקפיטל הפיננסי, מצד שני?

VIII. הטפילות של הקפיטליזם וריקבונו

עוד עלינו לעמוד עכשיו על צד חשוב אחד באימפריאליזם, שברוב הדיונים בנושא זה אין מעריכים אותו למדי, על-הרוב. אחד מחסרונותיו של הילפרדינג המרכסיסט הוא, שהוא עשה צעד אחורנית לעומת הובסון שאינו מרכסיסט. אנו מתכוונים לטפילות, האופיינית לאימפריאליזם.
ראינו, שהמונופולין הוא היסוד הכלכלי העמוק ביותר של האימפריאליזם. זהו מונופולין קפיטליסטי, כלומר - שהוא צמח ועלה מתוך הקפיטליזם, והוא שרוי במסגרת הכללית של הקפיטליזם, של ייצור הסחורות, של התחרות, מתוך ניגוד מתמיד למסגרת הכללית הזאת, ניגוד ללא מוצא. עם זה, הריהו מוליד בהכרח, ככל מונופולין, שאיפה לקיפאון ולריקבון. במידה שנקבעים, ולו גם למשך זמן-מה, מחירי-מונופולין, בה במידה נעלמים, עד לגבול מסוים, הגורמים המניעים לקידמה טכנית, ותוך כך גם לכל קידמה אחרת, לכל תנועת התקדמות ובה במידה נוצרת, כמו-כן, אפשרות *כלכלית* לעכב באורח מלאכותי. את הקידמה הטכנית. למשל: איש אחד באמריקה, אואנס שמו המציא מכונה לעשיית בקבוקים, המחוללת מהפכה בייצור הבקבוקים. הקרטל הגרמני של מייצרי הבקבוקים קונה את הפטנטים של אואנס וגונז אותם, מעכב את שימושם. אמנם, המונופולין במשטר הקפיטליזם לעולם לא יוכל למנוע לחלוטין ולמשך ימים רבים מאוד כל תחרות מצד השוק העולמי (כאן, אגב, אחת הסיבות לתפלות התיאוריה של אולטרה-אימפריאליזם). אמנם, האפשרות להפחית את הוצאות-הייצור ולהעלות את הרווחים על-ידי שכלולים טכניים פועלת לטובת השינויים. אולם *המגמה* לקיפאון ולריקבון, המיוחדת למונופולין, מוסיפה לפעול גם היא, והיא המכרעת בענפי-תעשייה בודדים, בארצות בודדות, למשך פרקי-זמן מסוימים.
המונופולין בבעלות על מושבות נרחבות ביותר, עשירות או שוכנות במיקום נוח, אף הוא פועל באותה מגמה.
ועוד. האימפריאליזם הוא הצבר עצום של קפיטל-ממון בארצות מועטות, - הון, המגיע, כפי שראינו, לסך של - 150-100 מיליארד פראנק בניירות-ערך. מכאן הריבוי הבלתי-שכיח של מעמד אנשים, או, יותר נכון, של שכבת אנשים החיים על הרנטה, כלומר - אנשים המתפרנסים מ"גזירת קופונים", אנשים המובדלים מכל השתתפות באיזה מפעל שהוא, אנשים שאומנותם - הבטלה. יצוא הקפיטל, אחד היסודות הכלכליים העיקריים של האימפריאליזם, מגביר עוד יותר את ניתוקה הגמור של שדרת אנשי-הרנטה מן הייצור, טובע חותם של טפילות על כל הארץ המתפרנסת מניצול העבודה של כמה מושבות וארצות שמעבר לאוקיינוס.
"בשנת 1893, - כותב הובסון, - הגיע הקפיטל הבריטי המושקע בחוץ-לארץ לכדי 15% מכל עושרה של הממלכה המאוחדת". כאן נציין, שבשנת 1915 הוכפל הקפיטל הזה כמעט פי שניים ומחצה. "האימפריאליזם האגרסיבי - אנו קוראים להלן אצל הובסון, - העולה ביוקר רב כל-כך למשלמי המסים, וחשיבותו לגבי איש-התעשייה והסוחר מועטה כל-כך... הוא מקור רווחים גדולים לקפיטליסט, המבקש מקום-השקעה לקפיטל שלו". (באנגלית מתבטא מושג זה במלה אחת : "אינווסטור - "משקיע", איש-הרנטה)...
"כל ההכנסה השנתית שמקבלת בריטניה-הגדולה מכל סחר-החוץ שלה ומסחרה הקולוניאלי, מן היבוא והיצוא, נאמד על-ידי הסטטיסטיקן גיפן בסך 18 מיליון לירות סטרלינג (170 מיליון רובל, בקירוב) לשנת 1899, אם נחשוב לפי שיעור של % 2 1/2 לכל המחזור בסך 800 מיליון לי"ש". אף כי סכום גדול הוא, בכל-זאת אין בו כדי להסביר את מהות האימפריאליזם התוקפני של בריטניה-הגדולה. ואולם אימפריאליזם זה מוסבר על-ידי הסך של 100-90 מיליון לי"ש, זה סכום הרווח מן הקפיטל "המושקע", הרווח של שדרת אנשי-הרנטה.
הרווח של אנשי הרנטה עולה *פי חמישה* על הרווח מסחר החוץ "בארץ-המסחר" המובהקת ביותר בעולם! הנה כאן מהות האימפריאליזם והטפילות האימפריאליסטית.

המושג: "מדינה-רנטאית" (Rentnerstaat), או מדינה מלווה-בריבית נעשה משום כך רווח ומקובל בספרות הכלכלית על-אודות האימפריאליזם. העולם נתחלק לקומץ מדינות מלוות-בריבית ולרוב עצום של מדינות חייבות. "בין השקעות-ההון בחוץ-לארץ - כותב שולצה-גוורניץ, - תופסות מקום ראשון ההשקעות בארצות

---

[62] ראה גם Edgar Crammond. "The Economic Relations of the British and German Empires", "Journal of the Royal Statistical Society", 1914, July, pp. 777 ss. (אדגר קרמונד. "היחסים הכלכליים בין האימפריה הבריטית לגרמנית" ב "כתב העת של החברה הסטטיסטית המלכותית", 1914, יולי, עמ' 777)

תלויות מבחינה פוליטית או בעלות-ברית: אנגליה מלווה למצרים, ליפן, לסין, לאמריקה הדרומית. צי-המלחמה שלה משמש בשעת-הדחק בבחינת גובה מטעם בית-הדין. כוחה המדיני של אנגליה מגן עליה מפני התמרמרותם של החייבים".
סרטוריוס פון וולטרסהאוזן, בחיבורו "השיטה הכלכלית של השקעות-הון בחו"ל", מביא כדוגמה של "מדינה-רנטאית" את הולנד, ומציין כי כך הולכות ונהיות כיום גם אנגליה וצרפת. שילדר סבור, שחמש מדינות של תעשייה הן "ארצות-מלוות מפורשות": אנגליה, צרפת, גרמניה, בלגיה ושוויצריה. את הולנד אינו מונה בין אלה, משום שהיא "דלת תעשייה". ארצות-הברית אינן מלוות אלא לאמריקה.
"אנגליה - כותב שולצה-גוורניץ - גדלה וחורגת ממסגרת של מדינת-תעשייה למסגרת של מדינה-מלווה. עם כל הגידול המוחלט של הייצור התעשייתי ושל היצוא התעשייתי, אנו מוצאים כי ההכנסות מריבית ומדיווידנדים, מהנפקות, מעמלות ומספסרות, ערכן היחסי בשביל כל המשק הלאומי גדל ועולה. לפי דעתי, עובדה זו היא-היא שמשמשת בסיס כלכלי לעליה האימפריאליסטית. המלווה קשור בלווה קשר אמיץ יותר מאשר המוכר בקונה".
בנוגע לגרמניה כתב א. לנסבורג, המו"ל של כתב העת הברלינאי "הבנק", בשנת 1911, במאמרו "גרמניה - מדינה רנטאית" את הדברים הבאים: "בגרמניה נוטים לחייך ברצון על הנטייה המורגשת בצרפת להפוך לשואפי-רנטה. אך האנשים שוכחים בשעת כך, כי במידה שהדבר נוגע לבורגנות, הולכים ונעשים התנאים בגרמניה דומים לאלה שבצרפת".
מדינה רנטאית היא מדינה של קפיטליזם טפילי, מרקיב, ומן הנמנע הוא שעובדה זו לא תשתקף הן בכל התנאים הפוליטיים-הסוציאליים שבאותן הארצות בכלל, והן בשני הזרמים היסודיים בתנועת-הפועלים בפרט. כדי להוכיח דבר זה באורח מוחשי ביותר, ככל האפשר, ניתן את רשות-הדיבור להובסון, "הבטוח" ביותר כעד, לפי שאין לחשוד בו במשוא-פנים ל"אדיקות מרכסיסטית", ומצד שני הרי הוא - אנגלי, המכיר יפה את מצב העניינים בארץ העשירה ביותר הן במושבות, הן בקפיטל פיננסי והן בניסיון האימפריאליסטי.
הובסון, הנתון לרושם החי של מלחמת האנגלים עם הבורים, מתאר את הקשר שבין האימפריאליזם לבין האינטרסים של "הפיננסיסטים", את גידול רווחיהם מעבודות-קבלנות, אספקה וכו', וכך הוא כותב: "מכווני הפוליטיקה הטפילית המפורשת הזאת הם הקפיטליסטים; אולם אותם המניעים עצמם פועלים גם על שכבות-פועלים מיוחדות. בערים רבות תלויים ענפי-התעשייה החשובים ביותר בהזמנות ממשלתיות; האימפריאליזם של מרכזי תעשיית המתכת והספנות תלוי במידה לא-מעטה בעובדה זו; גורמים משני סוגים החלישו, לדעת המחבר, את כוחן של האימפריות הישנות:
א) "טפילות כלכלית"; ב) הרכבת הצבא מקרב העמים המשועבדים. "הגורם הראשון הוא מנהג הטפילות הכלכלית, כאשר המדינה מנצלת את מושבותיה, את הפרובינציות שלה ואת הארצות התלויות בה, כדי להעשיר את המעמד השליט בה, וכדי לשחד את מעמדותיה הנמוכים, שיוסיפו להיות שקטים". נוסיף מצדנו, כי לשם אפשרות כלכלית של שיחוד כזה, בכל צורה שהוא נעשה, יש הכרח של רווח מונופוליסטי גבוה.
בנוגע לגורם השני כותב הובסון: "אחד הסממנים המוזרים ביותר לעיוורונו של האימפריאליזם הוא אותו חוסר-דאגה של בריטניה-הגדולה, צרפת ושאר אומות אימפריאליסטיות, באחזן בדרך זו. בריטניה-הגדולה הפליגה-הרחיקה יותר מכולן. רוב הקרבות שבעזרתם כבשנו את הקיסרות ההודית שלנו, נעשו על ידי צבאותינו מילידי הארץ; בהודו, וכן במצרים בזמן האחרון, נמצאים צבאות-קבע גדולים בפיקודם של בריטים; כמעט כל המלחמות, שבעקבותיהן כבשנו את אפריקה, פרט לחלקה הדרומי, נעשו בשבילנו על-ידי ילידי המקום".
הסיכוי לחלוקת סין מעיר אצל הובסון הערכה כלכלית כזו:
"רובה של אירופה המערבית עלול לקבל אז אותה צורה ותכונה שאנו מוצאים כיום בחלקים של הארצות הללו: דרום אנגליה, הריוויירה, מקומות באיטליה ובשוויצריה המיושבים על-ידי אנשים עשירים והמבוקרים ביותר על-ידי תיירים. היינו: קומץ מועט של אריסטוקרטים עשירים, המקבלים דיווידנדים וקצבה מן המזרח הרחוק, ועמם קבוצה גדולה יותר של פקידים מקצועיים וסוחרים, ומספר גדול עוד יותר של משרתי-בית ופועלים בתעשיית-ההובלה ובתעשייה המשלימה עיבוד המוצרים. ענפי התעשייה העיקריים ייעלמו ומצרכי-המזון להמונים וחצאי-המוצרים להמונים יהיו זורמים, כמס, מאסיה ומאפריקה... כאלה הן האפשרויות שפותחת לפנינו ברית רחבה של מדינות-המערב, פדרציה אירופית של המעצמות הגדולות: לא זו בלבד, שהיא לא תניע קדימה את מפעל הציוויליזציה העולמית, אלא שהיא עלולה לשאת עמה סכנה עצומה של טפילות מערבית: לייחד קבוצה של אומות-תעשייה מתקדמות, שמעמדותיהן העליונים מקבלים מס גדול מאסיה ומאפריקה, והם מכלכלים בעזרת המס הזה המוני פקידים ומשרתים מאולפים, שלא עוד עסוקים הם בייצור מוצרים-בהמון בחקלאות ובתעשייה, כי אם בשירות פרטי או בעבודת-תעשייה ממדרגה שנייה, בפיקוחה של אריסטוקרטיה פיננסית חדשה. אלה שמוכנים לדחות מעליהם תיאוריה כזו" (ומן הראוי היה לאמור: סיכויים כאלה) "בהיותם סבורים כי אינה ראויה לשימת-לב, יעיינו-נא בתנאים הכלכליים והסוציאליים שבאותם הגלילות בדרום-אנגליה כיום, שכבר הובאו לידי מצב כזה. יחשבו-נא, לידי איזה רוחב-מידות הייתה שיטה זו עלולה להגיע, אילו שועבדה סין לפיקוח כלכלי של קבוצת אנשי-הון כזו, "משקיעי-קפיטל", של משרתיהם הפוליטיים ומשרתיהם בתעשייה ובמסחר, הסוחטים רווחים מן המאגר הפוטנציאלי הגדול ביותר, שכמותו לא ידע העולם מימיו כדי לצרוך את הרווחים האלה באירופה. ודאי, המצב הוא מורכב ביותר, קשה ביותר לשער מראש את משחק הכוחות העולמיים, מכדי שאפשר יהיה לפרש את העתיד, כך או אחרת, בכיוון אחו בלבד, בצורה שתתקבל מאוד על הדעת. אותן ההשפעות המכוונות כיום את האימפריאליזם של אירופה המערבית, נעות במגמה זו ואם לא תיתקלנה בפעולה-שכנגד, אם לא תיספחנה לצד אחר, הרי הן פועלות בכיוון של השלמת התהליך בצורה זו".[63]
אכן, צדק המחבר בהחלט: *לולא* נתקלו כוחות האימפריאליזם בפעולה-שכנגד, היו מביאים אמנם לידי כך. ערכן

---

[63] Hobson, עמ' 103, 205, 144, 335, 386

של "ארצות-הברית של אירופה" במסגרת האימפריאליסטית של ימינו הוערך פה כנכון. רק מן הראוי היה להוסיף, שגם *בתוכה* של תנועת-הפועלים "פועלים" האופורטוניסטים - שניצחו עכשיו לזמן-*מה* ברוב הארצות, - בכיוון כזה ממש, באורח שיטתי ובלי לסטות ממנו. האימפריאליזם, שפירושו חלוקת-העולם וניצול לא רק של סין בלבד, ניצול שמביא רווחים גבוהים-מונופוליסטיים לארצות אחדות עשירות ביותר, יוצר אפשרות כלכלית לשחד את השדרות העליונות של הפרולטריון ובזאת הוא מזין, מעצב ומחזק את האופורטוניזם. רק אין להסיח את הדעת מאותם הכוחות הפועלים כנגד האימפריאליזם בכלל וכנגד האופורטוניזם בפרט, כוחות שהסוציאל-ליברל הובסון לא ראה אותם, כמובן.

האופורטוניסט הגרמני גרהרד הילדברנד, שהוצא בשעתו מן המפלגה בגלל הגנתו על האימפריאליזם, וכיום יכול היה להיות מנהיג בזו המפלגה, המכונה המפלגה "הסוציאל-דמוקרטית" של גרמניה, משלים יפה את הובסון בהטיפו ל"ארצות-הברית של אירופה המערבית" (בלי רוסיה) לשם פעולות "משותפות"... נגד הכושים האפריקנים, נגד "התנועה האיסלמית הגדולה", להחזקת "צבא וצי חזק" נגד הקואליציה "היפנית-הסינית"[64] וכו'.

תיאור "האימפריאליזם הבריטי" אצל שולצה-גוורניץ מראה לנו אותן התכונות של הטפילות. ההכנסה הלאומית של אנגליה הוכפלה, בקירוב, למן שנת 1865 עד 1898, וההכנסה מחוץ-לארץ גדלה במשך הזמן הזה *פי תשעה*. אם "זכותו" של האימפריאליזם היא "חינוך האיש הכושי לעמל" (פטור בלי כפיה אי-אפשר...), הרי "סכנתו" של האימפריאליזם היא ש"אירופה תטיל את עמל-הגוף - תחילה את העבודה בחקלאות ובמחצבים, ואחרי כן גם את עבודת-התעשייה הגסה יותר - על שכם האנושות כהת-העור, והיא עצמה תשקוט בתפקיד של רנטאית, כשהיא מכינה אולי על ידי כך את האמנציפציה הכלכלית של הגזעים האדומים והשחורים, ואחרי-כן גם את האמנציפציה הפוליטית של אלה.

החלק הגדול ביותר של האדמה באנגליה הולך וניטל מן הייצור החקלאי ומשמש לספורט, לספק שעשועים לעשירים. על סקוטלנד - המקום האריסטוקרטי ביותר לציד ולספורט אחר, - אומרים שהיא ניזונה מן העבר וממר קרנגי (המיליארדר האמריקני). על תחרויות-מירוץ ועל ציד-שועלים בלבד מוציאה אנגליה 14 מיליון לי"ש לשנה. מספר האנשים החיים על הרנטה באנגליה הוא קרוב למיליון אחד. אחוז האוכלוסייה המייצרת הולך ויורד:

	אוכלוסיית אנגליה (מיליונים)	מספר הפועלים בענפי התעשייה העיקריים (מיליונים)	% מהאוכלוסייה
1851	17,9	4,1	23%
1901	32,5	4,9	15%

ובשעה שאיש-המדע הבורגני, חוקר "האימפריאליזם הבריטי בראשית המאה העשרים", מדבר על מעמד-הפועלים האנגלי, הרי הוא נאלץ להבדיל כל הזמן באורח שיטתי בין "השכבה העליונה" של הפועלים לבין "השכבה הנמוכה הפרולטרית ממש". השכבה העליונה מספקת המון חברים לקואופרטיבים ולאגודות המקצועיות, לאגודות-הספורט ולכיתות הדתיות הרבות. לפי רמתה מכוונת זכות-הבחירה באנגליה, "שעדיין היא שם *מוגבלת למדי, כדי להוציא מן הכלל את השכבה הנמוכה הפרולטרית ממש*"!! כדי לקשט את מצבו של מעמד-הפועלים באנגליה, מדברים על-הרוב רק על השכבה העליונה הזאת, שהיא *מיעוט* של הפרולטריון: למשל, "שאלת חוסר-העבודה היא בעיקר שאלה הנוגעת ללונדון ולשכבה הפרולטרית הנמוכה *שהפוליטיקאים אינם מתחשבים בה ביותר*..."[65]. מן הראוי היה לומר: שהפוליטיקנים הבורגנים והאופורטוניסטים "הסוציאליסטיים" אינם מתחשבים בה ביותר.

אחת מתכונות-האימפריאליזם הקשורות בחוג-התופעות המתואר - התמעטות ההגירה מן הארצות האימפריאליסטיות והתרבות העלייה אל הארצות הללו מארצות מפגרות יותר, שרמת שכר-העבודה היא שם נמוכה יותר. ההגירה מאנגליה, כפי שמציין הובסון, יורדת למן שנת 1884: אותה שנה הגיעה ל- 242 אלף, וב-1900 ירדה עד 169 אלף. ההגירה מגרמניה הגיעה לשיאה בעשר השנים 1881-1890: 1,453 אלף, ובשתי עשרות השנים הבאות היא יורדת עד 544 אלף ועד 341 אלף. לעומת זה הלך וגדל מספר הפועלים הבאים לגרמניה מאוסטריה, איטליה, רוסיה וכו'. לפי מפקד שנת 1907 היו בגרמניה 1,342,294 זרים, מהם פועלי-תעשייה - 440,800, פועלים חקלאיים - 257,329.[66] "חלק הגון" מפועלי תעשיית המחצבים בצרפת הם זרים: פולנים, איטלקים, ספרדים.[67] בארצות-הברית תופסים המהגרים ממזרח אירופה ומדרומה את מקומות-העבודה הגרועים ביותר מבחינת התשלום, והפועלים האמריקנים מספקים את האחוז הגדול ביותר של אנשים המתעלים לדרגת משגיחים והמקבלים עבודה המשתלמת יפה ביותר.[68] האימפריאליזם יש לו נטייה להבדיל גם מבין הפועלים שדרות מיוחסות ולנתקן מעל המון-הפרולטריון הרחב.

ומן ההכרח לציין, שבאנגליה, מגמת האימפריאליזם להפריד בין הפועלים ולהגביר את האופורטוניזם בקרבם, לחולל ריקבון זמני בתוך תנועת הפועלים, נתגלתה ימים רבים לפני סוף המאה התשע-עשרה וראשית המאה

---

[64] Gerhard Hildebrand : "Die Erschuetterung der Industrieherrschaft und des Industriesozialismus", 1910, עמ' 229 (גרהרד הילדברנד. "זעזועם של שלטון התעשייה והסוציאליזם התעשייתי")

[65] Schulze-Gaevernitz, "Br. Imp.", 301

[66] Statistik des Deutschen Reichs. Bd. 211 (הסטיסטיקה של המדינה הגרמנית, כרך 211)

[67] Henger : "Die Kapitalsamage der Franzosen", St.,1913 (הנגר. "השקעת הקפיטלים הצרפתיים", שטוטגרט, 1913)

[68] Hourwich : "Immigration and Labor", N. Y., 1913 (הורוויץ'. "הגירה ועבודה", ניו-יורק, 1913)

העשרים. כי שתי תכונות גדולות בולטות של האימפריאליזם מצאו להן מקום באנגליה למן מחצית המאה התשע-עשרה: אחוזות קולוניאליות גדולות ומצב-מונופולין בשוק העולמי. מרכס ואנגלס התחקו באורח שיטתי, עשרות בשנים, על הקשר שבין האופורטוניזם בתנועת-הפועלים האנגלית ובין תכונותיו האימפריאליסטיות של הקפיטליזם האנגלי. כך כתב מארוס לאנגלס ב- 7 באוקטובר שנת 1858: ״הפרולטריון האנגלי הולך ומתברגן, ונראה, אפוא, שאומה זו, הבורגנית ביותר שבכל האומות, רוצה להביא לבסוף את הדברים לידי כך, *שבצדה* של הבורגנות יהיו לה גם אריסטוקרטיה בורגנית וגם פרולטריון בורגני. מובן מאליו, כי דבר זה הגיוני במידה ידועה מצדה של אומה, המנצלת את כל העולם״. כמעט חצי יובל שנים לאחר-כך, במכתב מיום 11 באוגוסט 1881, הרי הוא מדבר על ״הטרייד-יוניונים האנגלים הגרועים ביותר, הנותנים כי ינהגו בהם אנשים משוחדים על-ידי הבורגנות, או, לפחות, מקבלים שכרם מידה״. ובמכתב אל קאוטסקי מיום 12 בספטמבר 1882 כתב אנגלס: ״אתה שואלני, מה חושבים הפועלים האנגלים על-אודות הפוליטיקה הקולוניאלית? אותו דבר שהם חושבים על הפוליטיקה בכלל. כאן אין מפלגת-פועלים, אלא רק זו השמרנית וזו הליברלית-רדיקלית, והפועלים נהנים בלב שקט יחד עמם מן המונופולין הקולוניאלי של אנגליה ומן המונופולין שלה בשוק העולמי״[69]; (אנגלס אומר זאת גם במבוא למהדורה השנייה של ״מצב המעמדות העובדים באנגליה״, שנת 1892)

כאן הוטעמו ברור הסיבות והתוצאות. הסיבות: א) אומה זו מנצלת את העולם כולו; ב) מצבה המונופוליסטי בשוק העולמי; ג) המונופולין הקולוניאלי שלה. התוצאות: א) התברגנותו של חלק מן הפרולטריון האנגלי; ב) חלק ממנו נותן כי ינהגו בו אנשים משוחדים על-ידי הבורגנות או מקבלי שכרם מידה. האימפריאליזם של ראשית המאה העשרים השלים את חלוקת העולם בין קומץ מדינות, שכל אחת מהן מנצלת כיום (במובן הפקת רווחי-על) חלק ״מכל העולם״, לא בהרבה פחות ממה שניצלה אנגליה בשנת 1858; כל אחת מהן תופסת עמדת-מונופולין בשוק העולמי הודות לתאגידים, לקרטלים, לקפיטל הפיננסי, ליחסי מלווה ללווה; לכל אחת מהן מונופולין קולוניאלי עד למידה ידועה (ראינו כי מ- 75 מיליון קמ״ר של *כל* הקולוניות בעולם מרוכזים 65 מיליון, כלומר - 86% בידי שש מעצמות; 61 מיליון, כלומר - 81% מרוכזים בידי שלוש מעצמות).

המצב כיום מצטיין בתנאים כלכליים ופוליטיים כאלה, שמן הנמנע היה שלא יגבירו את הפירוד בין האופורטוניזם ובין האינטרסים הכלליים והשורשיים של תנועת-הפועלים: האימפריאליזם גדל ועלה מתוך ניצניו והיה לשיטה שלטת; המונופולים הקפיטליסטיים תפסו מקום ראשון במשק הלאומי ובפוליטיקה; חלוקת העולם היבשה לידי סיומה; ומצד שני, הנה, במקום מונופולין היחיד של אנגליה, אנו רואים מאבק בין מספר מועט של מעצמות אימפריאליסטיות על השתתפותן במונופולין, - מאבק המציין את כל ראשית המאה העשרים. האופורטוניזם לא יוכל עתה לנחול ניצחון גמור בתנועת-הפועלים באחת הארצות, למשך עשרות בשנים, כשם שניצח האופורטוניזם באנגליה במחצית השנייה של המאה ה- 19, אולם הוא הבשיל כליל, בכמה ארצות הבשיל ביותר עד כי הרקיב, בהתמזגו בשלמות עם הפוליטיקה הבורגנית, כסוציאל-שוביניזם.[70]

IX. ביקורת האימפריאליזם

את ביקורת האימפריאליזם אנו גורסים במובן הרחב של המלה, כיחסם של המעמדות השונים בחברה אל הפוליטיקה של האימפריאליזם, בקשר לאידיאולוגיה הכללית שלהם.

מסדיו העצומים של הקפיטל הפיננסי, המרוכז בידיים מועטות והפורש רשת רחבה וצפופה ביותר של יחסים וקשרים, המשעבדת אליו המון קפיטליסטים ובעלי-עסקים בינוניים וזעירים, ואף זעירי-זעירים, - מצד אחד, ומצד שני, המאבק החריף עם קבוצות-פיננסיסטים לאומיות ממלכתיות אחרות על חלוקת העולם ועל השליטה בארצות אחרות, - כל זה מביא לידי הצטרפותם הכללית של כל שדרות בעלי הרכוש לצד האימפריאליזם. התלהבות ״כללית״ לסיכויי האימפריאליזם, הגנה נמרצת עליו, השאיפה לקשט אותו בכל מיני קישוטים - כל אלה אות-הזמן הם. האידיאולוגיה האימפריאליסטית חודרת גם לתוך מעמד-הפועלים. אין חומה סינית חוצה בינו לבין שאר המעמדות. אם מנהיגי המפלגה ״הסוציאל-דמוקרטית״ של גרמניה ניתן להם בצדק הכינוי ״סוציאל-אימפריאליסטים״, לאמור - סוציאליסטים בדיבור ואימפריאליסטים למעשה, הרי עוד בשנת 1902 ציין הובסון את קיומם של ״אימפריאליסטים פביאניים״ באנגליה, שהשתייכו ל״אגודה הפביאנית״ האופורטוניסטית. מלומדים ועיתונאים בורגניים יוצאים ללמד זכות על האימפריאליזם, על הרוב בצורה מוסווית משהו, בטשטשם את שלטונו המלא של האימפריאליזם ואת שורשיו העמוקים, בהתאמצם להבליט פרטים בודדים ועניינים שבמעלה שנייה, בהתאמצם להסיח את הדעת מן העיקר על-ידי תכניות של ״רפורמות״ שאין בהן ממש כלל, כגון פיקוח המשטרה על התאגידים או הבנקים וכדומה. לעתים רחוקות יותר מופיעים בשער האימפריאליסטים הגלויים, הציניים, אשר אומץ להם להודות בחוסר-הטעם שברעיון על תיקון תכונותיו היסודיות של האימפריאליזם.

נביא משל. בהוצאה ״ארכיון המשק העולמי״ שוקדים האימפריאליסטים הגרמנים להתחקות על תנועות-

---

[69] Briefwechsel von Marx and Engels, Bd. II, S.290; IV, 433 (חלופת המכתבים של מרכס ואנגלס, כרך II, עמ׳ 290) - בספר: K. Kautsky "Sozialismus und Kolonialpolitik". Brl., 1907, S. 79 (ק. קאוטסקי. ״סוציאליזם והפוליטיקה הקולוניאלית״. ברלין, 1907). החוברת הזו נכתבה עוד באותם זמנים רחוקים עד אינסוף כשקאוטסקי היה עדיין מרכסיסט.

[70] הסוציאל-שוביניזם הרוסי של האדונים הפוטרסובים, הצ׳חנקלים, המסלובים וכו׳, הן בצורתו הגלויה והן בצורתו הנסתרת (האדונים צ׳חיידזה, סקובלוב, אכסלרוד, מרטוב וכו׳) אף הוא עלה מתוך הגוון הרוסי של האופורטוניזם, היינו מן החסלנות.

השחרור הלאומיות במושבות, בייחוד, כמובן, במושבות לא-גרמניות. הם מציינים תסיסה ומחאות בהודו, תנועה בנטל (אפריקה הדרומית), בהודו ההולנדית וכו׳. אחד מהם נותן כאן רשימה על-אודות הוצאה אנגלית אחת, המביאה דווח על ועידת לאומים וגזעים משועבדים, שנתכנסה ב- 28-30 ביוני 1910, ובה נציגי עמים שונים של אסיה, אפריקה, אירופה הנתונים לשלטון נכרי; בעל הרשימה מעריך את הנאומים שהושמעו בוועידה הזאת וכותב: ״אומרים לנו כי יש להיאבק עם האימפריאליזם; כי על המדינות השליטות להודות בזכותם של העמים המשועבדים לעצמאות; כי טריבונל בינלאומי צריך להשגיח על קיום החוזים הנכרתים בין המעצמות הגדולות ובין העמים החלשים. אין הועידה מפליגה אל מעבר למשאלות תמימות אלו. אין אנו רואים אף צל של הבנת העובדה, שהאימפריאליזם דבוק, ללא הפרד, בקפיטליזם בצורתו העכשווית וכי משום כך (!!) אין תקווה למאבק ישיר עם האימפריאליזם, בלתי אם להצטמצם אולי בהתרסה כנגד מעשי-שערורייה בודדים מכוערים ביותר״.
מאחר שתיקון רפורמיסטי ביסודות האימפריאליזם אינו אלא מעשה-אונאה, ״משאלה תמימה״, מאחר שהנציגים הבורגניים של העמים המדוכאים אינם מפליגים ״הרחק״ קדימה, על-כן פונה הנציג הבורגני של אומה מדכאה, ״הרחק״ *לאחור*, להתרפסות בפני האימפריאליזם, במסווה של ״מדעיות״, כביכול. אף זו היא ״לוגיקה״! השאלות, אם אפשר לשנות באורח רפורמיסטי את יסודות האימפריאליזם, אם יש לצעוד קדימה, לקראת החרפה והעמקה נוספת של הסתירות הנוצרות על-ידו, או אחורנית, לטשטוש הסתירות, - הן-הן השאלות השורשיות של ביקורת האימפריאליזם. לפי שתכונותיו הפוליטיות של האימפריאליזם הן ריאקציה בכל והגברת הדיכוי הלאומי, בצד הדיכוי המושלט על-ידי האוליגרכיה הפיננסית וביטול התחרות החופשית, אנו מוצאים בראשית המאה העשרים כמעט בכל הארצות האימפריאליסטיות אופוזיציה דמוקרטית זעיר-בורגנית לאימפריאליזם. וזה מהות פרישתו של קאוטסקי מן המרכסיזם, ופרישתו של הזרם הבינלאומי הרחב של הקאוטסקיאניים עמו, שקאוטסקי לא דאג ולא יכול להעמיד עצמו כיריב לעומת האופוזיציה הרפורמיסטית, הזעיר-בורגנית הזאת, הריאקציונית ביסודה מבחינה כלכלית, כי אם, להיפך, התמזג עמה למעשה.
בארצות-הברית עוררה המלחמה האימפריאליסטית כנגד ספרד בשנת 1898 אופוזיציה מצד ״האנטי-אימפריאליסטים״, המוהיקנים האחרונים של הדמוקרטיה הבורגנית, אשר קראו למלחמה הזאת מלחמה ״פושעת״, ראו כיבוש ארצות זרות כהפרת החוקה, והכריזו כי ״תרמית של שוביניסטים״ הוא המעשה שנעשה באגווינלדו, מנהיג של הילידים בפיליפינים (הובטחה לו חירות ארצו, אחרי-כן נחת צבא אמריקני וכבש את הפיליפינים), - בצטטם את דברי לינקולן: ״אם האדם הלבן שולט בעצמו - הרי זה שלטון עצמי; אם הוא שולט בעצמו ובו בזמן גם באחרים הרי אין זה כבר שלטון עצמי, זוהי - עריצות״. אולם כל עוד פחדה כל הביקורת הזאת להודות בקשר ההדוק אשר לאימפריאליזם עם התאגידים, כלומר, עם יסודות הקפיטליזם, כל עוד פחדה להצטרף אל הכוחות הנוצרים על-ידי הקפיטאליזם הגדול ועל-ידי התפתחותו, לא הייתה ביקורת זו אלא בבחינת ״משאלה תמימה״.
וכך היא גם עמדתו היסודית של הובסון בביקורתו את האימפריאליזם. הובסון הקדים את קאוטסקי, בהתקוממו נגד ״ההכרח שבאימפריאליזם״ ובטענו על הנחיצות ״להעלות את כושר-הצריכה״ של האוכלוסים (במשטר הקפיטליזם!). גם המחברים, שלא אחת הבאנו כאן מדבריהם, - אגד, א. לנסבורג, ל. אשווגה, ומן הסופרים הצרפתים - ויקטור ברר, מחברו של ספר שטחי, ״אנגליה והאימפריאליזם״, שיצא בשנת 1900, - כל אלה מחזיקים בנקודת-ההשקפה הזעיר-בורגנית בבקרם את האימפריאליזם, את שלטונם הכל-יכול של הבנקים, את האוליגרכיה הפיננסית וכו׳. כל אלה, שאינם מתיימרים בשום פנים כנאמנים למרכסיזם, מעלים לעומת האימפריאליזם את התחרות החופשית והדמוקרטיה, דנים לגנאי את עניין מסילת הברזל הבגדידית, המוליכה לקראת התנגשויות ומלחמה, מביעים ״משאלות תמימות״ לשלום וכדו׳ - עד לסטטיסטיקן של ההנפקות הבינלאומיות, א. ניימרק, אשר בסכמו את מאות מיליארדי הפראנקים של הנכסים ״הבינלאומיים״, קרא בשנת 1912 את הקריאה הזאת: ״האם אפשר לשער כי השלום עלול להיות מופר? כי במציאותם של מספרים עצומים כאלה יסתכנו אנשים לעורר מלחמה?״[71]
תמימות כזאת מצד הכלכלנים הבורגנים אינה מפליאה; להם גם *כדאי* להיראות תמימים כל-כך ולדבר ברצינות על השלום במשטר האימפריאליזם. אבל מה נותר לו לקאוטסקי מן המרכסיזם, אחרי שעמד בשנות 1914, 1915, 1916 על אותה נקודת-השקפה רפורמיסטית-בורגנית, והוא טוען כי ״הכל מסכימים״ (האימפריאליסטים, הסוציאליסטים-כביכול והסוציאל-פציפיסטים) בדבר השלום? במקום לנתח ולחשוף את עומק הסתירות שבאימפריאליזם אנו רואים רק ״רצון תמים״ רפורמיסטי להשתמט, להתחמק מהן.
הנה דוגמה לביקורת שמותח קאוטסקי על האימפריאליזם. הוא נוטל מספרים על היצוא והיבוא של אנגליה ממצרים בשנת 1872 ובשנת 1912; נמצא, שהיצוא והיבוא עלו בצורה חלשה יותר מן היצוא והיבוא הכללי של אנגליה. וקאוטסקי מסיק מסקנה: ״אין לנו כל יסוד לשער, שלולא כיבושה הצבאי במצרים היה המסחר עמה גדל במידה פחותה מזו, בכוח משקלם הפשוט של הגורמים הכלכליים״. ״שאיפות הקפיטל להרחבה״ ״ניתן למלאן על הצד הטוב ביותר לא בשיטות-הכפייה של האימפריאליזם, כי אם בדרך של דמוקרטיה של שלום״.[72]
אמירה זו של קאוטסקי, המושרת באלפי-גוונים בפי נושא-כליו הרוסי (ומליצם הרוסי של הסוציאל-שוביניסטים) מר ספקטטור, היא אבן-פינה של הביקורת הקאוטסקיאנית על האימפריאליזם, ומשום כך יש להתעכב עליה ביתר הרחבה. נפתח בפסקה מדברי הילפרדינג, שעל מסקנותיו הכריז קאוטסקי פעמים הרבה, ובכלל זה גם באפריל 1915, כי הן נתקבלו פה אחד על-ידי התיאורטיקנים הסוציאליסטיים״/.
״לא מענינו של הפרולטריון - כותב הילפרדינג - להעמיד כנגד הפוליטיקה הקפיטליסטית המתקדמת את

---

[71] Bulletin de l'institut International de Statistique T. XIX, livr. II, p. 225

[72] Kautsky: "Nationalstaat, imperialistischer Staat und Staatenbund", Nürnberg, 1915, S. 72, 70 (ק. קאוטסקי. ״המדינה הלאומית, המדינה האימפריאליסטית וברית המדינות, נירנברג)

הפוליטיקה של תקופת המסחר החופשי והיחס העוין כלפי המדינה, תקופה שחלפה מכבר. תשובתו של הפרולטריון לפוליטיקה הכלכלית של הקפיטל הפיננסי, לאימפריאליזם, יכולה להיות לא חופש המסחר, כי אם סוציאליזם בלבד. הפוליטיקה הפרולטרית אינה יכולה כיום לשים לפניה כמטרה אידיאל כמו תקומת התחרות החופשית - זה הלא נהפך עתה לאידיאל ריאקציוני, - משאת-נפשה יכולה להיות רק ביטול גמור של התחרות על-ידי ביטול הקפיטליזם״.[73]

והנה פרש קאוטסקי מן המרכסיזם, בהגינו על ״האידיאל הריאקציוני״ לתקופת הקפיטל הפיננסי, על ״הדמוקרטיה בדרך של שלום״, על ״משקלם הפשוט של הגורמים הכלכליים״, - כיוון שאידיאל זה מושך באורח *אובייקטיבי* לאחור, מקפיטליזם מונופוליסטי אל לא-מונופוליסטי, ואינו אלא תרמית רפורמיסטית.

המסחר עם מצרים (או עם מושבה או מושבה-למחצה אחרת) היה ״עולה וגדלי ביתר שאת *בלא* כיבוש צבאי, בלא אימפריאליזם, בלא קפיטל פיננסי. מה פירושו של דבר? שהקפיטליזם היה מתפתח ביתר מהירות, לולא הוגבלה התחרות החופשית, לא על-ידי מונופולים בכלל, לא על-ידי ״קשרים״ של הקפיטל הפיננסי או על-ידי דיכוי מצדו (כלומר, שוב מונופול), ולא על ידי בעלות-מונופולין של ארצות בודדות על המושבות?

אי-אפשר שתהיה משמעות אחרת לדברי קאוטסקי, ואולם ״משמעות״ *זו* היא חוסר-משמעות. נניח כי כן, כי התחרות החופשית, ללא כל מונופולים, *עלולה הייתה* לפתח את הקפיטליזם והמסחר יותר מהר. אך הן ככל שתמהר התפתחות המסחר והקפיטליזם, כן יגבר ריכוז הייצור והקפיטל, *המוליד* את המונופולין. והמונופולים *כבר* נולדו - ודווקא *מתוך* התחרות החופשית נולדו! גם אם המונופולים התחילו עכשיו להאט את ההתפתחות, אף-על-פי-כן אין זה נימוק לתחרות חופשית, שאינה אפשרית עוד אחרי שילדה את המונופולים.

אם כה או כה תהפכו בדברי קאוטסקי, לא תמצאו שם דבר מלבד ריאקציוניות ורפורמיזם בורגני.

גם אם נכניס תיקון בדבריו ונאמר כלשונו של ספקטטור: סחרן של מושבות-אנגליה עם אנגליה מתפתח עכשיו ביתר אטיות מאשר עם ארצות אחרות, - הרי אף בזה אין כל ישועה לקאוטסקי. כי את אנגליה מכריע *גם כן* מונופולין, *גם כן* אימפריאליזם, אלא של ארץ אחרת (אמריקה, גרמניה). ידוע שהקרטלים הביאו לידי מכסי-מגן מסוג מקורי, חדש: מוגנים (דבר זה ציין כבר אנגלס בכרך ג׳ של ״קפיטל״) דווקא אותם המוצרים המתאימים ליצוא. כן ידועה השיטה המיוחדת לקרטלים ולקפיטל פיננסי של ״יצוא במחיר הצפה״, ״דמפינג״ כלשון האנגלים: בתוך הארץ מוכר הקרטל את מוצריו במחיר-מונופולין גבוה, וחוצה-לארץ הוא מוציא בזיל-הזול, - כדי לחתור תחת מתחרהו, כדי להרחיב עד למכסימום את הייצור שלו וכו׳. אם גרמניה מפתחת את סחרה עם מושבות-אנגליה ביתר מהירות מאנגליה עצמה, - הרי זה רק מוכיח כי האימפריאליזם הגרמני הוא יותר רענן, חזק, מאורגן מן האימפריאליזם האנגלי, שהוא גבוה ממנו, אולם אין זה מוכיח כלל את ״יתרון״ המסחר החופשי, כי לא המסחר החופשי נאבק עם הפרוטקציוניזם, עם השעבוד הקולוניאלי, אלא אימפריאליזם אחד נאבק עם משנהו מונופול אחד נלחם באחר, קפיטל פיננסי אחד נלחם באחר. יתרונו של האימפריאליזם הגרמני על האנגלי חזק ממחיצת הגבולות הקולוניאליים או ממכסי המגן: והרי זו תפלות אם מעלים מכאן ״נימוק״ *בעד* מסחר חופשי ו״דמוקרטיה בדרך שלום״, הרי זו הסחת דעת מן הקווים והתכונות היסודיים של האימפריאליזם, הרי זו המרת המרכסיזם ברפורמיזם בעל-ביתי.

יש עניין בכך, שאפילו הכלכלן הבורגני א. לנסבורג, המבקר אף הוא את האימפריאליזם ברוח בעל-ביתית, בדומה לקאוטסקי, נקט בכל-זאת עיבוד מדעי יותר של חומר הסטטיסטיקה המסחרית. הוא הקביל לא סתם ארץ אחת שהעלה באקראי ומושבה אחת בלבד אל שאר הארצות, כי אם ערך השוואה של היצוא מארץ אימפריאליסטית: א) אל ארצות התלויות בה מבחינה פיננסית, שלווית כסף ממנה ב) אל ארצות שאינן תלויות בה תלות פיננסית. והנה תוצאות ההשוואה:

היצוא מגרמניה (במיליוני מארקים)

		1869	1908	גידול ב %
לארצות התלויות פיננסית בגרמניה:	רומניה	48,2	70,8	+ 47%
	פורטוגל	19,0	32,8	+ 73%
	ארגנטינה	60,7	147,0	+ 143%
	ברזיל	48,7	84,5	+ 73%
	צ׳ילה	28,3	52,4	+ 85%
	תורכיה	29,9	64,0	+ 114%
	סה״כ	234,8	451,5	+ 92%
לארצות שאינן תלויות פיננסית בגרמניה:	בריטניה הגדולה	651,8	997,4	+ 53%
	צרפת	210,2	437,9	+ 108%
	בלגיה	137,2	322,8	+ 135%
	שוויצריה	177,4	401,1	+ 127%
	אוסטרליה	21,2	64,5	+ 205%
	הודו ההולנדית	8,8	40,7	+ 363%
	סה״כ	1206,6	2264,4	+ 87%

לנסבורג לא עשה *סיכומים*, ועל-כן לא הבחין משום מה, *שאם* אמנם מוכיחים המספרים משהו, הרי הם ראיה *לסתור* את דבריו, כי היצוא לארצות התלויות מבחינה פיננסית גדל *בכל זאת מהר יותר*, אם כי לא בהרבה, מן היצוא לארצות בלתי-תלויות מבחינה פיננסית (אנו מדגישים ״אם״, כי הסטטיסטיקה של לנסבורג אינה שלמה

[73] ״הקפיטל הפיננסי״, עמ׳ 567

כל עיקר).
לנסבורג מתחקה על הקשר בין היצוא למלוות וכותב:
"בשנות 1890/1 בוצע מלווה רומני בתיווכם של בנקים גרמנים, שנתנו עוד בשנים שלפני-כן מפרעות על חשבונו. המלווה שימש בעיקר לקניית ציוד למסילות-ברזל, שנתקבל מגרמניה. בשנת 1891 עלה היצוא הגרמני לרומניה לסך 55 מיליון מארק. בשנה שלאחר זו הוא ירד עד 39,4 מיליון והוסיף לרדת, בהפסקות, עד שהגיע בשנת 1900 לסך 25,4 מיליון. רק בעצם השנים האחרונות הושגה שוב רמת שנת 1891 - בגלל שני מלוות חדשים.
היצוא הגרמני לפורטוגל עלה בגלל מלוות שנות 1888/9 עד 21,1 מיליון (1890); אחרי-כן ירד בשנתיים הבאות עד 16,2 ו- 7,4 מיליון והגיע שוב לרמתו הישנה רק בשנת 1903.
בולטים עוד יותר המספרים על סחר גרמניה-ארגנטינה. בגלל המלוות של שנות 1888 ו- 1890 הגיע היצוא הגרמני לארגנטינה בשנת 1889 עד 60,7 מיליון. שנתיים לאחר-כך הגיע היצוא בסך-הכל ל- 18,6 מיליון, היינו פחות משליש מסך היצוא הקודם. רק בשנת 1901 הגיע שוב לרמת שנת 1889 וגם עלה עליה, וזה בגלל מלוות חדשים ממלכתיים ועירוניים, אגב מתן כספים לבניית בתי-חרושת לחשמל ושאר פעולות-אשראי.
היצוא לצ'ילה עלה עקב המלווה של שנת 1889 עד 45,2 מיליון (1892), וירד אחרי-כן כעבור שנה עד 22,5 מיליון. לאחר מלווה חדש שנעשה בתיווכם של בנקים גרמניים בשנת 1906, עלה היצוא עד 84,7 מיליון (1907), ושוב ירד עד 52,4 מיליון בשנת 1908".[74]
לנסבורג מעלה מן העובדות הללו מוסר-השכל בעל-ביתי משעשע, היינו, כמה אינו בטוח היצוא ואינו שווה-קצב, כשהוא כרוך במלוות, וכמה לא טוב הדבר להוציא קפיטלים לחוץ-לארץ, במקום לפתח באורח "טבעי" ו"הרמוני" את תעשיית המולדת, כמה עולים "ביוקר" לקרופ הבשקשישים רבי-המיליונים בשעת מתן מלוות לחוץ-לארץ וכדו'. אולם העובדות מדברות ברור: גידול היצוא כרוך דווקא בתעלולי-הרמאות של הקפיטל הפיננסי, שאינו נותן דעתו על המוסר הבורגני ופושט שני עורות מעל גב השור: ראשית, רווח מן המלווה, שנית רווח *מאותו* המלווה, שעה שמשתמשים בו לקניית מוצרי קרופ או חומרים למסילות הברזל מסינדיקט הפלדה וכו'.
אנו חוזרים ואומרים: אין אנו חושבים כלל את הסטטיסטיקה של לנסבורג לכליל השלמות, אולם חובה הייתה להביאה, כי היא מדעית יותר מהסטטיסטיקה של קאוטסקי וספקטטור, כי לנסבורג מסמן גישה נכונה אל השאלה. כדי לדון על ערך הקפיטל הפיננסי בעניין היצוא וכו', יש לדעת להבליט את הקשר שבינו ובין תעלולי הפיננסיסטים דווקא ובמיוחד, בינו ובין שיווק מוצרי-הקרטלים דווקא ובמיוחד, וכד'. ואולם מי שמשווה סתם מושבות בכלל עם לא-מושבות, אימפריאליזם אחד עם אימפריאליזם אחר, מושבה-למחצה או מושבה אחת (מצרים) עם כל שאר הארצות, הרי זה עוקף ומטשטש דווקא את *מהות* העניין.
שעל-כן, אמנם, אין בין ביקורת-האימפריאליזם התיאורטית של קאוטסקי ובין המרכסיזם ולא כלום, שעל-כן לא תסכון אלא כפתח לשלום ולאחדות עם האופורטוניסטים והסוציאל-שוביניסטים, באשר ביקורת זו עוקפת אמנם ומטשטשת את סתירות-האימפריאליזם העמוקות והשורשיות ביותר: הסתירה בין המונופולים ובין התחרות החופשית המצויה בצדם, בין "הפעולות" העצומות (והרווחים העצומים) של הקפיטל הפיננסי ובין המסחר "הישר" בשוק החופשי, בין הקרטלים והתאגידים, מצד אחד, ובין התעשייה שלא התארגנה בקרטלים, מצד שני, וכו'.
אותו אופי ריאקציוני גם לתיאוריה הנודעת-לשמצה שחיבר קאוטסקי על ה"אולטרה-אימפריאליזם". הקבילו נא את דיונו על נושא זה בשנת 1915 אל דיונו של הובסון בשנת 1902:
קאוטסקי: "האם מן הנמנע הוא, שהפוליטיקה האימפריאליסטית של עכשיו תידחק על-ידי אחרת, אולטרה-אימפריאליסטית, אשר במקום היאבקותם של הקפיטלים הפיננסיים הלאומיים זה עם זה תפעיל ניצול משותף של העולם על-ידי קפיטל פיננסי בינלאומי מאוחד? מכל מקום, שלב חדש כזה בקפיטליזם מתקבל על הדעת. האם הוא ניתן להתגשם? - אין עדיין הנחות-מוקדמות מספיקות כדי פתרון שאלה זו".[75]
הובסון: "הנצרות, שהתבססה באימפריות פדרליות מועטות, שלכל אחת מהן שורה של מושבות לא-מתורבתות וארצות משועבדות, נראית בעיני רבים כהתפתחות החוקית ביותר של מגמות הזמן הזה, התפתחות אשר עמה תקווה רבה ביותר לשלום-תמיד על בסיס חזק של אינטר-אימפריאליזם".
קאוטסקי קרא בשם אולטרה-אימפריאליזם, או אימפריאליזם-על, למה שהובסון קרא, 13 שנה לפניו, בשם אינטר-אימפריאליזם, או בין-אימפריאליזם. מלבד מלה חדשה מחוכמת ביותר, על-ידי החלפת מלת-קישור רומית אחת במלת-קישור אחרת, מתבטאת התקדמות המחשבה "המדעית" אצל קאוטסקי רק בשאיפתו לציין כמרכסיזם את המתואר אצל הובסון, בעצם, כצביעותם של כמרים אנגלים. אחרי מלחמת האנגלים והבורים היה זה מעשה טבעי בהחלט מצד מעמד רם ומכובד זה לכוון את מאמציהם בשביל להרעיף נחמה ללב הזעיר-בורגנים והפועלים האנגלים, שנתנו לא מעט קרבנות-בנפש בקרבות שבדרום-אפריקה, ואשר עתה היו משלמים במסים גבוהים את הבטחות הרווחים הגבוהים-יותר לאילי-הממון האנגלים. ומה נחמה טובה מזה שהאימפריאליזם אינו רע כל-כך, שהוא קרוב לאינטר- (או אולטרה-) אימפריאליזם, המסוגל להבטיח שלום-תמיד. תהיינה כוונותיהם הטובות של הכמרים האנגלים הקטנים או של קאוטסקי נוטף הדבש, ככל אשר תהיינה, מכל מקום, הפשר הסוציאלי האובייקטיבי, כלומר הממשי, של התיאוריה שלו אינו אלא אחד ויחיד: דברי-נחמה ריאקציוניים ביותר להמונים על-ידי מתן תקוות לאפשרות של שלום-תמיד במשטר הקפיטליזם, על-ידי הסחת הדעת מן הסתירות החריפות והבעיות החריפות של הזמן הזה והפניית תשומת-הלב לסיכויי-שווא של איזה "אולטרה-אימפריאליזם" חדש לעתיד לבוא. אונאת-ההמונים - זה כל תוכנה של התיאוריה "המרכסיסטית" של

---

[74] "Die Bank", 1909, 2. עמ' 819
[75] "Neue Zeit", 30 באפריל 1915, מס' 144

קאוטסקי, ולא עוד.
ואמנם די שנקביל ברור עובדות ידועות לכל, שאין עוררין עליהן, וניווכח לראות, מה כוזבים הסיכויים, שקאוטסקי שוקד לעורר בלב הפועלים הגרמנים (ופועלי כל העולם). ניקח-נא, למשל, את הודו, הודו-סין וסין. שלוש ארצות אלו, קולוניאליות וקולוניאליות-למחצה, המונות שש-שבע מאות מיליון נפש, מנוצלות, כידוע, על-ידי הקפיטל הפיננסי של מעצמות אימפריאליסטיות אחדות, אנגליה, צרפת, יפן, ארה"ב וכו'. נניח, שארצות אימפריאליסטיות אלו תתאגדנה לבריתות, ברית כנגד ברית, כדי לקיים בידיהן או להרחיב את נחלותיהן, את האינטרסים ותחומי-ההשפעה שלהן במדינות האסייתיות האמורות. אלו תהיינה בריתות "אינטר-אימפריאליסטיות" או "אולטרה-אימפריאליסטיות". נניח *שכל* המעצמות האימפריאליסטיות תצטרפנה לברית לשם חלוקת הארצות האסייתיות האמורות "בדרך שלום", - ויהיה זה "הקפיטל הפיננסי הבינלאומי-המאוחד". בתולדות המאה העשרים אנו מוצאים דוגמאות עובדתיות לברית כזאת, כגון ביחסי המעצמות אל סין[xxxiii]. ויש לשאול, האם "ייתכן" להניח כי כל עוד מתקיים הקפיטליזם (והרי תנאי זה מניח קאוטסקי מראש) לא תהיינה בריתות כאלה קצרות-ימים? האם תמנענה חיכוכים, סכסוכים ומאבק בכל מיני צורות שהן?
די שנעלה לפנינו את השאלה הזאת בבהירות, כי נמצא שאין לה אלא תשובה שלילית בלבד. כי במשטר הקפיטליזם *לא* ייתכן כל יסוד לחלוקת תחומי ההשפעה, האינטרסים, המושבות וכו' בלתי אם על סמך חישוב *כוחם* של המשתתפים בחלוקה, כוחם הכלכלי-הכללי, הפיננסי, הצבאי וכו'. ושינויי-הכוח חלים לא במידה שווה אצל אלה המשתתפים בחלוקה, כי במשטר הקפיטליזם אי-אפשר שתהיה התפתחות *שווה* למפעלים בודדים, לתאגידים וענפי-תעשייה בודדים, לארצות בודדות. לפני יובל שנים הייתה גרמניה אפסות עלובה, אם נשווה את כוחה הקפיטליסטי אז לעומת כוחה של אנגליה בעת ההיא , וכן גם - יפן לעומת רוסיה. כלום "ייתכן" להניח כי בעוד עשר, עשרים שנה יישארו *ללא* תמורה יחסי-הכוחות בין המעצמות האימפריאליסטיות? לא ייתכן בשום פנים.
על-כן יש לראות את הבריתות "האינטר-אימפריאליסטיות" או "האולטרא-אימפריאליסטיות" באור המציאות הקפיטליסטית, ולא ברוח הדמיון התפל הבעל-ביתי של הכמרים האנגלים או של "המרכסיסט" הגרמני קאוטסקי - ובכל צורה שתצטרפנה הבריתות הללו, אם בצורת קואליציה אימפריאליסטית אחת בנגד קואליציה אימפריאליסטית אחרת, ואם בצורת ברית כללית של *כל* המעצמות האימפריאליסטיות - הרי *בהכרח* אינן אלא בבחינת "הפוגות" בין מלחמה למלחמה. בריתות-שלום מכינות את המלחמות, ואף הן תוצאת המלחמות, אלו גורמות לאלו, והן מחוללות את חלופי צורת המאבק בדרך שלום וללא שלום מתוך *אותה* הקרקע של קשרים ויחסי-גומלין אימפריאליסטיים בין המשק העולמי ובין הפוליטיקה העולמית. ואילו קאוטסקי חכם-החכמים, המבקש להרגיע את הפועלים ולעשות שלום ביניהם ובין הסוציאל-שוביניסטים שעברו לצד הבורגנות, *מנתק* חוליה אחת בשרשרת מחברתה, מפריד בין ברית-השלום של היום (האולטרה-אימפריאליסטית - ואם תרצה לומר: האולטרה-אולטרה אימפריאליסטית), ברית *כל* המעצמות "להרגעתה" של סין (זכרו-נא את דיכוי מרד הבוקסרים[xxxiv]), ובין סכסוך אלים של יום-המחר, אשר יכין שוב למחרתיים ברית-שלום כללית - נאמר, לשם חלוקתה של תורכיה וכו' וכו'. במקום הקשר החי בין תקופות השלום האימפריאליסטי ותקופות המלחמות האימפריאליסטיות מביא קאוטסקי לפני הפועלים הפשטה ללא רוח-חיים, כדי לעשות שלום ביניהם ובין מנהיגיהם החסרים רוח-חיים.
האמריקני היל מציין במבוא לספרו "תולדות הדיפלומטיה בהתפתחותה הבינלאומית של אירופה" את התקופות הבאות בהיסטוריה החדישה של הדיפלומטיה: א) תקופת המהפכה; ב) התנועה הקונסטיטוציונית; ג) תקופת "האימפריאליזם המסחרי"[76] של ימינו. וסופר אחר מחלק את דברי-ימי "הפוליטיקה העולמית" של בריטניה הגדולה למן שנת 1870 לארבע תקופות: א) התקופה האסייתית הראשונה (המאבק נגד תנועתה של רוסיה באסיה התיכונה לעבר הודו); ב) התקופה האפריקנית (בערך 1885- 1902) - המאבק נגד צרפת בגלל חלוקת אפריקה (עניין "פשודה" בשנת 1898 - כפסע למלחמה עם צרפת); ג) התקופה האסייתית השנייה (החוזה עם יפן כנגד רוסיה) ו-ד) התקופה "האירופית" - בעיקר כנגד גרמניה.[77] "התגרות הפוליטיות של פלוגות החלוץ מתחוללות על קרקע פיננסית", כתב עוד בשנת 1905 "העסקן" הבנקאי ריסר, בציינו איך הגיע הקפיטל הפיננסי הצרפתי, בפעלו באיטליה, להכין ברית פוליטית של שתי הארצות האלה כיצד התפתח המאבק בין גרמניה לאנגליה בגלל פרס, המאבק בין כל הקפיטלים האירופיים בגלל המלוות לסין וכו'. זו היא, אפוא, המציאות החיה של בריתות-השלום "האולטרה-אימפריאליסטיות" וקשרן ההדוק עם הסכסוכים האימפריאליסטיים כפשוטם.
דרכו של קאוטסקי לטשטש את הסתירות העמוקות ביותר של האימפריאליזם, שממילא היא מביאה אותו לפאר את האימפריאליזם, מורגשת גם בבקרו את התכונות הפוליטיות של האימפריאליזם. האימפריאליזם הוא תקופת הקפיטל הפיננסי והמונופולים, הנושאים עמם בכל מקום שאיפות לשלטון ולא לחירות. הריאקציה המוחלטת בכל המשטרים הפוליטיים, החרפה עזה של הסתירות בשטח זה - היא תוצאת המגמות האלה. בייחוד מחריפים גם הדיכוי הלאומי והשאיפה לכיבושים, כלומר - להפרת העצמאות הלאומית (לפי שכיבוש אינו אלא הפרת ההגדרה העצמית של הלאומים). הילפרדינג מציין בצדק את הקשר בין האימפריאליזם ובין החמרת הדיכוי הלאומי: "אשר לארצות חדשות שנתגלו - הוא כותב - מגביר שם הקפיטל המייבא את הניגודים, ומעורר התנגדות מצד העמים, שמתעוררים להכרה עצמית לאומית, התנגדות שהולכת וגוברת כלפי הזרים; התנגדות זו עלולה להתפשט עד כדי פעולות מסוכנות המכוונות כנגד הקפיטל הזר. מתערערים באורח מהפכני, עד לשורש, היחסים הסוציאליים הנושנים, נהרס ייחודן החקלאי בן אלפי-השנים של "האומות העומדות מחוץ להיסטוריה", הרי הן נסחפות לתוך המצולה הקפיטליסטית. הקפיטליזם עצמו נותן מעט-מעט לנכבשים אמצעים ודרכים לשחרור, והם

[76] David Jayne Hill : "A History of the Diplomacy in the international development of Europe"; Vol I, p. X.
[77] Schilder , החיבור הנ"ל, 178.

שמים לפניהם את המטרה, שנראתה לפנים נעלה ביותר לאומות-אירופה: יצירת מדינה לאומית אחת כמכשיר *לחירות* כלכלית ותרבותית. תנועה זו לעצמאות צופנת בתוכה סכנה לקפיטל האירופי בשטחי-ניצולו היקרים ביותר, המבטיחים את הסיכונים המזהירים ביותר, והקפיטל האירופי יכול לקיים בידו את השלטון רק על-ידי שהוא מגדיל בהתמדה את כוחותיו הצבאיים".
ויש להוסיף על זה, שלא רק בארצות החדשות שנתגלו כי אם גם בארצות הישנות מוליך האימפריאליזם לכיבושים, להגברת הדיכוי הלאומי ומתוך כך גם להחרפת ההתנגדות. קאוטסקי הטוען כנגד הגברת הריאקציה הפוליטית על-ידי האימפריאליזם מתעלם משאלה שנעשתה כיום דחופה ביותר, השאלה על אי-האפשרות של איחוד עם האופורטוניסטים בתקופת האימפריאליזם. וכשהוא טוען נגד כיבושים, הרי הוא אוצל לטענותיו צורה שאינה פוגעת ככל האפשר באופורטוניסטים ונוחה ביותר להתקבל על דעתם. הוא פונה במישרין אל הקהל הגרמני, ואף-על-פי-כן הוא מטשטש את החשוב ביותר, את אשר עומד על הפרק, כגון, שאלזאס-לוטרינגיה היא כיבוש בידי גרמניה. לשם הערכת "סטייה זו במחשבתו" של קאוטסקי ניקח דוגמה. נניח, שיפני דן לגנאי את סיפוח הפיליפינים על-ידי האמריקנים. והרינו שואלים, האם רבים יאמינו כי הוא עושה זאת מתוך שנאתו את הסיפוחים בכלל, ולא משום רצונו לספח בעצמו את הפיליפינים? וכלום לא ניאלץ להודות, כי "מלחמתו" של היפני נגד הסיפוחים תיחשב כנה וישרה מבחינה פוליטית, רק במקרה שהוא יתקומם לסיפוחה של קוריאה בידי יפן, רק אם ידרוש את זכותה של קוריאה להיבדל מיפן?
הן הניתוח העיוני של האימפריאליזם אצל קאוטסקי, הן ביקורתו את האימפריאליזם מבחינה כלכלית והן הביקורת מבחינה פוליטית חדורים *עד לשד עצמותיהם* רוח שהיא בניגוד גמור למרכסיזם, רוח של טשטוש ומחיקת הסתירות השורשיות ביותר, שאיפה להגן בכל מחיר על האיחוד עם האופורטוניזם בתנועת-הפועלים האירופית, איחוד ההולך ונהרס.

X. מקומו של האימפריאליזם בהיסטוריה

ראינו כי האימפריאליזם לפי מהותו הכלכלית הנהו קפיטליזם מונופוליסטי. עצם הדבר הזה קובע את מקומו של האימפריאליזם בהיסטוריה, לפי שהמונופולין, העולה על קרקע של תחרות חופשית, ובפירוש מתוך התחרות החופשית, הוא מעבר מהווי קפיטליסטי אל הווי כלכלי חברתי גבוה יותר. יש לציין בייחוד ארבע צורות-מונופולין עיקריות או ארבעה גילויים עיקריים של קפיטליזם מונופוליסטי, האופייניים לתקופה הנדונה.
ראשית, המונופול עלה מתוך ריכוז-הייצור בדרגת התפתחות גבוהה מאוד. אלו הם - הבריתות המונופוליסטיות של הקפיטליסטים, הקרטלים, הסינדיקטים, התאגידים. ראינו מה ערך עצום להם בחיים הכלכליים של ימינו. סמוך לראשית המאה העשרים הם תופסים מקום מכריע בארצות המתקדמות, ואם כי הצעדים הראשונים בדרך-הקרטלים נעשו תחילה על-ידי ארצות שהנהיגו מכסי-מגן גבוהים (גרמניה, אמריקה), הנה גס באנגליה, שנהגה בשיטת המסחר החופשי, נתגלתה רק כעבור זמן מועט אותה העובדה היסודית: צמיחתם של מונופולים מתוך ריכוז-הייצור.
שנית, המונופולים הביאו לידי תפיסה מוגברת של מקורות-הגלם החשובים ביותר, בייחוד בשביל התעשייה היסודית של החברה הקפיטליסטית, התעשייה המאוגדת ביותר בקרטלים: תעשיית הפחם וחרושת הברזל. הבעלות המונופוליסטית על מקורות-הגלם החשובים ביותר הגדילה להחריד את שלטון הקפיטל הגדול והחריפה את הניגוד בין התעשייה המאוגדת בקרטלים לבין זו שאינה בקרטלים.
שלישית, המונופול צמח ועלה מתוך הבנקים. הללו, שהיו תחילה עסקי-תיווך צנועים, נהפכו למונופוליסטים של הקפיטל הפיננסי. שלושה-חמישה בנקים גדולים ביותר בכל אחת מן הארצות הקפיטליסטיות הגשימו "ברית אישית" בין הקפיטל התעשייתי והבנקאי, ריכזו בידיהם את השליטה במיליארדים רבים, במרבית הקפיטלים והכנסות-הממת של כל הארץ. האוליגרכיה הפיננסית, הפורשת רשת צפופה של יחסי תלות על כל המוסדית הכלכליים והפוליטיים של החברה הבורגנית של זמננו - זה הביטוי הבולט ביותר של מונופול זה.
רביעית, המונופול עלה מתוך הפוליטיקה הקולוניאלית. על המון הנימוקים "הישנים" של הפוליטיקה הקולוניאלית הוסיף הקפיטל הפיננסי את המאבק על מקורות-הגלם, על יצוא הקפיטל, על "תחומי-השפעה" - כלומר, תחומים של הסכמים מכניסים, של זיכיונות, של רווחים מונופוליסטיים וכו' - ולבסוף מאבק על שטח משקי בכלל. בזמן שהמעצמות האירופיות החזיקו בידן, לבהול, מושבות בחלק העשירי של אדמת אפריקה, כפי שהיה הדבר בשנת 1876, אותה שעה יכולה הייתה הפוליטיקה הקולוניאלית להתפשתה באורה לא-מונופוליסטי, בדרך של היאחזות בקרקעות על-ידי "תפיסה חופשית", אם ניתן לומר כך. אולם לאחר שתשע עשיריות של אפריקה נמצאו תפוסות (סמוך לשנת 1900), לאחר שהעולם כולו נמצא מחולק, - הגיעה בהכרח תקופה של בעלות-מונופולין במושבות, וממילא גם של מאבק מחריף מאוד על חלוקת העולם ועל חלוקתו מחדש.
ידוע, באיזו מידה החריף הקפיטליזם המונופוליסטי את כל הניגודים שבתוך הקפיטליזם. די לציין את יוקר-המחיה ואת לחצם של הקרטלים. החרפת-ניגודים זו היא הכוח המניע האדיר ביותר בתקופת-הביניים ההיסטורית, שראשיתה חלה לאחר ניצחונו הגמור של הקפיטל הפיננסי העולמי.
המונופולים, האוליגרכיה, השאיפות לשלטון במקום השאיפות לחירות, הניצול שקומץ מועט של אומות עשירות או חזקות ביותר מנצלות מספר רב, הולך ורב, של אומות קטנטנות או חלשות, - כל אלה חוללו אותם הקווים המיוחדים לאימפריאליזם, המציינים אותו כקפיטליזם טפילי או מרקיב. הולכת ומתבלטת יותר ויותר, כאחת ממגמות האימפריאליזם, "המדינה הרנטאית" הנוצרת, מדינה מלווה בריבית, אשר הבורגנות שלה ניוונה מעתה מיצוא קפיטל ומ"גזירת הקופונים". תהא זו טעות לחשוב, שהתנוונות זו מונעת גידול מהיר של הקפיטליזם ו לאה

ענפי תעשייה בודדים, שדרות בודדות בבורגנות, ארצות בודדות מגלים בתקופת האימפריאליזם, ברב או במעט, פעם מגמה אחת מן המגמות האמורות ופעם מגמה אחרת. בדרך כלל, הולך וגדל הקפיטליזם במהירות רבה לאין ערוך מאשר קודם, אלא שגידול זה לא זו בלבד שהוא נעשה יותר ויותר ללא קצב שווה, אלא שהתפתחות בלתי-שווה זו מתבטאת בין השאר גם בהתנוונותן של ארצות אדירות-הון ביותר (אנגליה).

ריסר, מחברם של מחקרים על הבנקים הגרמנים הגדולים, אומר על מהירות התפתחותה הכלכלית של גרמניה כדברים האלה: "ההתקדמות, שלא הייתה אטית ביותר בתקופה הקודמת (1848-1870), יחסה למהירות התפתחותו של כל משק-גרמניה, ובפרט של הבנקים שלה, בתקופה של עכשיו (1870-1905) הוא, בקירוב, כיחס מהירות התנועה של מרכבת הדואר בימים הטובים שחלפו, אל מהירותה של מכונית בימינה הנישאת בשטף עד כי היא נושאת סכנה גם בשביל האיש ההולך ברגל, חסר-דאגה, וגם לאנשים הנוסעים במכונית". אכן, הקפיטל הפיננסי, שגדל במהירות עצומה להפליא, נוטה, דווקא משום שגדל מהר כל-כך, לעבור לידי בעלות" שקטה" יותר במושבות, שיש לתפסן, ולא בדרכי-שלום בלבד, מיד אומות עשירות יותר. ובארצות-הברית הייתה ההתפתחות הכלכלית בעשרות השנים האחרונות מהירה עוד יותר מאשר בגרמניה, ודווקא *משום כך* בלטו שם סימני הטפילות של הקפיטליזם האמריקני החדש בהבלטה מיוחדת. מצד שני, אם נבוא להשוות אפילו את הבורגנות הרפובליקנית האמריקנית אל זו היפנית המונרכית או אל הגרמנית, ראה נראה כי ההבדל הפוליטי הגדול הולך ונחלש ביותר בתקופת האימפריאליזם - ולא משום שאין לו חשיבות בכלל, אלא משום שבכל המקרים הללו לפנינו בורגנות שטבועים בה אותות מפורשים של הטפילות.

הרווח המונופוליסטי-הגבוה שמקבלים הקפיטליסטים באחד מענפי התעשייה המרובים, באחת הארצות הרבות וכדו' נותן להם אפשרות כלכלית לשחד שדרות בודדות של פועלים, ולמשך זמן-מה גם מיעוט הגון מן הפועלים, ולמשוך אותם לצד הבורגנות שבאותו ענף או באותה ארץ, במאבקה עם כל השאר, והאיבה המוגברת שבין האומות האימפריאליסטיות בגלל חלוקת העולם מגבירה את השאיפה הזאת. כך נוצר הקשר שבין האימפריאליזם לאופורטוניזם, קשר שבא לידי גילוי מוקדם ביותר ומפורש ביותר באנגליה, לפי שבמה מקווי-ההתפתחות האימפריאליסטיים ניכרו כאן זמן רב לפני שהורגשו בשאר ארצות. כמה סופרים, למשל מרטוב, אוהבים לפטור עצמם מעובדת הקשר שבין האימפריאליזם ובין האופורטוניזם בתנועת-הפועלים, - עובדה המנקרת כיום את העיניים ביותר, - על-ידי הגיונות של "אופטימיות רשמית" (ברוחם של קאוטסקי והיואיסמנס) כגון אלו: שאיפתם של מתנגדי הקפיטליזם הייתה חסרת-תקווה, לו היה דווקא הקפיטליזם המתקדם גורם להגברת האופורטוניזם, או לו היו דווקא הפועלים מקבלי השכר הטוב ביותר נוטים לאופורטוניזם וכדו'. יש לעמוד על מהותה האמיתית של אופטימיות זו, זוהי אופטימיות המשמשת לשם חיפוי על האופורטוניזם. אכן, מהירות התפתחותו של האופורטוניזם וכיעורה המיוחד של התפתחותו אינם משמשים כל ערובה לניצחונו הבטוח, כשם שמהירות התפתחותה של מורסה ממארת על אורגאניזם בריא יכולה רק להחיש את התפקעות המורסה, את שחרור האורגאניזם ממנה. בנדון זה מסוכנים ביותר אנשים שאינם רוצים להבין כי המאבק עם האימפריאליזם, אם אינו דבוק, ללא הפרד, במאבק עם האופורטוניזם, אינו אלא מליצה ריקה, כוזבת.

מכל האמור לעיל על מהותו הכלכלית של האימפריאליזם אנו למדים כי יש להגדיר אותו כקפיטליזם של שעת-מעבר, או, ביתר דיוק, כקפיטליזם גוסס. בנדון זה מאלף פרט אחד, אלו המלים השגורות בפי הכלכלנים הבורגניים המתארים את הקפיטליזם החדש: "השתרגות", "העדר של בידוד" וכיוצא באלו; הבנקים הם "עסקים, אשר לפי תפקידיהם ולפי התפתחותם אין להם אופי של משק פרטי טהור, והם הולכים וחורגים יותר ויותר מתחום הוויסות המשקי-הפרטי הטהור". ואותו ריסר, אשר לו המלים האחרונות, מצהיר בארשת רצינית ביותר, כי "נבואת" המרכסיסטים בנוגע ל"חיברור" "לא נתקיימה"!

"מה אפוא פירושה של מלה זו - "השתרגות"? היא נוגעת רק בקו הקל הבולט ביותר שבתהליך המתחולל לעינינו. היא מוכיחה, שכאן מונה המסתכל את העצים, ואינו רואה את היער. היא אך מעתיקה ברוח עבדותית את החיצוני, המקרי, הכאוטי. היא מעידה על המסתכל, שהוא הנהו אדם המום על-ידי החומר הגולמי ואין הוא מבחין כלל במשמעותו ובערכו. "בדרך מקרה משתרגים" הבעלויות על המניות, יחסי אנשי-הקניין הפרטיים. אבל הדבר המשמש גורם להשתרגות, זה המשמש יסוד לו - אלה יחסי-הייצור החברתיים המשתנים. בשעה שעסק גדול נעשה עצום, ובדרך של תכנון, על סמך חישוב מדויק של מסות נתונים, הוא מארגן את אספקת החומר הגולמי הראשון בשיעור 2/3 או 3/4 של כל הדרוש לעשרות מיליוני אוכלוסים; בשעה שמתארגנת באופן שיטתי העברת הגלם הזה לנקודות-הייצור הנוחות ביותר, שלעתים מפרידים בינן מרחקים בני מאות או אלפי קילומטרים; בשעה שמרכז אחד מכוון את כל שלבי העיבוד ההדרגתי של החומר עד לקבלת שורה שלמה של סוגי מוצרים מוכנים; בשעה שחלוקת המוצרים נעשית לפי תכנית אחת בין צרכנים לעשרות ולמאות מיליונים (כמו, שיווק הנפט באמריקה ובגרמניה על-ידי "תאגיד הנפט האמריקני"); כי אז ברור, שלפנינו חיברור הייצור, ולא "השתרגות" סתם; - ברור, כי יחסי המשק הפרטי ויחסי הקניין הפרטי הם רק קליפה, שאינה הולמת עוד את התוך, והיא מוכרחה להרקיב, אם ידחו באורח מלאכותי את סילוקה; אמנם עלולה היא להתקיים זמן רב, באורח יחסי, (במקרה הרע, כאשר ריפוי הדלקת האופורטוניסטית יארך), ואף על פי כן תסולק לבסוף, כי הכרח הוא.

שולצה-גוורניץ, חסידו הנלהב של האימפריאליזם הגרמני, קורא בהתלהבותו:

"אם בסופו של דבר מוטלת הנהלת הבנקים הגרמנים על שכם מניין אנשים, הרי פעולתם כבר כיום חשובה יותר למען העם מפעולתם של רוב המיניסטרים של המדינה" (כאן נוח יותר לשכוח את דבר "השתרגותם" של אנשי הבנקים, המיניסטרים, אנשי-התעשייה, אנשי הרנטה...) "אם נשקול עד תכלית את התפתחותן של המגמות שראינו, נמצא: קפיטל הממון של האומה מאוחד בבנקים; הבנקים מאוחדים בקרטלים; הקפיטל של האומה, המבקש לו מקום-השקעה, הוצק בדפוס של ניירות ערך. אותה שעה הולכים ומתגשמים דבריו הגאוניים של סן-סימון: "האנרכיה הנוכחית בייצור, בהתאם לעובדה שהיחסים הכלכליים מתהווים ללא ויסות אחיד, צריכה לפנות את מקומה לארגון הייצור. את הייצור יכוונו לא בעלי-עסקים מבודדים, שאינם תלויים זה בזה, שאינם

יודעים צרכיהם הכלכליים של האנשים; מפעל זה יימצא בידי מוסד חברתי מסוים. הועד המרכזי של ההנהלה, אשר בכוחו לסקור שטח רחב של הכלכלה החברתית מנקודת מבט גבוהה יותר, יכוון אותה באופן מועיל לחברה כולה, וימסור את אמצעי הייצור בידיים מתאימות לכך, ובייחוד ידאג להרמוניה מתמדת בין הייצור ובין הצריכה. ישנם מוסדות שהכניסו בכלל תפקידיהם מידה מסוימת של ארגון עבודה משקית: אלה הבנקים". עדיין רחוקים אנו מהתגשמותם של דברי סן-סימון אלה, אולם כבר אנו בדרך להתגשמותם: הרי זה מרכסיזם אחר, שלא כפי שתיאר לו מרכס, אולם שונה ממנו בצורתו בלבד".[78]

אכן כן: "הכחשה" נאה של מרכס, הפוסעת פסיעה אחת אחורנית מן הניתוח המדעי המדויק של מרכס אל ההשערה של סן-סימון, שהיא, אמנם, גאונית, ואף על-פי כן אינה אלא השערה בלבד.

[78] "Grundriβ der Sozialökonomik",146

הערות

[i] הספר "האימפריאליזם – השלב העליון של הקפיטליזם" נכתב בחודשים ינואר-יוני 1916 בציריך.
התופעות החדשות בהתפתחותו של הקפיטליזם צוינו ע"י לנין הרבה לפני תחילתה של מלחמת העולם הראשונה. בעבודות שנכתבו בשנים 1913-1895 ("הפרויקט וההסבר של תוכנית המפלגה הסוציאל-דמוקרטית" (1896-1895), "המלחמה הסינית" (1900), "לקחי המשבר" (1901), "סקירה פנימית", (1901), "ריכוז הייצור ברוסיה" (1912), "לשאלת התבטאויות מסוימות של צירי הפועלים" (1912), "גידולו של העושר הקפיטליסטי" (1913), "אירופה המפגרת ואסיה המתקדמת"(1913), "גורלה ההיסטורי של תורת קרל מרכס" (1913) ועבודות אחרות), חשף וניתח לנין קווים מסוימים האופייניים לתקופת האימפריאליזם: ריכוז הייצור וגידול המונופולים, יצוא ההון, מאבק על תפיסת שווקים ותחומי השפעה חדשים, בינאום היחסים המשקיים, טפילותו ורקבונו של הקפיטליזם, הגדלת הניגודים בין העבודה להון והחרפת המאבק המעמדי, יצירת התנאים החומריים המוקדמים למעבר אל הסוציאליזם. תשומת לב מיוחדת הקדיש לנין לחשיפת המדיניות הקולוניאלית החמסנית, למאבק לחלוקה וחלוקה מחדש של העולם, להכנת מלחמות אימפריאליסטיות, מלחמות כיבוש. במאמרו "מרכסיזם ורוויזיוניזם" מ- 1908, תוך כדי מאבק נגד הרוויזיה במרכסיזם וקריעתו מבפנים תחת מסווה של תיקונים ועיון מחודש בתורת מרכס, ובפרט בתורת המשברים המרכסיסטית, כתב לנין: "השתנו הצורות, הסר, התמונה של המשברים הבודדים, אך המשברים נותרו מרכיב בלתי נמנע של המשטר הקפיטליסטי. בעוד הקרטלים והתאגידים מאחדים את הייצור, הגבירו לעיני כל את האנרכיה בייצור, את חוסר הסיפוק של הפרולטריון ואת עול ההון, כשהם מחריפים בכך את הניגודים המעמדיים במידה שלא נראתה עד אז. את העובדה שהקפיטליזם צועד לקראת התמוטטות – הן במובן של משברים פוליטיים וכלכליים בודדים והן במובן של התמוטטות מלאה של כל המשטר הקפיטליסטי – הראו דווקא תאגידי הענק החדישים, והראו זאת באופן מוחשי במיוחד ובממדים רחבים במיוחד".
לנין עקב בתשומת לב אחרי הספרות החדישה בנושא הקפיטליזם, ולמד אותה. על כך תעיד ביקורתו על ספרו של הובסון "האבולוציה של הקפיטליזם המודרני". באוגוסט 1904 החל לנין לתרגם את ספרו של הובסון "אימפריאליזם". כת היד של תרגומו זה של לנין לא נמצא עדיין.
בחקר מקיף של השלב המונופוליסטי בהתפתחות הקפיטליזם החל לנין עם תחילתה של מלחמת העולם הראשונה. הדבר היה נחוץ עבור מאבקם המהפכני של מעמד הפועלים ברוסיה ובארצות קפיטליסטיות אחרות. כדי להנהיג נכון את התנועה המהפכנית וכדי להיאבק בהצלחה נגד האידיאולוגיה של הריאקציה האימפריאליסטית, נגד המדיניות הרפורמיסטית של הסכמה עם האימפריאליסטים, היה צורך "לברר את השאלה הכלכלית היסודית, אשר כל עוד לא נחקור אותה לא נוכל להבין דבר בהערכת המלחמה והפוליטיקה של ימינו: שאלת מהותו הכלכלית של האימפריאליזם".
לנין ניגש ללימוד מקיף של הספרות על האימפריאליזם, כנראה החל מאמצע שנת 1915, בעיר ברן, שוויצריה; אז הוא החל להכין מראי מקומות לספרות המתאימה, לעבד תוכניות, לאסוף חומר ולכתוב תקצירים. חומר ההכנה לספר "האימפריאליזם – השלב העליון של הקפיטליזם" ("המחברות על האימפריאליזם") מהווה כ- 50 דפי דפוס. הוא כולל קטעים מתוך 148 ספרים (בכלל זה 106 גרמניים, 23 צרפתיים, 17 אנגליים ו- 2 בתרגום לרוסית) ומתוך 232 מאמרים (מהם 206 גרמניים, 13 צרפתיים ו- 13 אנגליים), אשר נדפסו ב- 49 כתבי עת שונים (34 גרמניים, 7 צרפתיים ו- 8 אנגליים).
בתחילת ינואר 1916 קיבל לנין את הצעתו של בית-ההוצאה הלגלי "המפרש" אשר נוסד בפטרוגרד בדצמבר 1915, לכתוב עבורו ספר על האימפריאליזם. במכתבו אל א.מ. גורקי מה- 29 לדצמבר 1915 (11 בינואר 1916) כתב לנין: "אני מתיישב לעבוד על החוברת בעניין האימפריאליזם". במחצית הראשונה של פברואר שנת 1916 עבר לנין מברן לציריך, שם המשיך לאסוף ולעבד חומר בנושא האימפריאליזם. לנין עבד על ספרו בספריה הקנטונלית של ציריך, אך הזמין ספרים גם מערים אחרות לצורך המחקר. ב- 19 ביוני (2 ביולי) 1916 כתב לנין אל מ.נ. פוקרובסקי שהתגורר אז בצרפת והיה עורכה של סדרת חוברות על מדינות מערב אירופה בתקופת מלחמת העולם הראשונה, חוברות אשר הוצאו ע"י "המפרש": "הנני שולח לך את כתב-היד בדואר רשום". כתב-היד שנשלח יחד עם המכתב לא הגיע לפוקרובסקי, והיה צורך לשולחו שנית. מלבד זאת, בית-ההוצאה הציע לצמצם את כתב-היד המוכן מחמישה לשלושה דפי דפוס. אך לנין לא צמצם את העבודה, כיוון שלפי דבריו "לכווץ שוב לכדי 3 דפים הרי זה בלתי אפשרי לחלוטין".
אחרי שהספר הגיע להוצאה, הוציאו המנשביקים שניהלו את המערכת את קטעי הביקורת החריפה נגד קאוטסקי ומרטוב, והכניסו תיקונים לכתב היד, תיקונים אשר לא זו בלבד שפגעו בסגנונו המיוחד של לנין, אלא אף עיוותו את רעיונותיו. במקום את ביטויו של לנין "צמיחה ל-" (של הקפיטליזם לאימפריאליזם) החליפו ב "הפיכה ל-", את "האופי הריאקציוני" (של תיאוריית האולטרה-אימפריאליזם) החליפו ב "אופי לא מתקדם" וכו'. באמצע שנת 1917 יצא הספר לאור תחת הכותרת "האימפריאליזם – השלב החדש ביותר של הקפיטליזם (סקירה פופולרית)" עם הקדמה מאת לנין אשר סומנה בתאריך 26 באפריל.

[ii] הקדמה זו פורסמה לראשונה באוקטובר 1921 תחת הכותרת "אימפריאליזם וקפיטליזם" בגליון מס' 18 של כתב העת "האינטרנציונל הקומוניסטי". בימי חייו של לנין יצאו מהדורות נפרדות של ספרו "אימפריאליזם – השלב העליון של הקפיטליזם" בשפה הגרמנית ב-1921 ובשפה הצרפתית והאנגלית (לא במלואו) ב- 1923.

[iii] חוזה השלום של ברסט-ליטבסק נחתם בין רוסיה הסובייטית לבין ארצות הגוש הגרמני (גרמניה, אוסטרו-הונגריה, בולגריה ותורכיה) בעיר ברסט-ליטובסק ב- 3 במרץ 1918 ואושרר ע"י הועידה הרביעית המיוחדת הכלל-רוסית של המועצות ב- 15 במרץ. לאחר ניצחון המהפכה בגרמניה ונפילתו של משטר המונרכיה שם, הכריז ב- 13 בינואר 1918, הועד הפועל המרכזי הכלל-רוסי על ביטולו של חוזה ברסט-ליטובסק החמסני והלא-צודק.

[iv] שלום וורסאי – הסכם אימפריאליסטי אשר נכפה בידי האנטנטה על גרמניה לאחר תבוסתה במלחמת העולם הראשונה. נחתם ב- 28 ביוני 1919 בוורסאי, (צרפת).

[v] "ווילסוניזם" – על פי שמו של ו. ווילסון, נשיא ארה"ב בשנים 1921-1913. בשנת נשיאותו הראשונה העביר ווילסון מספר חוקים (על מס ההכנסה הפרוגרסיבי, נגד התאגידים ועוד), להם הוא קרא בצורה דמגוגית תקופת "החירות החדשה". לנין ככתב על ווילסון שהלה הוא אלילם של הקרתנים והפציפיסטים אשר קיוו שהוא "יציל את "השלום הסוציאלי", ישלים בין המנצלים למנוצלים, יבצע רפורמות סוציאליות". את מדיניות החוץ החמסנית ש האימפריאליזם האמריקאי הסוו ווילסון וחסידיו תחת סיסמאות דמגוגיות וצבועות בדבר "הדמוקרטיה" ו"ברית העמים". לנין כתב ש "הרפובליקה הדמוקרטית האידיאלית של ווילסון *התבררה* בפועל כצורתו של האימפריאליזם המטורף ביותר, כדיכוי וחנק חסרי בושה של העמים החלשים והקטנים". מימיו הראשונים של השלטון הסובייטי היה ווילסון אחד מאבותיה ומארגניה של ההתערבות הזרה והפלישה הצבאית לרוסיה הסובייטית. על מנת לנטרל את ההשפעה העמוקה שהשפיעה על ההמונים מדיניות השלום של הממשלה הסובייטית, יצא ווילסון ב"תוכנית השלום" הדמגוגית אשר נוסחה על ידו ב "14 הנקודות", ואשר אמורה הייתה לשמש הסוואה למדיניות התוקפנית של ארה"ב. התעמולה האמריקאית והעיתונות הבורגנית באירופה יצרו לווילסון דימוי שיקרי של לוחם למען השלום. אך צביעותן של מילותיו הזעיר-בורגנות של ווילסון ושל "הווילסוניסטים" נחשפה במהרה באמצעות מדיניות הפנים הריאקציונית האנטי-פועלית ומדיניות החוץ האגרסיבית של ארה"ב.

[vi] חנין מתכוון כאן לאינטרנציונל השני (של ברן), אשר נוסד בוועידת המפלגות הסוציאליסטיות בברן בפברואר 1919 ע"י מנהיגי המפלגות הסוציאליסטיות של מערב אירופה במקום האינטרנציונל השני שפסק להתקיים עם תחילתה של מלחמת העולם הראשונה. אינטרנציונל ברן שימש למעשה בתפקיד של משרת לבורגנות הבינלאומית. "זהו אינטרנציונל צהוב אמיתי" – כך התייחס אליו לנין.

[vii] המפלגה הסוציאל-דמוקרטית הבלתי-תלויה של גרמניה – מפלגת מרכז אשר נוסדה באפריל 1917 בכנס היסוד בגותה. "הבלתי-תלויים" לבשו כסות צנטריסטית והטיפו ל"אחדות" עם "הסוציאל-שוביניסטים", התדרדרו לוויתור על המאבק המעמדי. את חלקה העיקרי של המפלגה היווה הארגון הקאוטסקיאני "ברית העמל". באוקטובר 1920, בוועידת מפלגה בהאלה אירע פילוג. חלק ניכר ממנה התאחד בדצמבר 1920 עם המפלגה הקומוניסטית של גרמניה. היסודות הימניים יצרו מפלגה נפרדת ולקחו את השם הישן "המפלגה הסוציאל-דמוקרטית הבלתי-תלויה של גרמניה". מפלגתם התקיימה עד שנת 1922.

[viii] הספרטקאים – ארגונם המהפכני של הסוציאל-דמוקרטים השמאליים בגרמניה. התגבש בינואר 1916 כשבראשו עומדים ק. ליבקנכט, ר. לוקסמבורג, פ. מהרינג, ק. צטקין, י. מרכלבסקי, ל. יוגיהס, ו. פיק. באפריל 1915 ייסדו רוזה לוקסמבורג ופרנץ מהרינג את העיתון "Die Internationale" וסביבו התארגנה הקבוצה הבסיסית של הסוציאל-דמוקרטים השמאליים בגרמניה. משנת 1916, מלבד העלונים הפוליטיים שהוצאתם הוסדרה כבר ב- 1915, החלה קבוצת "האינטרנציונל" להוציא ולהפיץ בצורה אי-לגלית את "המכתבים הפוליטיים" כשהם חתומים בשם "ספרטקוס" (יצאו באופן סדיר עד אוקטובר 1918), והקבוצה עצמה החלה להיקרא קבוצת "ספרטקוס". הספרטקאים ניהלו תעמולה מהפכנית בקרב ההמונים, ארגנו פעולות המוניות נגד המלחמה, הנהיגו שביתות, חשפו את אופייה האימפריאליסטי של מלחמת העולם ואת בגידתם של מנהיגיה האופורטוניסטיים של הסוציאל-דמוקרטיה. אולם לספרטקאים הו גם שגיאות רציניות בשאלות התיאוריה והפוליטיקה: הם שללו את האפשרות של מלחמות לשחרור לאומי בתקופת האימפריאליזם, לא היו עקביים דיים בשאלת הקריאה להפיכת המלחמה האימפריאליסטית למלחמת אזרחים, לא העריכו במידה מספקת את תפקידה של המפלגה הפרולטרית כחיל-חלוץ של מעמד הפועלים, לא העריכו מספיק את האיכרות כבן ברית לפרולטריון, חששו מקרע החלטי עם האופורטוניסטים. לנין ביקר לא אחת שגיאות אלה של הסוציאל-דמוקרטים השמאליים הגרמנים ("על החוברת של יוניוס", "על קריקטורה למרכסיזם ועל 'האקונומיזם האימפריאליסטי'" ואחרים).
באפריל 1917 הצטרפו הספרטקאים ל"מפלגה הסוציאל-דמוקרטית הבלתי-תלויה של גרמניה" הצנטריסטית, אך שמרו על עצמאותם הארגונית בתוכה. בנובמבר 1918, במהלך המהפכה בגרמניה, התארגנו הספרטקאים ל"ברית ספרטקוס" ואחרי פרסום תוכניתם ב- 14 בדצמבר 1918, נפרדו מ"הבלתי-תלויים". ב- 30 בדצמבר 1918 – 1 בינואר 1919 ייסדו הספרטקאים את המפלגה הקומוניסטית של גרמניה.

[ix] אנשי וורסאי – אויביה המרים ביותר של הקומונה הפריסאית של שנת 1871, תומכיה של הממשלה הבורגנית הנגד-מהפכנית בראשותו של א. טייר, אשר התבססה בוורסאי לאחר ניצחונה של הקומונה. אנשי וורסאי הפגינו אכזריות בלתי רגילה ברוצחם את הקומונרים בזמן דיכוי הקומונה. אחרי 1871 הפך הכינוי "אנשי וורסאי" לשם נרדף למהפכת-נגד צמאת דם.

[x] ניתוח מפורט וסקירה של ספרו של הובסון "Imperialism. A Study" ("אימפריאליזם. מחקר", לונדון 1902) ניתנים ב"מחברות על האימפריאליזם" של לנין. בשנת 1904 תרגם לנין לרוסית את ספרו של הובסון; כתב היד של התרגום לא נמצא עד היום. לנין כתב על ספרו של הובסון שהוא "מועיל בכלל, ובמיוחד מועיל בכך שהוא עוזר לחשוף את זיופה היסודי של הקאוטסקיאניות בשאלה זו." בעודו משתמש בחומר העובדתי העשיר המצוי בספרו של הובסון, מבקר לנין את מסקנותיו הרפורמיסטיות של המחבר ואת ניסיונותיו להגן על האימפריאליזם בצורה מוסווית.

[xi] בעבודתו "האימפריאליזם – השלב העליון של הקפיטליזם" וב"מחברות על האימפריאליזם" מסתמך לנין לא אחת על ספרו של ר. הילפרדינג "ההון הפיננסי". בהשתמשו בחומר העובדתי של מקור זה על מנת לאפיין צדדים שונים של הקפיטליזם המונופוליסטי, לנין מבקר את המחבר בגלל הנחותיו ומסקנותיו האנטי-מרכסיסטיות בנוגע לשאלות החשובות ביותר של האימפריאליזם. ב"מחברות על האימפריאליזם" מאפיין לנין את הילפרדינג – אחד ממנהיגיו של האינטרנציונל השני - כקנטיאני וקאוטסקיאני, כרפורמטור ו"איש-שכנוע לבורגנות האימפריאליסטית". על אף השגיאות הרציניות שבו, היה לספרו של הילפרדינג תפקיד חיובי במידה מסוימת בחקר השלב החדש בהתפתחות הקפיטליזם.

[xii] הכוונה להחלטתה של ועידת חמניץ של המפלגה הסוציאל-דמוקרטית הגרמנית בשאלת האימפריאליזם ויחס הסוציאליסטית אל המלחמה, החלטה שהתקבלה ב- 20 בספטמבר 1912. ההחלטה הוקיעה את המדיניות האימפריאליסטית והדגישה את חשיבות המאבק למען השלום: "הוועידה מצהירה על רצונה ההחלטי לעשות הכל על מנת להביא להבנה בין האומות ולשמור על השלום. הוועידה דורשת שבאמצעות הסכמים בינלאומיים יושם קץ לתחרות החימוש המטורפת אשר מאיימת על השלום ו בצעדי ענק מוליכה את האנושות לשואה נוראית... הוועידה מצפה מכל חברי המפלגה להשקיע מאמצים בלתי נלאים במאבק נגד האימפריאליזם, עד אשר הוא יובס".
("Handbuch der sozzialdemokratischen Parteitage von 1910 bis 1913", München, 1917, S. 244-243)

[xiii] בזמן שעבר מאז הניתוח של לנין, הגיע ריכוז הייצור בארה"ב לשיאים גבוהים עוד יותר. המונופולים שריכזו בידיהם חלק ניכר מעוצמת הייצור והשיווק של מוצרי ענפי המשק המובילים, ממלאים תפקיד מכריע בכלכלה ובפוליטיקה של ארה"ב. שנת 1954, ב – 43 ענפי תעשייה בארה"ב, ריכזו בידיהם 4 תאגידים מעל 75% של התוצרת; ב- 102 ענפים – מ- 50 עד 74%, וב- 162 ענפים – מ- 25 עד 49%. בשנת 1958 היו בארה"ב 373 אלף חברות תעשייה; לאחד מכל 343 תאגידים היה בשנת 1958 מחזור של מעל 100 מיליון דולר. 50% מהעובדים השכירים (ללא החקלאות ועובדי מדינה) היו תלויים ב- 200 התאגידים הגדולים ביותר. מבין תאגידי התעשייה הגדולים אפשר לציין כמה ענקים, מהם 36 עם מחזור של מיליארד דולר ומעלה, ו- 22 עם הון של מיליארד דולר ומעלה. 36 תאגידים אלה קיבלו 37% מכלל הרווחים, ואילו 500 המונופולים התעשייתיים הגדולים ביותר קיבלו 76% מכלל הרווחים של התאגידים.

[xiv] ניתוח מפורט לספרו של איידלס נתן לנין ב"מחברות על האימפריאליזם".

[xv] ניתוח ביקורתי של עבודתו של שולצה-גוורניץ נתן לנין ב"מחברות על האימפריאליזם".לנין כתב על מחבר זה: "תמיד, בכל מקום אצל שולצה-גוורניץ נשמע טון האימפריאליזם הגרמני המתהלל, טון החזיר הצוהל!!!". בניתוח ביקורתי של עבודה אחרת של שולצה-גוורניץ ("האימפריאליזם הבריטי והמסחר האנגלי החופשי של תחילת המאה העשרים") לנין אפיין את המחבר כך: "מנוול מאין כמותו, גס והמוני, קנטיאני, בעד הדת, שוביניסט – אסף עובדות מסוימות מעניינות מאוד על האימפריאליזם האנגלי וכתב ספר קולח, לא משעמם. סייר באנגליה, אסף חומר רב ותצפיות רבות. שדדתם, האדונים האנגלים, תנו גם לנו לשדוד, כשהשוד "מקודש" ע"י קנט, ע"י אלוהים, ע"י הפטריוטיזם, ע"י המדע = הנה זוהי מהות עמדתו של "מדען" זה!!"

[xvi] ניתוח ביקורתי של ספרו של ר. ליפמן מצוי ב"מחברות על האימפריאליזם". לנין כותב על ר. ליפמן: "המחבר – מטומטם גמור, מתעסק בהגדרות כאילו אין בלתן – וכל ההגדרות שלו מטופשות – כולן סובבות סביב המילונת "סובסטיטוציה" יש ערך רב לנתונים העובדתיים, בחלקם הגדול גולמיים לחלוטין. מתנגד לתורת העבודה של הערך וכו' וכו'."

[xvii] לנין השתמש בשתי מהדורות של ספרו של ריסר של שנת 1910 ושנת 1912 - "הבנקים הגרמנים הגדולים וריכוזם בהקשר להתפתחות הכללית של המשק בגרמניה". ב"מחברות על האימפריאליזם" מתח לנין בפרוטרוט את החומר העובדתי עבור מספר שנים המצוי בספר זה.

[xviii] "הבנק" ("Die Bank") – כתב העת של הפיננסיסטים הגרמנים, יצא לאור בברלין משנת 1908 עד שנת 1943. בחומר ההכנה לספרו עורך לנין ניתוחים רבים למאמרים ולנתונים שפורסמו בו.

[xix] התמוטטות הבורסה החלה במחצית הראשונה של שנת 1873, תחילה באוסטרו-הונגריה, אח"כ בגרמניה ובארצות אחרות. בתחילת שנות השבעים, קיבלו התפשטות האשראי, הייסוד (במקור הרוסי "גרונדריות" מהמילה הגרמנית: "Gründer" – לייסד), והספקולציה בבורסה, ממדים שלא נראו כמותם עד אז. הספקולציה בבורסה המשיכה לגדול אפילו בתקופה בה התעשייה והמסחר כבר הראו סימנים ברורים של המשבר הכלכלי העולמי המתפתח. השואה פרצה ב- 9 במאי 1873 בבורסה הווינאית; תוך 24 שעות המניות איבדו מאות מיליונים מערכן; מספר פשיטות הרגל היה עצום. שואת הבורסה עברה לגרמניה. "מה שקרה בפריס בשנת 1867 – כתב אנגלס – מה שארע תכופות בלונדון ובניו-יורק, לא איחר לקרות בברלין ב 1873; הספקולציה ללא גבול הסתיימה בהתמוטטות כללית. החברות פשטו רגל במאות. מניותיהן של אותן חברות אשר עוד החזיקו מעמד, לא היה ניתן למכרן. התבוסה הייתה מלאה לאורך כל הקו".

[xx] שערוריות המייסדים התרחשו בתקופת הגידול המהיר של ייסוד חברות המניות בתחילת שנות השבעים של המאה ה- 19 בגרמניה. הגידול בייסוד היה מלווה בספקולציה מטורפת בקרקעות ובניירות ערך בבורסה, בתעלולי הונאה של העסקנים הבורגנים המתעשרים.

[xxi] הקבוצה הפיננסית-מונופוליסטית של רוקפלר שלטה בשנת 1955 על הון בסך 61,4 מיליארד דולר, וקבוצת מורגן – על 65,3 מיליארד דולר. המורגנים מחזיקים תחת השפעתם כ- 70 בנקים ותאגידים אמריקאיים, כאשר 12 מתוכם נמצאים תחת שליטתם המלאה. בין חברות התעשייה הנשלטות ע"י המורגנים נמצאים מונופולי הענק של ארה"ב כגון: "United States Steel", "General Electric", "General Motors", ותאגידים רבים אחרים בענפי תעשיית הפחם, המזון, הכימיה, הטקסטיל, ואחרים, וכמו כן גם חברות בתחום המתכות הצבעוניות, התחבורה, התקשורת והשירותים.הרוקפלרים שולטים על מפעלים בתעשיית המחצבים ועיבודם שהונם הכולל עולה על 17 מיליארד דולר; בסיס עוצמתה של קבוצה זו הוא השליטה על תעשיית הנפט; בתחום השפעתם נמצאים 6 המונופולים הגדולים של ארה"ב, ובכלל זה ".Standard Oil Co" (ניו-ג'רסי), "Standard Oil of Indiana" ואחרים. הרוקפלרים שולטים על החבילות מניות של מספר מפעלים בתעשייה האווירית, האטומית ואחרות.
לקבוצות רוקפלר ומורגן יש השפעה אדירה על החיים הפוליטיים בארה"ב. רבים מנשיאיה ושריה של ארה"ב היו שליחיהם של המורגנים; הרוקפלרים יחד עם אילי הון אחרים ממנים את המפלגה הרפובליקנית בארה"ב, משיגים את מינויים של אנשי שלומם לתפקידי מדינה. המונופולים הנמצאים בתחום השפעתם של המורגנים והרוקפלרים מקסלים רווחי ענק בזכות ההזמנות הצבאיות והאספקה לממשלה.

[xxii] "Frankfurter Zeitung" - העיתון הפרנקפורטי" – עיתון יומי, ביטאון אנשי הבורסה הגדולים; יצא לאור בפרנקפורט על המיין משנת 1856 עד שנת 1943. חידש את הופעתו בשנת 1949 בשם "העיתון הפרנקפורטי הכללי" ("Frankfurter Allgemeine Zeitung "); שופרם של המונופוליסטים המערב-גרמניים.

[xxiii] תיאוריית של "הקפיטליזם המאורגן" שאת חוסר מדעיותה ואופייה הבורגני-האפולוגטי חושף לנין בספרו "אימפריאליזם – השלב העליון של הקפיטליזם" וב"מחברות על האימפריאליזם", מתאר את האימפריאליזם בתור קפיטליזם מיוחד, שעבר שינוי, שבו אין תחרות, אין אנרכיה בייצור, אין משברים כלכליים, ומתבצעת התפתחות מתוכננת של המשק. תיאוריית של "הקפיטליזם המאורגן" הוצעה בידי האידיאולוגים של הקפיטליזם המונופוליסטי – זומברט, ליפמן ואחרים, והתקבלה בידי הרפורמיסטים – קאוטסקי, הילפרדינג ותיאורטיקנים אחרים של האינטרנציונל השני. מגיני האימפריאליזם המודרניים מחברים גרסאות מגוונות של תיאוריית הקפיטליזם "המאורגן" ו"המתוכנן", גרסאות המיועדות להונאת ההמונים, לקישוטו של הקפיטליזם המונופוליסטי. החיים הראו בצורה משוכנעת את נכונות האפיון שנתן לנין לאימפריאליזם; שלטון המונופולים אינו מבטל אלא מחריף את האנרכיה בייצור, אינו מרפא את המשק הקפיטליסטי ממשבריו. אחרי מלחמת העולם השנייה היו בארצות הברית – הארץ הראשית של הקפיטליזם המודרני – ארבעה נפילות ייצור משבריות בתקופה 1961-1948 (1949-1948, 1954-1953, 1958-1957, 1961-1960).

[xxiv] ביקורתו של לנין על התיאוריות הבורגניות-רפורמיסטיות בדבר "הדמוקרטיזציה של הקפיטל", אשר חוברו במטרה לייפות את האימפריאליזם ולטשטש את שלטון המונופולים, ביקורת זו מתאמתת במלואה ע"י המציאות המודרנית. הפצת המניות הקטנות משמשת את אילי ההון להגברת הניצול והונאת העם, להתעשרות אילי ההון. בניגוד להצהרותיה של התעמולה הבורגנית בדבר תפוצתן ההמונית של המניות הקטנות ("העממיות") בארצות האימפריאליסטיות המודרניות, המציאות היא שרק פועלים מועטים בעלי הכשרה – נציגיה של מה שמכונה האריסטוקרטיה הפועלית – יכולים לרכוש מניות. למשל, בארה"ב בשנת 1958, כחצי מיליון משפחות פועלים היו בעלי מניות אשר ערכן הכולל הווה רק 0.2% מכלל ערך המניות בארץ. בו בזמן, משפחת דיופון יש לה פי 10 מניות מאשר כל הפועלים האמריקאים גם יחד. כלומר, המציאות הריאלית מפריכה את התיאוריות האפולוגטיות בדבר הפיכתם של הפועלים לבעלים (שותפים) על מפעלים, בדבר "השוואה" של הכנסות בין הקפיטליסטים לבין הפועלים. הקפיטליזם המודרני מתאפיין בהעמקת התהום בין העבודה להון, בין העם לבין המונופולים.

[xxv] לנין מתכוון כאן לג. ו. פלכנוב. התבטאויותיו של פלכנוב בשאלת האימפריאליזם מצויות באוסף מאמריו "על המלחמה" שיצא לאור בפטרוגרד בימי המלחמה.

[xxvi] בספר "האימפריאליזם – השלב העליון של הקפיטליזם" שהיה מיועד להוצאה לגלית ברוסיה, נאלץ לנין להגביל את ניתוח האימפריאליזם הרוסי בהערות ומסקנות קצרות בלבד. ב"מחברות על האימפריאליזם" משתמש לנין מלבד ספרו של א. אגד בשפה הגרמנית: "הבנקים הגדולים והשוק הכלל-עולמי. ערכם הכלכלי והפוליטי של הבנקים הגדולים בשוק הכלל-עולמי מנקודת המבט של השפעתם על המשק של רוסיה ועל יחסי גרמניה-רוסיה" (ברלין 1914), גם בנתונים מתוך עבודתו של א.נ. זק: "הגרמנים וההון הגרמני בתעשייה הרוסית", עבודתו של ב. אישכניאן: "היסודות הזרים במשק הרוסי", ועבודות אחרות. מלבד זאת מכילות המחברות על האימפריאליזם חומר רב לאפיון הקפיטליזם המונופוליסטי ברוסיה, וכן את ההערכות של לנין ביחס לצדדים השונים של האימפריאליזם הרוסי.

[xxvii] פנמה הצרפתית – מונח שנטבע בצרפת בשנים 1893-1892בעקבות חשיפת מעשי השוחד השחיתויות העצומות של פוליטיקאים, פקידי ממשל ועיתונים, אשר שוחדו ע"י החברה הצרפתית לבניית תעלת פנמה.

[xxviii] בחומר ההכנה ל"אימפריאליזם – השלב העליון של הקפיטליזם", המצוי ב"מחברות על האימפריאליזם", משתקפת העבודה עצומה שעשה לנין בחקר, בדיקה וניתוח מדעי של החומר העובדתי , סקירה וחלוקה לקבוצות של הנתונים הסטטיסטיים. כך למשל, את הנתונים על ההנפקות בכל העולם, המובאות ע"י ניימרק ב"ידיעון המכון הסטטיסטי הבינלאומי" שפורסם בהאג ב- 1912, משווה לנין לנתונים המובאים ע"י ו. צולינגר בעבודתו "מאזן תנועות הערך הבינלאומיות" משנת 1914, ומבצע חישובים משלו.

[xxix] על ספרו של מוריס "ההיסטוריה של הקולוניזציה מהעת העתיקה עד ימינו" כתב לנין ב"מחברות על האימפריאליזם": "המקבצים הסטטיסטיים מעניינים... 'ההיסטוריה' עצמה נראית כאילו רשימת עובדות יבשה". על בסיס הנתונים של מקור זה עושה לנין את החישובים המאפיינים את חלוקת המושבות בין המעצמות הקפיטליסטיות.

[xxx] ניתוח מפורט של נתוניו של א.סופן ושל הטבלאות הגיאוגרפיות-סטטיסטיות של היבנר מצויות ב"מחברות על האימפריאליזם".

[xxxi] ניתוח ביקורתי מפורט של מאמרו של קאוטסקי "Der Imperialismus" אשר נדפס בכתב העת "Die Neue Zeit", 1914, Jg. 32, Bd. 2, מס' 21, מצוי ב"מחברות על האימפריאליזם" של לנין. שם גם ניתן ניתוח רב צדדי של מאמריו של קאוטסקי והקאוטסקיאנים על האימפריאליזם. לנין מראה שהשקפותיהם של הקאוטסקיאנים על האימפריאליזם הם רפורמיזם זעיר-בורגני, המוסווה תחת מרכסיזם, שהם "*בעד* קפיטליזם נקי, מלוקק, מתון ומסודר".

[xxxii] בהכנת ספרו על האימפריאליזם הקדיש לנין תשומת לב רבה לסטטיסטיקת מסילות הברזל. החומר המובא ב"מחברות על האימפריאליזם" מראה איך לנין אסף ועיבד ממקורות שונים את הנתונים המקיפים בנושא התפתחות רשת מסילות הברזל בארצות שונות (המעצמות הגדולות, המדינות העצמאיות והעצמאיות למחצה, מושבות) עבור השנים 1890 ו- 1913. את תוצאותיו של מחקר זה סיכם לנין בשתי טבלאות קצרות.

[xxxiii] לנין מתכוון למה שמכונה "הפרוטוקול המסכם" שנחתם ב- 7 בספטמבר 1901 בין המעצמות האימפריאליסטיות (אנגליה, אוסטרו-הונגריה, בלגיה, צרפת, גרמניה, איטליה, יפן, רוסיה, הולנד, ספרד וארה"ב) לבין סין כתוצאה מדיכוי מרד הבוקסרים של 1899-1901. ההון הזר קיבל הזדמנויות חדשות לניצולה ושדידתה של סין.

[xxxiv] מרד הבוקסרים – מרד עממי אנטי-אימפריאליסטי בשנים 1899-1901 בסין, אשר החלה בו אגודת "אי-ה-ציואן" ("האגרוף למען הצדק וההסכמה") שנקראה אח"כ "אי-ה-טואן". המרד דוכא באכזריות ע"י משלחת עונשין מאוחדת של המעצמות האימפריאליסטיות בראשותו של הגנרל הגרמני ולדרזאה. בדיכוי המרד השתתפו אימפריאליסטים גרמנים, יפנים, אנגלים, אמריקאים ורוסים. סין נאלצה לחתום בשנת 1901 על מה שמכונה "הפרוטוקול המסכם", לפיו היא הפכה למושבה למחצה של האימפריאליזם הזר. על מאבקו של העם הסיני נגד השלטון הזר, ראה את מאמרו של לנין "המלחמה הסינית".